

Det psykologiske Grundlag for logiske Domme.

af

Harald Høffding.

D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skr., 6. Række, historisk og filosofisk Afd. IV. 6.

København.

Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).

1899.

Indhold.

	Side
Indledning	343.
I. Anskuen og Dømmen	346.
II. Associeren og Dømmen	359.
III. Dommens Fuldendelse	363.
IV. Spørgsmaal, Negation og Problem	366.
V. Subjekt og Prædikat.	372.
VI. Dom og Eksistentialitet	398.

Indledning.

1. Der en bestemt Modsætning mellem den logiske og den psykologiske Betragtning af en og samme Tankegang.

Logiken undersøger, hvorledes en Tankegang maa være beskaffen, og hvorledes dens Resultat maa formuleres, hvis den skal være gyldig, og hvis den skal kunne bruges som Led i den fortsatte Tænkning. I Logiken formes helst enhver Tankegang paa saa klar, simpel og lethaandterlig Maade, som muligt; derved kan Tankegangens Gyldighed lettest ses, og dens Anvendelse bliver lettere mulig. Det slaas fast, hvilke Begreber der forbindes i en Dom, af hvilken Art Forbindelsen er, og hvorledes Dommen kan bruges som Led i en Slutning. I den systematiske Fremstilling af Logiken gennemgaar man i Regelen hvert af disse Punkter for sig. Man begynder gerne med det Simpleste, de enkelte Elementer, Begreberne; de maa være nøjagtigt bestemte, for at Dommen, der er en Forbindelse af Begreber, kan være klar og tydelig. Og ligeledes maa Dommene hver for sig være nøjagtigt bestemte, for at det kan vides, hvilke Slutninger der kan drages, naar flere forskellige Domme ere givne. Denne systematiske Fremstilling bliver mere exakt, naar Logiken former sig et eget Tegnsprog til at udtrykke Begreber og deres Forbindelser. Et saadant Tegnsprog udviklede den aristoteliske Logik, der endnu følges i mange Fremstillinger, især for Slutningslærens Vedkommende. Senere have Leibniz, Boole og Jevons udviklet et mere gennemført Tegnsprog, ved hvilket det paa en Gang blev muligt at simplificere Læren om Dom og Slutning og at udtrykke Begrebernes indbyrdes Forhold saa nøjagtigt som muligt. Deraf har der igen udviklet sig en hel logisk Algoritme.

Logiken klædes herved ganske vist — hvad ikke alle Logikere ere opmærksomme paa — i en anden Form end den, den virkelige Tankegang bevæger sig i. Men det sker allerede i det sædvanlige Sprog. Vore Tanker forløbe ikke i Virkeligheden ganske saaledes som Sproget fremstiller dem. Sprogformen medfører en anden Ordning og Sammenstilling af Tankerne, end den, disse frembyde i deres Udvikling. Logiken sætter da blot et mere knapt og nøjagtigt Sprog i Stedet for det rigere, men derfor ogsaa mere ubestemte Sprog,

som vi til Dagligdags tale. Den logiske og den grammatiske Formulering kunne snart stemme med hinanden, snart være forskellige; man kan altsaa ikke uden videre overføre paa Tankegangen, hvad der gælder for Tankegangens sproglige Udtryk. Den grammatiske Sætning kan indeholde flere logiske Domme, maaske lige saa mange som der er Ord, og det er kun ved Betoningens Hjælp, at man opdager, hvilken af disse forskellige mulige Domme der i det enkelte Tilfælde opstilles. Selv hvor den grammatiske Sætning er saa simpel, som den kan være, kan det være Tvivl underkastet, om *det grammatiske Subjekt*, det vil sige, *det, hvorom der i Sætningen udsiges Noget*, ogsaa er *det logiske Subjekt*, det vil sige, *den Tanke, fra hvilken Tankegangen gaar ud*, Tankegangens terminus a quo, og naturligvis ogsaa, om *det grammatiske Prædikat*, det vil sige, *det, der i Sætningen udsiges om Noget*, ogsaa er *det logiske Prædikat*, det vil sige, *den Tanke, henimod hvilken Tankegangen bevæger sig*, Tankegangens terminus ad quem. Der kan desuden være Tvivl om, hvilket Forhold der egentligt i Sætningen fastslaaes mellem de to Tanker. Den logiske Formulering er derfor ofte nødvendig for at bringe Klarhed, og den vil særligt ikke kunne undværes ved en gennemført Undersøgelse af Begrebers og Dømmes Gyldighed.

Men Logiken fjerner sig da saa ogsaa, lige saa vel som Grammatiken, fra den virkelige Tankegang. Den logiske Formulering giver lige saa lidt som den grammatiske Formulering et Billede af de Veje, ad hvilke gyldige Tanker og Tankeforbindelser faktisk findes. Logisk Formulering og psykologisk Udvikling ere to forskellige Ting. Logiken spørger blot, under hvilke Betingelser Tankerne ere gyldige; men disse Betingelser fyldestgøres ikke uden videre, og der kan være mange bugtede Veje at gaa, før det klare og simple Ideal, Logiken opstiller, kan virkeliggøres paa de enkelte Omraader. Det har sin selvstændige Interesse at undersøge Tænkningsens Stræben henimod dette Ideal, og denne Interesse er ikke blot psykologisk, men ogsaa *erkendelsesteoretisk*.

2. De logiske Former maa naturligvis være psykologisk mulige, i hvert Tilfælde maa de *tilnærmelsesvis* kunne virkeliggøres af den menneskelig Tænkning efter dennes egen Natur. De kunne ikke være Andet end hensigtsmæssige Skemaer for de Resultater, Tænkningen under gunstige Betingelser vil komme til i Kraft af sine egne Love. Selv om det for en stor Del er gennem Nød og Skuffelse, at Mennesket er kommet til at opdage, hvorledes det maa ordne sine Tanker, hvis det vil tænke ret, saa kan det dog ikke være nogen Tilfældighed, at den menneskelige Tænken for at være gyldig netop skal kunne udtrykkes i visse bestemte Former. For Erkendelsesteorien vil det psykologiske Grundlag for de logiske Former være af stor Interesse, da dets Beskaffenhed ene kan give det afsluttende Svar paa Spørgsmaalet om vor Erkendelses Natur og Grænse. Hvis der var et udvortes og tilfældigt Forhold mellem de logiske Former og den virkelige Tankegang, saa at hine Former stode som rent vilkaarlige, der lige saa godt kunde tænkes afløste af andre, eller som saadanne, der kun kunde fastslaaes ad Postulatets Vej, saa vilde ogsaa

den Verdensopfattelse, Mennesket kommer til ved at bruge disse Former under Bearbejdelsen af de givne Iagttagelser, komme til at staa som en Tilfældighed. Hvis derimod Verdensopfattelsen efter sine gennemgaaende Træk forudsætter en Bearbejdelse af Iagttagelserne, der kun bliver mulig ved Tænkningens egen inderste Natur, saa hviler Verdensopfattelsen ikke paa ydre, aftungne Postulater, men paa selve den menneskelige Natur, for saa vidt denne er os bekendt. Erkendelsesteorien vil paa dette Punkt stedste tilsidst føre tilbage til Psykologien.

Det er den kritiske Filosofis Hovedlære, at hvad vi erkende, ikke blot beror paa det Givne, men ogsaa paa vor Receptivitets og vor Aktivitets Former og Betingelser. Deraf følger, at en psykologisk Undersøgelse af disse Former og Betingelser, til hvilke ogsaa Tænkningens Grundlag hører, maa være i den kritiske Filosofis Aand. Dog blev en saadan Undersøgelse længe skudt til Side under Indflydelse af den dogmatiske Tilbøjelighed, som endnu holdt sig hos Grundlæggeren af denne Filosofi og hans Disciple af de første Generationer. Kant frygtede, at Fremhævelsen af det psykologiske Grundlag for Erkendelsesteorien skulde gøre denne til en empirisk Videnskab, hvis Resultater blot kunde være Hypoteser uden streng Nødvendighed. Derfor skød han i sin Fremstilling dette Grundlag saa langt til Side som muligt¹⁾. Og selv saadanne Kantianere, der — som Fries²⁾ — klart saa, at Erkendelsesteorien tilsidst fører tilbage til et empirisk Grundlag, vare dog for hildede i Beundring for Mesterens Systematik til at foretage en ny Undersøgelse. Unegtligt fører en Betoning af det empiriske Grundlag for Erkendelsesteorien til at stille Criticismen nærmere ved Positivismen, end den efter Kants egen Opfattelse vilde kunne staa. Men en Undersøgelse af disse to filosofiske Retningers indbyrdes Forhold er ogsaa højst fornøden. Positivismen vilde efter sin Grundlæggeres Tanke ikke være Empirisme. Den opfattede Erkendelsen som beroende ikke blot paa ydre Paavirkninger, men ogsaa paa en Bearbejdelse, der betingedes ved det erkendende Væsens Konstitution. Positivismens Erkendelsesteori er biologisk³⁾. Men fuldstændigt udført er den ikke bleven, og i den Erkendelsesteori, der især kom til at føre Ordet paa Positivismens Vegne, nemlig den, som Stuart Mill udviklede i sit *System of Logic*⁴⁾, blev der gjort et Forsøg paa at gennemføre Empirismen med en saadan Konsekvens, som det hidtil ikke var sket. — Der er da al Grund til at foretage en Undersøgelse, der i hvert Tilfælde fra en enkelt Side vil kunne bidrage til Belysning af Forholdet mellem de to filosofiske Retninger. Den

¹⁾ Smlgn. min Afhandling *Om Kontinuiteten i Kants filosofiske Udviklingsgang* (Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter. 6. Række. Hist. filos. Afd. IV, 1), p. 29—31. — *Den nyere Filosofis Historie*. II. p. 44.

²⁾ *Den nyere Filosofis Historie*. II. p. 221 f.

³⁾ *Den nyere Filosofis Historie*. II. p. 321—325. Ikke blot Comte, ogsaa Spencer hylder en biologisk Erkendelsesteori. *Ibid.* p. 436—438.

⁴⁾ *Den nyere Filosofis Historie*. II. p. 369, 375—379.

logiske Dømmen er en saa væsentlig Funktion inden for vor Erkendelse, at en Drøftelse af den egner sig godt til at belyse Forholdet mellem det biologisk-psykologiske og det rent logiske Synspunkt.

En saadan Undersøgelse er for længe siden indledet. Hos en hel Række af nyere Logikere, lige fra Schleiermacher og Trendelenburg, kan der forfølges en stigende Overbevisning om, at der trænges til en ny Belysning af Forholdet mellem den psykologiske og den logiske Betragtning af Tænkningen. Blandt de nyeste Arbejder er især at henvise til Sigwart, Bosanquet, Kroman, Benno Erdmann og Jerusalem. Opmærksomheden har navnlig været rettet mod den logiske Dømmen som det centrale Element i Logiken og tillige som det Element, gennem hvilket Logiken mest umiddelbart viser tilbage til Psykologien. Man finder, lige som Kant, den logiske Tænken klarest udtrykt i Domsprocessen og hævder, at denne ikke altid opererer med helt færdige Begreber, men at Begreberne først blive helt færdige gennem selve Domsprocessen. Læren om Dømmene lægges derfor til Grund for hele Logiken, idet Begreberne betragtes som Dømmens Elementer og Slutningerne som Forbindelser af Domme. — Jeg kan maaske her ogsaa henvise til min *Formel Logik* (3. Udg. 1894), hvor jeg vel har beholdt den sædvanlige Rækkefølge af Begreb, Dom og Slutning, men har paavist, at Begrebsdannelse og Domsdannelse i Virkeligheden ere en og samme Proces, kun at Hovedvægten ved Begrebers Dannelse ligger paa Bevidstheden om *Elementerne* i det givne Indhold, ved Dømmes Dannelse paa *Forholdet mellem disse Elementer*.

Der staar dog adskillige Punkter tilbage, som endnu kunde trænge til Belysning. Jeg tror, at en nærmere psykologisk Undersøgelse af Domsprocessen vil kunne føre til en nøjagtigere Bestemmelse af Forholdet mellem den logiske Dømmen og de mere elementære Erkendelsesprocesser og inden for Dømmen af Forholdet mellem Subjekt og Prædikat, og at en saadan nøjagtigere Bestemmelse paa én Gang vil godtgøre den inderlige reale Sammenhæng mellem Logik og Psykologi og den principielle Forskellighed mellem de Synspunkter, fra hvilke de betragte Tænkningen.

I.

Anskuen og Dømmen.

3. Paa Grund af den psykologiske Terminologis Mangel paa Fasthed er det bedst at begynde med at angive, hvorledes nogle af de vigtigste psykologiske Udtryk i det Følgende ville blive benyttede ¹⁾.

¹⁾ Det er naturligvis den samme Terminologi, som jeg følger i min *Psykologi*. Se især V. A. 5; B. 2. 11, og *Formel Logik* § 1. — Som Bidrag til en Synonymik skal anføres, at nogle Forfattere

At *tænke* er — i Ordets videre Betydning — at *sammenligne*. Den simpleste Skelnen, saaledes som den virker i enhver Fornemmen, kan kaldes Tænken i denne Betydning af Ordet. Genkendelsen, selv i dens simpleste, rent umiddelbare og uvilkaarlige Form, er ogsaa en saadan Tænken. Forestillingsassociation kan — paa Grund af den Rolle, Genkendelse og Lighedsforhold spille — kaldes en associativ Tænken. I Modsætning til disse mere primitive Former for Tænken beror *den egentlige eller logiske Tænken* paa, at Opmærksomheden — uvilkaarligt eller vilkaarligt — udtrykkeligt rettes mod Bevidsthedsindholdets Elementer og deres indbyrdes Forhold. Selve Bevidsthedsindholdet gives og formes ved hine mere primitive Former for Tænken. Den logiske Tænken er sammenlignende Reflexion over Bevidsthedsprocesser og Bevidsthedsresultater, som forud ere blevne til, og denne Reflexions Betydning kan kun bestaa i at bringe Alt, hvad der ligger i dette forud Givne, til fuld og klar Bevidsthed. Derved bliver dette maaske tillige korrigeret; der udskydes, hvad der ikke kan bestaa med hvad der staar fast som gyldigt; det, som hører sammen, forbindes paa en nøjagtigere Maade, og der dannes maaske helt nye Forbindelser.

Den logiske Tænken er i en vis Forstand ikke produktiv; den bringer jo kun *til Bevidsthed*, hvad der allerede implicite er givet *i Bevidstheden*. De logiske Begreber, Domme og Slutninger ere nye Former for Bevidsthedens Indhold. Den logiske Tænken fungerer stadigt paa Grundlag af et reelt Standpunkt, et historisk givet Udgangspunkt; hvad den kan gøre, er at drage alle Konsekvenser ud fra dette Punkt. Derved frembringes intet andet Nyt end selve Klarheden og Konsekvensen og de Berigtigelser af Indholdets Gyldighed, som betinges ved dem. Vi faa ved logisk Tænken at vide, *hvad* vi vide. Det viser sig da under Tiden, at vi vide Mere end vi mente at vide, — nemlig naar der maa drages Konsekvenser, som vi hidtil ikke anede, skønt de «laa i» vort givne Bevidsthedsindhold. Paa den anden Side kan det vise sig, at vi vide Mindre end vi troede at vide, nemlig naar vi opdage uforenelige Elementer eller ugyldige Forbindelser af Elementer. Der sker ved logisk Tænken en *Omsætning af Bevidsthedsindholdet i nye Former*, som lade Tænkningens Overensstemmelse med sig selv fremtræde tydeligere end det sker i de mere primitive Erkendelsesprocesser. Denne Tænkningens Overensstemmelse med sig selv er den Grundlov, til hvilken den logiske Tænken er bunden, og som betinger dens formelle Karakter.

(Bonnet, William Hamilton, Kroman) udstrække Begrebet Dømmen lige saa langt, som jeg udstrækker Begrebet Sammenlignen (eller *Tænken i videre Forstand*), medens andre (Kant, Benno Erdmann, Jodl) bruge Begrebet Dømmen omtrent som jeg (altsaa i snevrere Betydning), men saa indskrænke Begrebet Tænken til at have samme Indhold som Begrebet Dømmen, idet det kun betegner «egentlig eller logisk Tænken». — Grunden til, at jeg finder det hensigtsmæssigt at bruge Ordet Tænken i videre Betydning, er dels, at derved vindes et Udtryk for det Beslægtede i alle *Erkendelsesprocesser* lige fra de laveste til de højeste, dels at den almindelige Sprogbrug ogsaa anvender Ordet Tænken i meget vid Betydning. — Den videste Betydning af Ordet Tænken vilde være den, i hvilken det bruges om alle *Bevidsthedsprocesser* i det Hele; i denne Betydning bruges det af Descartes og Spinoza.

Den Henvendelse af Opmærksomheden paa Bevidsthedsindholdets Elementer og deres Forhold, hvormed den logiske Tænken tager sin Begyndelse, kaldes *Analyse*. Den forudsætter, at der er givet et *sammensat Bevidsthedsindhold*. Ti kun hvad der er sammensat, kan analyseres. Det sammensatte Bevidsthedsindhold, som skal analyseres, kan enten fremtræde som *et overskueligt Hele*, der udfylder et enkelt eller nogle faa Øjeblikke, eller som *en Række*, i hvilken det ene Led afløser det andet i det Ubestemte. En samtidigt given eller kun over faa Øjeblikke udstrakt Helhed af Bevidstheds-elementer kalder jeg en *Anskuelse*. Jo mere det Successive faar Overhaand, saa at Elementerne, i Stedet for at staa som Led i en Helhed, staa som Led i en Rækkefølge, des mere træder *Associationen* i Stedet for Anskuelsen. Logisk Tænken tager altsaa enten sin Begyndelse fra en Anskuelse eller en Association. Givne Anskuelser og Associationer betegne dens Grænsé til den ene Side, de færdige Begreber, Domme og Slutninger betegne dens Grænse til den anden Side. — Vi betragte først dens Forhold til Anskuelsen.

4. Naar nyere Logikere ere tilbøjelige til at betragte Dommen som den centrale logiske Proces, er der det Træffende deri, at Dommen er den af de logiske Processer, der frembyder den største Analogi til den Anskuelse, der er al logisk Tænkings Forudsætning. Ved *Dom* forstaa vi her den Form for logisk Tænken, ved hvilken Bevidstheds-elementer bringes i bevidst og bestemt Forbindelse med hverandre. Allerede i *Anskuelsen* ere forskellige Elementer bragte i Forbindelse med hverandre; men denne Forbindelse er til Veje bragt ved mere elementære Processer end dem, der foregaa ved logisk Dømmen, Processer, der ikke blive direkte Genstand for Bevidsthed, da Anskuelsen former sig ubevidst og uvilkaarligt, saa at det er Processernes Resultat, ikke dem selv, der træde frem i Bevidstheden. Anskuelsen er den første Form for Bevidsthedens Ligevægt og Harmoni, den første uvilkaarlige Ordning af de opdukkende Bevidstheds-elementer. For at Elementer, der ere forbundne i en Anskuelseshelhed, skulle kunne forbindes i en *Dom*, maa Helheden først opløses; der maa foregaa en *Analyse*. Denne *bevidste* og *bestemte* Forbindelse forudsætter en *Ophævelse* af den Ligevægt, der foreløbigt var bragt til Veje i Anskuelsen. Denne *Ophævelse* af Ligevægten kan ske ved, at et enkelt Element i Helheden — enten paa Grund af ny ydre Paavirkning eller paa Grund af Ændring i den indre Tilstand — hæver sig saaledes frem eller skiller sig saaledes ud, at dets Stilling til de andre Elementer mere eller mindre ændres. Der maa da søges en ny Ordning, en ny Ligevægtstilstand i Stedet for den tabte, og en saadan findes ofte kun gennem bevidst og bestemt Fastsættelse af Indholdet, altsaa gennem en *Dom*. For saa vidt Dommen er et Tegn paa, at Anskuelsens Helhed og Ligevægt ikke længere bestaar, kan den betragtes som et Tegn paa Ufuldkommenhed¹⁾, især da det ikke er sagt, at den faar Alt med, hvad

¹⁾ Goethe (*Aus meinem Leben*. XI. Slutning.) fremhæver den store Betydning af Anskuelsens Helhedsvirkning (das grosse Schauen): «Die stille Fruchtbarkeit solcher Eindrücke, die man geniessend,

der var givet i Anskuelsen. Men den Skærsild, der ligger mellem Anskuelsen og den afsluttende Dom, kan det være nødvendigt at gaa igennem. —

For at drøfte Anskuelsens Overgang til Dom maa vi betragte Anskuelsen i dens forskellige Former og efter dens Tilblivelse. — Der maa skelnes mellem tre Hovedformer for Anskuelse: Sanseanskuelse, Perceptionsanskuelse, Erindrings- og Fantasianskuelse.

5. *Sanseanskuelsen* opstaar ved Sansefornemmelsernes Sammensætning. Dette er ikke saaledes at forstaa, som om Sansefornemmelserne først blev til, og saa derefter sammenarbejdedes til en Helhed. Tvertimod existerer den enkelte Fornemmelse kun som Led i en Sanseanskuelse. Dens Grad af Selvstændighed beror paa en Vexelvirkning mellem Betingelserne for dens Opstaaen og Betingelserne for de andre Leds Opstaaen¹⁾. Paa denne Vexelvirkning beror det ogsaa, om den optræder med Enkelthedens Præg, og hvilken Kvalitet eller Nuance den optræder med. Denne Vexelvirkning, som de nyere Undersøgelser af Sanseprocessen føre til at antage, kunne vi ikke betegne paa adækvat Maade ved noget af de sædvanlige psykologiske Udtryk, der ere dannede for at betegne højere udviklede og mere bevidste Processer. Dog er der en tydelig Analogi mellem Fornemmelsen og den *skelnende, forskelsopfattende Proces*, der er en væsentlig Side ved egentlig Tænken. Uden en vis Modsætning mellem de forskellige samtidige og successive Sanseindtryk, baade hvad deres Styrke, deres Art og deres Rækkefølges Hurtighed angaar, bliver det enkelte Led i Sanseanskuelsen ikke til i sin Eiendommelighed. (Smlgn. min *Psykologi* VA). Ogsaa den Maade, paa hvilken Sanseanskuelsens enkelte Led ordnes i Forhold til hverandre i Tids- og Rumsformen, beror paa Forholdet mellem Sanseindtrykkene. (Smlgn. min *Psykologi* VC). Vi staa her over for Processer, der gaa for sig lige ved eller under Bevidsthedens Tærskel, saa at først deres Resultat fremtræder i Bevidstheden. Der ytrer sig ved Sanseanskuelsens Tilbliven ikke blot en Skelnen, men ogsaa en *Sammenfatten*: det ved sit Forhold til andre Led bestemte enkelte Led hører sammen med dem til Bevidsthedens Helhed, og kun derved bliver det forstaaeligt, at det kan bestemmes ved sit Forhold til dem.

Forholdet mellem den skelnende og den sammenfattende Proces ved Sanseanskuelsens Dannelse er nærmere beset det, at den Ligevægt, der ophæves ved et nyt Indtryks Komme, genoprettes ved, at den til Indtrykket svarende Fornemmelse indordnes som Led i den hele Tilstand. Sanseanskuelsen er en Tillempelsesproces. Den er den mest elementære Form, i hvilken Bevidstheden hævder sig over for de Forandringer og Forskelle, som fremkaldes

ohne zerplitterndes Urtheil in sich aufnimmt, ist unschätzbar. Die Jugend ist dieses höchsten Glücks fähig, wenn sie nicht kritisch sein will, sondern das Vortreffliche und Gute, *ohne Untersuchung und Sonderung*, auf sich wirken lässt. — Shakespeare (*Much ado about nothing* Act II. Sc. 1): «Silence is the perfectest herald of joy: I were but little happy, if I could say how much.»

¹⁾ Smlgn. Forholdsloven paa Fornemmelsernes Omraade, saaledes som jeg har formuleret denne i 4. Udgave af min *Psykologi* (p. 124 f., 128).

i den, og som — hvis de fik Lov til at raade — vilde tendere til at opløse Bevidstheden. Det er en Selvopholdelsestrang, der stedse fører Bevidstheden til at udligne det enkelte nye eller stærkt fremtrædende Element med sit øvrige Indhold. De Fænomener, der høre ind under den Weberske Lov, under Kontrastloven, under Lovene for Tids- og Rumsopfattelsens Udvikling, vidne alle om denne Bevidsthedens Selvopholdelse gennem Dannelse af Anskuelse, i hvilke de enkelte Elementer indlemmes efter det indbyrdes Forhold mellem de Betingelser, de skyldes deres Tilblivelse. —

Sanseanskuelsen skyldes en *Sammensætning*, men ikke altid en *Sammensmeltning*. En Sammensmeltning vil kun indtræde, naar de Betingelser, under hvilke Indtrykkene finde Sted, ikke tillade de enkelte Fornemmelser at opstaa hver for sig, men frembringe en Resultant af de forskellige Fornemmelsesdispositioner. Sammensmeltning er den allersimpleste Form, under hvilken en Mangfoldighed af Indtryk kan faa et fælles psykisk Korrelat. Inden for en og samme Sans fremtræder den i Klangfarven, der er bestemt ved Forholdet mellem Grundtone og Bitoner, og i Synsfornemmelsen, som er bestemt ved Forholdet mellem kromatisk og akromatisk Lyspaavirkning. Ogsaa Sanseindtryk af forskellig Modalitet kunne samvirke saaledes, at der opstaaer en Fornemmelse, der, i hvert Tilfælde foreløbigt, staar som enkelt. Men skønt Sammensmeltning er den simpleste Form, i hvilken Bevidsthedens Elementer forbindes, — saa simpel en Form, at man her egentligt ikke længer kan tale om «Elementer», — vilde det dog ikke være rigtigt at kalde Sammensmeltningen for Bevidsthedsindholdets «oprindelige og normale Fremtrædelsesform», der først forlades, naar Analysen har ført til en i Dommens Form fremtrædende «Opfattelse»¹⁾. Alt Bevidsthedsindhold er neppe nogensinde «sammensmeltet». Lys og Mørke, Farveforskelle, Lydforskelle, Forskelle i Tid og Rum kunne opfattes samtidigt eller i umiddelbar Rækkefølge, uden at nogen særlig Analyse behøves. Det mest elementære Bevidsthedsliv, vi kunne tænke os, vilde snarere være Bevidsthed om Forandring (Forandring i Omverdenen eller i Organismen), altsaa en Skelnen, end en Sammensmeltning af Indtryk. En saadan Skelnen vil snarere kunne have praktisk Betydning end en Sammensmeltning. Der finder maaske Sammensmeltninger Sted lige fra Bevidsthedslivets Begyndelse af; men Spørgsmaalet er, om alt Bevidsthedsindhold nogensinde er sammensmeltet. Hvad der er sammensmeltet, optræder som Enhed, som Enkeltfornemmelse, og Bevidsthedens Indhold har neppe nogensinde bestaaet af én eneste saadan, ved Sammensmeltning opstaaet Fornemmelse. Forskellige Sammensmeltninger have dannet en Sammenhæng, en Sanseanskuelse.

Anskuelsen frembyder paa én Gang Forskellighed og Enhed. Tydeligst er An-

¹⁾ Saaledes Einar Buch: *Om Fornemmelsernes «Sammensmeltning» særlig ved Klangindtryk*. København 1898. p. 60 f. (smlgn. p. 31—35). — En lignende Antagelse hos Muirhead (*The place of the concept in logical doctrine*. Mind 1896, p. 513. 521), der tænker sig Bevidsthedslivet begynde med «an undifferentiated Continuum».

skuelsen, naar Forskellighederne, efter at være opfattede hver for sig, ere samtidigt givne og kunne overskues i ét Blik. Og den tydeligste Form for saadan samtidig Anskuen er Rumsanskuelsen, som vi derfor have en udpræget Tilbøjelighed til at lægge til Grund paa alle Omraader, uden altid at bemærke, at vi derved give os til at symbolisere. Tidsopfattelsen symbolisere vi gerne paa denne Maade, og den vinder derved i den Grad i Tydelighed, at den først nu ret fortjener Navn af Tidsanskuelse. Dog kan en umiddelbar Opfattelse af Succession meget vel fortjene Navn af Anskuelse. Saaledes er Opfattelsen af Ruhed, af Bevægelse og af Melodi saa umiddelbar, at vi let overse, i hvilken Grad vi her gøre Brug af Erindring, og gerne kalde saadan Opfatten for Fornemmelse. —

Analogien mellem de Processer, der kunne spores ved Sanseanskuelsens Tilbliven, og den logiske Tænken har været saa slaaende, at mange Forskere allerede ved hine have talt om en «Slutten» eller «Dømmen». Helmholtz kaldte Kontrastvirkningen og Rumsanskuelsens Tilbliven ubevidste Slutninger; i den nyeste Tid er det især Dømmens Proces, man genfinder i saadanne simple Fænomener. Det er naturligvis til en vis Grad vilkaarligt, i hvorvid Betydning man vil bruge et Ord. Men det er uhensigtsmæssigt og betænkeligt at anvende en Sprogbrug, der fører til at opfatte elementære Processer, som om de foregik paa en meget indviklet Maade; man kommer derved let til at lægge for Meget ind i dem og til at hylde en Art Præformationsteori. Der er en udpræget Forskel mellem de Betingelser, under hvilke en Anskuelse, og dem, under hvilke en Dom bliver til, og denne Forskel udviskes ved at lade Anskuelsen blive til ved en Dom. Anskuelse og Dom ere to forskellige Maader, paa hvilke Bevidsthedslivets Enhed hævdes; det gælder da at opfatte dem baade i deres Forskellighed og i deres Slægtskab. Bevidsthedslivets Kontinuitet udelukker ikke, at det paa forskellige Trin og under forskellige Betingelser fremtræder i forskellige Former.

6. Saa snart Bevidsthedslivet er kommet over de simpleste Trin, gives der neppe nogen ganske ren Sanseanskuelse. Reproduktioner ville mere eller mindre virke med, og ved successiv Anskuen (Opfattelse af Bevægelse eller Melodi f. Ex.) maa dette altid være Tilfældet. En afgørende Indflydelse faar Reproduktionen i *Perceptionsanskuelsen*, ved hvilken der finder en umiddelbar Genkendelse Sted.* Det Billede, som her danner sig, frembyder Egenskaber, der kun kunne forklares ved Erindringens Medvirken. I de simpleste Tilfælde af Genkendelse ytrer denne Indflydelse sig gennem den Bekendtheds kvalitet, med hvilken gentagne Fornemmelser kunne fremtræde¹⁾. Genkendelsen forudsætter ikke nødvendigvis Gentagelse af alle de Fornemmelser, der lære os en Genstand at kende; hyppigst kende vi en Genstand paa en eneste Egenskab og supplere uvilkaarligt de andre Egenskaber i

¹⁾ Smlgn. herom mine *Psykologiske Undersøgelser*. (Det kgl. danske Videnskabernes Selsk. Skr. 6. Række. Hist.-filos. Afd. III, 1). p. 9. — Om de forskellige Arter af Genkendelse ibid. p. 35 f. og *Psykologi*. 4. Udg. p. 143 f.

vor Forestilling, som naar vi kende et Menneske paa Dragt eller Holdning. Denne partielle Perception er beslægtet med den middelbare Genkendelse, der beror paa, at en foregaaende Fornemmelse vækker en Forventning om Noget, der saa ogsaa viser sig at være til Stede. — Genkendelsen kan (hvad enten den er fuldstændig eller partiel) være falsk. Da optræder en Sanseillusion, og i saadanne Tilfælde viser den sammenfattende Proces, der fører til Anskuelsens Opstaaen, sig maaske mest slaaende. Paa en Fodvandring saa jeg paa en Græsmark, der var adskilt paa Vejen ved en Kornager, tydeligt Siden af en hvilende Ko; Billedet af den stod lige saa umiddelbart og sikkert for mig som Billedet af Kornet foran den. Men ved en Drejning af Vejen opdagede jeg, at hvad jeg havde set som en Ko, var en stor graa Sten med en buet Overflade¹⁾. Forbindelsen mellem Fornemmelse og Reproduktion er i saadanne Tilfælde saa umiddelbar og inderlig som vel muligt, skønt den falder bort, saa snart Fejlen opdages. En Hund der løber hen imod en sig nærmende Mand i den «Tro», at det er dens Herre, har næppe Synsbilledet af den kommende Person og Erindringsbilledet af Herren som to selvstændige Elementer i sin Bevidsthed, men den ser umiddelbart Personen som sin Herre. Gassendi — en af de første Forfattere, der paa en klar Maade drøfter Forholdet mellem Anskuelse og Dom — bemærker i Anledning af dette sidste Exempel, at de to Elementer forekomme hos Hunden «sammenvoxede, forbundne eller som en Enhed» (concrete, unitim et tanquam quid unum), idet den opfatter den Kommende som sin Herre (imaginatur dominum herum)²⁾.

Ogsaa i Perceptionsanskuelsen have vi et Resultat af Processer, for hvilke det psykologiske Sprog ikke raader over aldeles heldige Udtryk. Den umiddelbare Vexelvirkning mellem de momentane Indtryk og de af tidligere Indtryk bevirkede Dispositioner kan minde om Processer som Dømmen og Slutten, og er, lige som Sanseanskuelsen, ofte bleven betegnet med disse Navne. Men det er ogsaa her af Vigtighed at fastholde de simple Processers Ejendommelighed trods Analogien med de højere psykiske Processer. I Perceptionsanskuelsen have vi — lige som i Sanseanskuelsen — et Resultat givet i Bevidstheden, men kun ved Slutning erkende vi den Proces, der har ført til Resultatet. Vi have derfor ofte Vanskelighed ved at forklare, hvorfor vi genkende det Ene og ikke det Andet. Foruden tidligere Erfaringer virke her ogsaa Følelseelementer med; der udløses en uvilkaarlig Opmærksomhed, maaske nok saa tidligt som Fornemmelsen opstaar, og der foretages et Valg (i Ordets mest elementære Betydning), idet et Indtryk fremkaldes snarere end et andet.

¹⁾ Et andet Exempel har jeg anført i *Psykologiske Undersøgelser*, p. 22. — Et større Antal Exempler findes samlede hos William James: *Principles of Psychology*. II. p. 95 ff.

²⁾ *Physica*. (Gassendi: Opera. Lugd. 1658. Vol. II). p. 411.

Fra Sanseanskuelsen adskiller Perceptionsanskuelsen sig ved, at der i den ikke blot virker en Skelnen, men ogsaa en Identificeren, en Lighedsopfattelse. Det Nye identificeres med det tidligere Oplevede, som det har størst Lighed med. Der ytrer sig her en højere Form for den Selvopholdelsestrang, som kan spores gennem hele Bevidsthedslivet. — I «Sammensmeltningen» kommer Forskellen mellem Elementerne slet ikke frem. Hvor Forskellen ikke paa denne Maade kan overvindes, dannes der en Sanseanskuelse, i hvilken de forskellige Elementer faa hvert sin Plads; hvert optræder med sin Selvstændighed, sin Kvalitet, sit Sted i Tid eller i Rum. Medens Sammenfatningen (Syntesen) hist udslettede Forskellene, lader den dem her komme til deres Ret, uden at dog Bevidsthedens Enhed og Kontinuitet brydes. Nu først bliver der egentligt forskellige Bevidsthedselementer til. *Sammenfatningen* er den mest fundamentale erkendelsesteoretiske Kategori, da den ligger til Grund ved alle Processer, lige fra den rene Sammensmeltning. I Sanseanskuelsen fremtræder, (som allerede bemærket i § 5) den anden erkendelsesteoretiske Kategori, *Forskelsbegrebet*. Forskellen fremtræder, som vi have set, neppe senere i Tid end Sammensmeltningen, da sandsynligvis aldrig alt Bevidsthedsindhold er sammensmeltet, uden at nogen Forskel gør sig gældende. En Tilværelse, der udelukkede Forskelligheder, vilde ikke blive til for os, ikke kunne erkendes. Hvad der skal kunne erkendes, maa bryde Kontinuiteten og true Bevidsthedens Enhed. Fra Bevidsthedens Side (eller om man hellere vil, fra Hjernens Side) reageres der strax mod denne Afbrydelse. Sanseanskuelsen er Resultat af en saadan Reaktion. Det Nye optages i den som Led af Bevidsthedsindholdet med Bevarelse af en Forskel i Grad, Kvalitet, Tid, Sted, — enten i en enkelt af disse Henseender eller i flere eller i alle. I Perceptionsanskuelsen hævdes Bevidsthedens Enhed og Kontinuitet paa en endnu inderligere Maade, idet det Nye identificeres med et Tidligere. Det er paa en Maade en Sammensmeltning, der finder Sted her; men her forbindes kun Elementer, der ere mere eller mindre identiske i deres Beskaffenhed. Naar denne Art Sammensmeltning finder Sted, sige vi, at vi *kende* eller *forstaa* Noget. *Identitetsbegrebet* er den tredie erkendelsesteoretiske Kategori. Medens det ved den Sammenfatten og Skelnen, der fører til Sanseanskuelse, især er Bevidsthedens formale Enhed, der hævdes, hævdes i Perceptionsanskuelsen tydeligt Bevidsthedens reale Enhed, idet Indholdet af Bevidsthedens tidligere Erfaring bliver bestemmende for *hvad* der kendes eller forstaaes.

7. *Erindrings- og Fantasienskuelse* adskiller sig fra de hidtil beskrevne Anskuelser derved, at de Processer, ved hvilke Anskuelserne blive til, træde tydeligere frem i Bevidstheden. Erindringsbilleder og Fantasi-billeder dannes ved Association. Det er tilsidst stedse en Fornemmelse, der sætter den Proces i Gang, som fører til Erindrings- eller Fantasienskuelse, men denne Art Anskuelse staar dog med større Selvstændighed over for de momentant givne Fornemmelser end Sanse- og Perceptionsanskuelse, der mere umiddelbart sammenvævedes med Fornemmelsens Indhold og bestemtes ved dette. Der er nu lige som

to Verden, i hvilke Bevidsthedens Liv kan føres. Erindringens og Fantasiens Verden trænger vel stadigt paa ny til at modtage Stof og Motiver fra Sanseanskuelsen og Perceptionen, men den kan opnaa en høj Grad af Uafhængighed i Forhold til den Verden, disse aabne Adgang til.

Den Associationsproces, gennem hvilken Erindrings- og Fantasiensanskuelsen dannes, kan i mange Tilfælde tydeligt paavises. Men den kan ogsaa foregaa med saadan Hurtighed, at Billedet af Noget, der i Tid, Sted og Indhold staar fjernt fra Øjeblikkets Tilstand, lige som med ét Slag fremtræder for Bevidstheden. Processen, der forbereder Anskuelsen, kan nemlig, lige som ved Sanseanskuelsen, foregaa ubevidst. Ikke blot den geniale Fantaseren, hvor «Naturen virker som Kunst»¹⁾, men ogsaa det sædvanlige Bevidsthedsliv frembyder Exempler herpaa. Kun gennem Slutning, altsaa ad Omveje, kan man i saadanne Tilfælde danne sig en Forestilling om de virkende Aarsager.

Sagen bliver endnu mere indviklet derved, at Følelsesmotiver medvirke i højere Grad ved Erindrings- og Fantasiensanskuelser end ved Sanse- og Perceptionsanskuelser. Da Bevidstheden hist staar mere uafhængig overfor det Givne, vil dens egen indre Tilstand kunne faa større Indflydelse paa hvad der optages i Billedet, og paa Ordningen af det Optagne. Allerede ved Sanse- og Perceptionsanskuelse kunde der tales om et (elementært) Valg; men jo større en Rolle de indre Betingelser for Anskuelsens Opstaaen spille, des betydningsfuldere en Indflydelse maa denne uvilkaarlige Vælgen kunne øve.

8. Naar vi sige, at i Anskuelsen ere forskellige Elementer forbundne til en Helhed, maa det vel mærkes, at Elementerne i den Form, i hvilken de fremtræde — og senere maaske ved Analyse fremhæves — inden for Anskuelsen, ikke uden videre tør antages at have existeret forud. Den Maade, paa hvilken Anskuelsen dannes, øver sin Indflydelse paa den Beskaffenhed, med hvilken Elementerne, det vil sige, de enkelte Træk, der kunne skelnes, fremtræde inden for Anskuelseshelheden; og det er derfor ikke berettiget at tillægge Elementerne denne Beskaffenhed afset fra deres Stilling inden for Anskuelseshelheden. Tilmed kende vi intet Bevidsthedselement, der ikke forekommer i en vis Sammenhæng, sammenarbejdet og sammenfattet med andre Elementer.

¹⁾ Efter at Kant havde defineret Geniet som «det oprindelige Anlæg, gennem hvilket Naturen giver Regel for Kunsten» (*Kritik der Urtheilskraft* § 46), fremhævede Schelling Betydningen af, at det Bevidste og det Ubevidste virke sammen i den kunstneriske Produktion (*System des transscendentalen Idealismus*, VI. § 3). Men Schiller fandt ikke, at han fremhævede det Ubevidste tiltrækkeligt. «Digteren», siger han i et Brev til Goethe (27. Marts 1801), «begynder med det Ubevidste, ja, han maa prise sig lykkelig, naar han ved den klareste Bevidsthed om sine Operationer blot kommer saa vidt, at han i det fuldendte Arbejde kan genfinde den første dunkle Totalidé. Uden en saadan dunkel, men mægtig Totalidé, der gaar forud for alt Teknisk, kan intet poetisk Værk opstaa». Og Goethe svarer (6. April 1801), at han ikke blot deler Schillers Mening, men vil gaa endnu videre: «Jeg tror, at Alt hvad Geniet gør som Geni, sker ubevidst».

Der viser sig her en Antinomi, som hænger nøje sammen med Bevidsthedens hele Natur og lige saa lidt kan løses, som Bevidsthedens Oprindelse kan forklares. En sammenfattende Virken er det mest ejendommelige Karaktertræk for Bevidsthedslivet. Men Sammenfattende forudsætter Noget, som kan sammenfattes, og hvad kan dette Noget da være, da vi jo inden for Bevidsthedslivet Intet finde, der ikke til en vis Grad og paa en vis Maade allerede er sammensat eller sammenfattet? Vi bevæge os her, som det synes, i en Kred, — et Tegn paa, at vi staa ved en Grænse for vor Forstaaelse. Kant, der selv saa klart opstillede Syntesebegrebet, overhuggede den uløselige Knude ved sin Distinktion mellem Erkendelsens Stof og Form og ved Antagelsen af et absolut Stof (nemlig de givne Fornemmelser) i Bevidstheden. Det var ingen Løsning; og dog have adskillige nyere Forfattere fulgt ham paa dette Punkt. Rigtigere er det i hin Antinomi at finde en Bekræftelse paa Gyldigheden af Bevidsthedens Karakteristik som Syntese eller sammenfattende Proces. Vanskeligheden ved at forstaa Bevidsthedens Oprindelse beror nemlig paa, at Bevidstheden ikke kan forklares som Produkt af Elementer, der bestaa forud. Hvert af de Elementer, der høre til Bevidsthedens Indhold, stiller det samme Problem som Bevidstheden i det Hele. Det er Tegn paa en rigtig Karakteristik, at den netop rammer det Punkt, der indeholder Hovedproblemet for Forstaaelsen af det, der skal karakteriseres.

9. Der maa naturligvis være en nøje Sammenhæng mellem Anskuelsen og de Domme, der bygges paa den. Man udtrykker under Tiden dette ved, at der i en Anskuelse «ligger» en eller flere Domme, eller ved, at Anskuelsen er en potentiel Dom. Saaledes siger Gassendi om Hunden, der løber en Kommende i Møde i den «Tro», at det er dens Herre: «Vi, som skelne mellem Subjekt og Prædikat som to forskellige Ting, udtale «er», men dette er kun potentielt (virtute) til Stede hos Hunden, der opfatter Subjekt [den Kommende] og Prædikat [Herren] som Et, men hvis Billede af den Kommende som Herren betyder det Samme som en Udtalelse af, at den Kommende er Herren (perinde est illi imaginari hominem herum ac enunciare hominem esse herum).» Ogsaa nyere Logikere¹⁾ omtale saadanne potentielle eller virtuelle Domme.

Men Vejen fra Anskuelse til Dom kan være lang og besværlig, og det er ikke sagt, at de «mulige» Domme nogensinde blive virkelige. Der kan være en logisk Mulighed for en Dom, uden at den psykologiske Mulighed er til Stede. Den logiske Mulighed er given, naar en Anskuelse indeholder forskellige Elementer, hvis indbyrdes Forhold kan bestemmes nærmere gennem Analyse; men det er netop denne Analyse, — under de foreliggende Omstændigheder, hos dette bestemte Individ, i denne bestemte Tilstand, — der ikke altid er psykologisk mulig. Anskuelsen forlades kun, naar tilstrækkeligt stærke Motiver

¹⁾ Smlgn. Lipps: *Grundzüge der Logik*. Hamburg und Leipzig 1893. § 44, 341, 360. — Jerusalem: *Die Urtheilsfunktion*. Wien und Leipzig. 1895. p. 83; 111 f.

føre til at ophæve den Bevidsthedsligevægt, som Anskuelsen udtrykker. Der maa her, lige som ved Anskuelsens første Opstaaen (se § 5), ske en Afbrydelse af Kontinuiteten, for at det psykiske Arbejde kan komme i Gang.

Dertil kommer, at skønt Dommen, hvis den skal være gyldig, maa *svare til* eller *stemme med* den Anskuelse, paa Grundlag af hvilken den dannes, saa behøver denne Tilsvaren eller Overensstemmelse ikke — lige saa lidt som ved Fornemmelsernes Overensstemmelse med Tingene i sig selv — at betyde fuldkommen Lighed. Dannelsen af en Dom betyder Overgang til en anden Form for psykisk Sammenfatten. Analysen skal «bringe til fuld Bevidsthed», hvad der indeholdes i Anskuelsen; men hvorledes vil man afgøre, om det, der uddrages og isoleres gennem sondret Henvenden af Opmærksomheden paa Anskuelserindholdets enkelte Dele, ikke undergaar Forandring baade i Art og i Grad ved at tages ud af sin tidligere Sammenhæng? Der er maaske ikke en Gang et Ækvivalensforhold, end sige et Identitetsforhold mellem Elementerne, som de ere før, og som de ere efter Analysen. Man lader sig her ofte lede af en uberettiget Analogi mellem psykiske Elementer og materielle Atomer. Et materielt Atom er uforandret før og efter en Sammensætning med andre Atomer; men en saadan Forudsætning er det uberettiget at opstille med Hensyn til det, vi i Psykologien kunne kalde Elementer, og som blot betyder forskellige Sider eller Beskaffenheder ved sjælelige Tilstande¹⁾. Dommens Gyldighed berøres ikke ved den Maade, paa hvilken dette Problem besvares; den forudsætter kun, at der fra det Forhold, Dommen fastslaar mellem Subjekt og Prædikat, kan drages Slutninger til den Anskuelse, i hvilken det i Subjekt og Prædikat udtrykte Bevidsthedsindhold forekommer. Men det er af Betydning at være klar over, at hvad der foregaar mellem Anskuelsen og Dommen, kan øve saa væsentlig en Indflydelse, at de to Former for Bevidsthedsligevægt kunne komme til at staa i udpræget Modsætning til hinanden.

10. Der er mange Overgangsformer mellem Anskuelse, Analyse og Dom. Uden at en Analyse kommer i Gang, kunne Anskuelsens forskellige Led omordnes og omgrupperes i Forhold til hverandre. Dels paa Grund af Forskelle i de ydre Paavirkninger, dels paa Grund af Forskelle i den indre Tilstand (især Forestillingsassociationer og Ændringer af Følelsen eller Opmærksomheden) kunne enkelte Led særligt blive *udhævede* i Forhold til de andre. Ved en saadan Udhæven vil Anskuelsens Sammenhæng ikke nødvendigvis opløses. De udhævede Elementer behøve ikke at udskilles, som det sker, naar Analysen kommer i Gang. Anskuelsen kan fastholdes, men saaledes, at den lige som tilspidses i en vis Ret-

¹⁾ Det her antydede Spørgsmaal har jeg berørt i min *Psykologi*. 4. Udg. p. 18; 76 f.; 161. I min *Etik* (2. Udg. p. 420—423) har jeg vist den Betydning, dette Spørgsmaal faar for det religiøse Problem. — Spørgsmaalet er ogsaa berørt af Francis Bradley: *Appearance and Reality*. London 1893. Chap. 15. (p. 166 - 169), af Jerusalem: *Die Urtheilsfunktion*, p. 259, og af Einar Buch: *Om Fornemmelser Sammensmeltning*. p. 5; 13 f.; 49 f.

ning, faar et nyt Højdepunkt, eller for at bruge et andet Billede, faar et nyt Tyngdepunkt. Lige som der hos lavt staaende organiske Væsener, hos hvilke der endnu ikke kan paa-vises bestemte Lemmer, kan foregaa Udskydninger eller Forlængelser af den organiske Masse i visse Retninger, saaledes kan Anskuelsen *artikuleres funktionelt*, før den strukturelle Artikulation sker gennem Analyse og Dom. Den funktionelle Artikulation er en Tillem-pelsesform, lige som Anskuelsen i det Hele er det. Der gør sig en ny Forskel eller Mod-sætning gældende; men Bevidstheden formaar endnu at lade den komme til sin Ret uden at anvende den radikalere Metode, der gennem Analyse fører til Dom. Exempler paa saa-dan artikulerende Anskuen kender Enhver fra daglig Erfaring. En Anskuelse kan gennem successive Forskydninger, uden Anvendelse af Overvejelse, antage nye Former, lige som Figurerne i et Kaleidoskop ændres, uden at man tager Glasstykkerne helt fra hverandre. Den saa kaldte Schrøderske Trappefigur kan — ved skiftende Bifornemmelser eller ændret Opmærksomhed — snart ses som en Trappe, snart som et Stykke overhængende Mur. Naar vi staa paa en Bro og se paa Vandet, der strømmer hen under den, opfatte vi først os selv som hvilende og Vandet i Bevægelse; men naar vi have stirret længe ned, synes Broen og dens Omgivelser at bevæge sig (i modsat Retning af Vandets Bevægelse før), medens Vandet synes at være i Ro¹⁾. Min Perceptions- eller Erindringsanskuelse af et Menneske kan begynde overvejende visuelt, men successivt gaa over til at blive overvejende auditivt, naar Menneskets Stemme gør særligt Indtryk. Mit Fantasibillede om Hamlet ændres uvilkaarligt i Liv og i Form, hver Gang jeg vender tilbage til Læsningen af Shakespeares Tragedie; selv om intet nyt Træk føjes til, ville enkelte Træk træde mere levende frem og tillige i noget andet indbyrdes Forhold, end de hidtil stod for mig. Saa-danne Forskydninger foregaa uafbrudt ved alle vore Forestillinger; men kun naar de give Anledning til nye Domme, tillægge vi dem *principiel* Betydning, selv om Forandringerne i Virkeligheden ere aldeles afgørende. Det er jo ikke alle «potentielle Domme», der faktisk kunne omsættes til virkelige Domme. Umærkeligt glide menneskelige Anskuelser ofte over fra et Standpunkt til et andet, uden at Ændringen foreløbigt bliver Genstand for ud-trykkelig Bevidsthed. Først langt senere vender maaske Opmærksomheden sig sammenholdende og sammenlignende mod de Anskuelser, der til forskellige Tider herskede i Bevidstheden, og paaviser i udtrykkelige Domme den Forandring, der er sket. Der gør sig i denne Hen-seende store individuelle Forskelligheder gældende mellem Mennesker, idet nogle længe og sejt fastholde én Gang formede Anskuelser trods de uvilkaarlige Forskydninger, medens andre forholdsvis hurtigt tage Anledning af de skete Ændringer til at danne Domme. Hos Dyrene har sikkert Evnen til at hjælpe sig ved funktionel Artikulation Overvægt over

¹⁾ Dette sidste Exempel henter jeg fra Ernst Mach: *Beiträge zur Analyse der Empfindungen*: Jena 1886, p. 65 f, hvor det nærmere belyses ved Hjælp af et sindrigt Forsøg.

Evnen til Analyse og Dom — hvis denne sidste Evne i det Hele forekommer hos dem. Gassendi's Hund, der løber henimod en Mand, den «tror» er dens Herre, vil under Løbet stadigt ændre sin Perceptionsanskuelse, idet den Kommendes Træk blive mere og mere tydelige. Dersom tilsidst Billedet af den Kommende viser helt andre Træk end Herrens, vil der indtræde en Skuffelse, en ved Kontrast bestemt Ulystfølelse; i hvilken Grad Erindringsbilledet af Herren optræder hos Hunden ved Siden af Sanserbilledet af den Fremmede, er det umuligt at have en begrundet Mening om. Dersom derimod den Kommende virkelig var Hundens Herre, vilde hans Billede uden videre have afløst de forudgaaende mere ubestemte Billeder gennem en Række Forskydninger. Et Mærkepunkt vil det dog være, naar Dyret kommer sin Herre saa nær, at en større Fylde af Sansendtryk — Tilraab, Miner og Kærtegn — kan supplere den forudgaaende magre partielle Perception. —

Det her beskrevne Fænomen — *den artikulerende Anskuelse* — er af flere Forfattere blevet betragtet som en Art Dom. Men de maa da indrømme, at det er en Dom af anden Art end de egentlige, paa Analyse hvilende Domme. Naar Gassendi saaledes tilskriver den omtalte Hund Evne til at dømme, føjer han til: «En bekræftende Dom er jo dog ikke Andet end Opfattelse af en Ting med et Tillæg eller en Egenskab» (*Judicium affirmativum videtur nihil esse aliud, quam apprehensio alicujus rei cum adjuncto qualitateve aliquo*). I sin Beskrivelse lægger han jo, som vi have set, stor Vægt paa, at Hunden umiddelbart ser den Kommende som sin Herre, og naar denne Seen eller Forestillen (*imaginari hominem herum*) siges at være saa godt som en Dømmen (*enunciare, hominem esse herum*), saa føjer han dog — som vi ligeledes have set — til, at Kopula ikke udtrykkeligt (*diserte*), men stiltiende eller potentielt (*tacite sive virtute*) indeholdes i denne Bevidsthedsakt. Paa lignende Maade udtale enkelte nyere Forfattere sig. Lloyd Morgan skelner mellem perceptive og konceptive Domme (og Slutninger). Hvad han kalder perceptiv Dom (*perceptual judgment*), er egentlig kun en artikulerende Anskuen, idet den bestaar i, at et enkelt Træk bliver fremherskende i et forud dannet Billede. En konceptiv Dom forudsætter derimod en Sondring mellem Elementerne. Kun den konceptive Dom er en egentlig Dom; kun i den bliver den Maade, paa hvilken Elementerne forbindes, udtrykkeligt bevidst. Omtrent det Samme, som Morgan kalder perceptiv Dømmen, kalder Ribot Billedernes Logik (*logique des images*)¹. Dette Udtryk er heldigere, da den

¹) Lloyd Morgan: *Animal Life and Intelligence*. London 1893. p. 328 ff. Th. Ribot: *L'évolution des idées générales*. Paris 1897. p. 32—34. — Naar begge disse Forfattere mene i det at dem konstruerede Begreb (perceptiv Dom eller Billedlogik) at have fundet et Udtryk for Dyrs Dømmen (og Slutten), ere ikke alle Dyrepsykologer enige med dem. I sin interessante Afhandling *Animal Intelligence* (New York and London 1898. Monographical supplement to Psychological Review) anvender Thorndike saa strengt Sparsommelighedens Lov ved Tydningen af Dyrs Færd, at denne stedse forklares som rent impulsiv, saa at der ikke skulde være Nødvendighed for at antage saa sammensatte Operationer som Morgan tænker paa ved sit Udtryk «perceptiv Dømmen.»

billeddannende, anskuende Proces afgjort er det Væsenlige ved de Fænomener, der her er Tale om. De høre under Anskuelsen, ikke under Dømmen. Udtrykket artikulerende Anskuen synes at passe bedst paa den Art Anskuen, der opstaar ved et enkelt Elements stærkere Udhævelse, uden at denne Udhævelse bliver til en Adskillelse. Hvis en ny Artikulation inden for Anskuelsen ikke er mulig, vil der kunne danne sig en ny Anskuelse, inden for hvilken Forandringen kommer til sin Ret. Muligvis forsvinder saa den tidligere Anskuelse ganske fra Bevidstheden. Hvis den derimod fastholdes eller reproduceres, kan en Sammenligning og en Analyse komme i Gang, som maaske kan føre til en Dom.

Grunden til den Tendens, der mere eller mindre gør sig gældende til at fastholde Anskuelsen saa længe som muligt, før man gaar over til Analyse og Dom, maa dels søges i en psykisk Inerti, der gør, at Bevidsthedslivet holder fast ved sine en Gang erhvervede Former, dels i Bestræbelsen for at bevare Kontinuiteten, for lettere at kunne genkende sig selv i de nye Øjeblikke. Artikulationen staar som en Forberedelse til eller Varsel om Analysen og Dømmen. Saaledes findes det, der paa senere Udviklingstrin bliver til et særligt Organ, i Fosterudviklingen antydet i udbuede eller udhævede Partier af det ensartede og kontinuerlige Væv.

II.

Associeren og Dømmen.

11. Hvad Anskuelsen er i statisk Form, det er Associationen i dynamisk Form: hist staar en Sammenhæng med et Blik fra Bevidstheden, saa at de forskellige Led ere ordnede ind i et overskuet Hele; her bevæger Bevidstheden sig uvilkaarligt fra Element til Element, gaar mere eller mindre op i det enkelte Øjeblikks Indhold, men tages derpaa i Beslag af hvad det næste Øjeblik bringer i Kraft af Forestillingsassociationens Love. Som det allerede blev antydet i det Foregaaende, dannes Anskuelsen ofte ved forudgaaende Associationer; dette gælder i hvert Tilfælde for Erindrings- og Fantasianskuelsernes Vedkommende; om det ogsaa gælder for Perceptionsanskuelsens Vedkommende, beror paa, hvor langt man vil strække Begrebet Association; og om det gælder om Sanseanskuelsen, beror paa, hvorledes man stiller sig i Striden mellem Nativisme og Empirisme. Det er ligeledes allerede antydet, at Associationer kunne medvirke til Ændring af Anskuelsen, gøre ny Artikulation af denne nødvendig. De kunne endog føre til Opløsning af Anskuelsen, naar det er umuligt at indarbejde de ved Association opdukkende Elementer i den givne Anskuelses Ramme. Fra selve Anskuelsens forskellige Led kan der udspringe Associationsrækker, som kræve en ny Form for Tillempelse. Men vi betragte her Associationen

hverken som Forberedelse til en Anskuelse eller som Ophævelse af en Anskuelse. Vi betragte den som en Form for uvilkaarlig Erkendelsesvirksomhed ved Siden af Anskuelsen.

Uvilkaarligheden er en fælles Egenskab for Anskuen og Associeren. Lige saa uvilkaarligt som en Sanseanskuelse eller et Fantasibillede danner sig, lige saa uvilkaarligt udvikler der sig hele Rækker af Forestillinger. I begge Tilfælde følger Bevidstheden en indre Lov, uden at være sig denne bevidst. Associationens Bevægelse og Anskuelsens Dvælen ere to primitive Former for Erkendelsen. Derved at et mangfoldigt Indhold kan udfoldes successivt i Kraft af Associationslovene, selv om det ikke kan omspændes af en Anskuelse, kommer Erkendelsen til at raade over en større Fylde, end hvis denne Evne manglede. — Den artikulerende Anskuelse er den Art af Anskuelse, der staar Associationen nærmest. Men det Dynamiske er i den aldeles underordnet det Statische.

12. Associeren adskiller sig fra Dømmen paa lignende Maade som Anskuen adskiller sig fra Dømmen, nemlig ved, at Forholdet mellem de Elementer, der forbindes, ikke bliver Genstand for Opmærksomhed. Domsprocessen indledes ved, at dette Forhold tildrager sig Opmærksomhed, idet der opstaar Ønsket om klar Forstaaelse og Begrundelse af Overgangen fra det ene til det andet Element i Associationsrækken. Man vil blive sig udtrykkeligt bevidst, hvorledes man kommer over fra det ene Element til det andet, lige som man ved Anskuelsen ønsker at klare sig den bestemte hvilende Ordning, der uvilkaarligt er til Veje bragt mellem Leddene. Et saadant Ønske vil, for Associationens Vedkommende, især opstaa, naar Overgangen fra Element til Element sker pludseligt og springende, eller naar der finder en stærk Modsætning Sted mellem de associerede Elementer.

Hvorledes man end formulerer Lovene for Forestillingsassociationen, vil ethvert Forsøg paa at undersøge, hvilken Gyldighed den associative Overgang har, nødvendigvis bestaa i en Prøvelse af Ligheds- og Forskelsforholdene mellem Elementerne. Selv om a og b nok saa mange Gange ere forekomne sammen i min Erfaring, vil Berettigelsen af at vente b dog kun være til Stede, dersom det kan godtgøres, at det a , jeg nu har for mig, er aldeles identisk i Beskaffenhed med det a , der tidligere forekom som Forgænger for b . Og jo mere b staar i kontinuerlig Sammenhæng med a , jo mere det er en blot Fortsættelse af a , eller endog en fortsat Bestaaen af selve a , des mere berettiget bliver Forventningen om b , naar a antages at være indtraadt. Dersom Overgangen fra et Element (a_1) til et andet (a_2) sker ved Lighedsassociation, vil den være saa meget des mere berettiget, jo større Ligheden er mellem dem; des mere nærmer Associationen sig til en Perception. Altsaa jo mere det er Kontinuitet og Identitet, der bestemme Overgangen fra det ene Element til det andet¹⁾, des mere faar Associationen samme Gyldighed som Dømmen.

¹⁾ Ziehen (*Die Ideenassoziationen des Kindes*, p. 15 f.) skelner mellem «springende Association» (f. Ex. Forestillingen «Rose» fremkalder Forestillingen «rød») og «Domsassociation» (f. Ex. Forestillingen «Rose» fremkalder Udsagnet «Rosen er rød»). Forskellen bestaar i, at her bevares Kon-

Hos Geniet, hvor «Naturen virker som Kunst», kan Domsprocessen gaa for sig, som om det var en Associationsproces; den bevidste Analyse er indskrænket til et Minimum. Det Samme kan være Tilfældet hos den øvede Tænker.

Ved enhver Association medvirke Interesse og Opmærksomhed. Der vil derfor kun være en Gradsforskel mellem Association og Analyse. Forskellen vil bero paa, om Opmærksomheden mest koncentrerer om enkelte Elementer, eller om den vender sig mod Forholdet mellem de forskellige Elementer indbyrdes¹⁾. Men dertil kommer, at Forholdet mellem Elementerne i Regelen ikke vil kunne opfattes klart, uden at vedkommende Elementer sammenholdes og sammenlignes med andre Dele af Bevidsthedens Indhold. Naar Associationsprocessen ofte forløber i en helt anden Retning end en Domsproces, der angik de samme Elementer, vilde gøre, kommer det af, at Elementerne af en eller anden Aarsag unddrages Indflydelsen fra det øvrige Bevidsthedsindhold. Den «blotte» Association beror paa en Isolation.

13. Ved Association sker Overgangen overvejende fra et enkelt Element til en Gruppe af Elementer. Overgangen fra Del til Helhed betegner Grundformen for al Association, fra hvilken de specielle Associationsformer kunne udledes som specielle Tilfælde²⁾. Associationen er en Integration. Dommen, som forudsætter Analyse, bliver derimod til ved en Overgang fra en Helhed (Anskuelse eller Associationsrække) til en særlig Bestemmelse; hin udgør Subjektet, denne Prædiketet. Ved Associationsprocessen gælder det, at liden Tue kan vælte stort Læs; ved Domsprocessen findes maaske en Synaal i det store Læs. Associationen kan drage Bevidsthedens hele Rigdom frem; men Domsprocessen fører ofte til at drage en ganske tynd Traad af hele det rige Væv. Associationen er produktiv, Domsprocessen er kritisk.

Dog er heller ikke denne Modsætning absolut, da Association kun overvejende, ikke udelukkende bestemmes ved et enkelt Element, hvilket godtgøres ved, at en og samme Forestilling ikke altid vækker de samme Associationer hos et og samme Individ. Og paa den anden Side sættes Domsprocessen kun i Gang, naar Opmærksomheden særligt rettes mod et enkelt Elements Forhold til andre Elementer, og for saa vidt kan ogsaa

tinuiteten, medens Overgangen sker, hist ikke. Denne Distinktion er for saa vidt træffende, som det særligt er den sidste Art Association, der nærmer sig til Dommen; maaske vilde det være rigtigst at kalde den en Dom, ikke en blot Association.

¹⁾ Léon Brunschwig (*Le modalité du jugement*. Paris. 1898. p. 10) udtaler en lignende Opfattelse af Forholdet mellem Associeren og Dømmen, idet han bemærker, at Dommen betegner noget Nyt, selv hvor den angaar det Samme, som Associationen: «Les images sont fixées en concepts et rapportées l'une à l'autre, c'est-à-dire que l'association en est remarquée par l'esprit qui prend conscience de leur relation; or cette remarque est précisément le jugement . . . Celui qui conçoit une association . . . celui-là juge.»

²⁾ Se min *Psykologi*. 4. Udg., p. 180 f. — *Psykologiske Undersøgelser* p. 58. Foruden de dér nævnte tidligere Repræsentanter for denne Opfattelse maa ogsaa Chr. Wolff og Beneke nævnes.

Domsprocessen siges at udspringe paa et enkelt Punkt, skønt her hele den foreliggende Sammenhæng endnu tydeligere virker med end ved den blotte Association.

Der finder en stadig Vexelvirkning Sted mellem Dømmen og Associeren. Association er en Betingelse for Dømmen, naar denne ikke bygger paa Anskuelse alene. Det Uvilkaarlige gaar forud for det Vilkaarlige, og selve den Opgave at klare sig Gyldigheden af en Forestillingsovergang bliver fra først af til i Bevidstheden ved uvilkaarlig Association. Vilkaarlig Forestillingsforbindelse forudsætter, at jeg stiller mig det som Formaal at forbinde mine Forestillinger; men et Formaal forudsætter igen en Forestilling om Noget, der er et Gode for mig, og denne Forestilling opdukker fra først af uvilkaarligt. Naar uvilkaarlig Association paa den her antydede Maade har ført til Dømmen, kan omvendt den vundne Dom sætte nye Associationer i Bevægelse. Gennem disse Associationer kan saa Materiale til nye Domme skaffes til Veje ¹).

Med Urette har man derfor fundet Forskellen mellem Association og Dom i, at hin stedse skal kunne fortsættes, da Overgang til nye associerede Elementer stedse skal være mulig, medens Dommen skal betegne en Afslutning. «Associationen», har man sagt ²), «er aldrig afsluttet i sig selv. Stedse nye Led slutte sig til, stedse nye Afvigelser fra den oprindelige Retning finde Sted, og intet Steds findes en nødvendig, i Associationens Natur liggende Afslutning . . . Ved Dømmen udløses en Proces af dens Sammenhæng med det øvrige Forestillingsindhold; den isoleres og lige som afsluttes for Bevidstheden. Vi ere foreløbigt [sic] færdige med den, og netop dette afsluttende Moment i Domsakten forbyder at betragte den som Association». Hertil er at svare, at en Associationsrække meget godt kan finde sin Afslutning med psykologisk Nødvendighed, nemlig naar den Trang til Udladning, der ligger til Grund for Associationen, er bleven tilfredsstillet, eller naar Bevidstheden er bleven træt, eller naar en stærk Følelsesinteresse fører til at dvæle ved det Element, til hvilket Processen er naaet. Paa den anden Side staar Dommen ganske vist som Resultatet af en Opgørelse, som Resumé af en fuldbyrdet Analyse; men den betegner — som det jo ogsaa indrømmes uvilkaarligt i den anførte Udtalelse — ofte kun en foreløbig Afslutning. Den Afslutning, der er vunden, kan fremkalde nye Associationsrækker, eller nye Domme kunne med logisk Nødvendighed fremgaa af den vundne Dom formedelst dens Forhold til andre Domme.

¹) Se nærmere om Vexelvirkningen mellem Association og Dom *Psykologiske Undersøgelser*, p. 64—67.

²) Jerusalem: *Die Urtheilsfunction*, p. 79, 82. — Smlgn. ogsaa Wundt: *Logik*. (1. Aug) I. p. 137.

III.

Dommens Fuldendelse.

14. Dommen (i den snevrere Betydning, i hvilken vi her bruge dette Ord) er, som allerede flere Gange bemærket, en højere Form for Løsningen af den Opgave, der i mere elementær Form løses ved Anskuelsen eller Associationen. Nødvendigheden af en saadan højere Form fremkommer ved, at de Modsætninger, der skulle udlignes, antage skarpere Former. En enkelt Anskuelse eller Association er ikke mere eneraadende. Beneke har meget godt udtrykt dette ved at betegne Dommens Betingelse som en Forhøjelse af Bevidsthedens Grad (eine Bewusstseinssteigerung), der skyldes en stærkere Spænding mellem to Elementer i Bevidstheden¹⁾. Opmærksomheden anspændes derved, og det kommer til at staa som en mere eller mindre bevidst Opgave at indordne de modstaaende Led i én Helhedssammenhæng. Man vil have en Helhed, ikke to Anskuelser eller Associationer ved Siden af hinanden. For at en ny Helhed kan naas, maa de enkelte Led i det Givne betragtes hvert for sig; der maa foretages en Analyse. Man maa blive sig Forskellen mellem de forskellige Anskuelser og Associationer bevidst. Dommen forudsætter altsaa en Opløsning, paa hvilken der skal raades Bod gennem en ny Syntese. Men den *forudsætter* kun en Opløsning, en Analyse; det vilde ikke være rigtigt at kalde den selv en Analyse²⁾. Dommens Væsen er den nye, klarere Forbindelse, der bringes til Veje ved Hjælp af den forudgaaende Analyse. Denne Analyse hører — lige som Anskuelsen eller Associationen — med til det psykologiske Grundlag for logisk Dømmen. Men ikke al Analyse fører til Dom. Opmærksomheden kan bevæge sig fra Element til Element, fra Anskuelse til Anskuelse, fra Association til Association, uden at de opdagede Ligheder og Forskelle sammenfattes i en enkelt Tankeakt. Udtrykket «Dom» er hentet fra Rets sproget, og fastholde vi den juridiske Analogi, svarer Analysen til Vidneførsel og Procedure, medens Dommen svarer til den derpaa byggede Retskendelse.

Ved Analysen træde Forskellighederne endnu mere frem end forud. Men der kan paa den anden Side vise sig Mulighed for dybere gaaende Lighed og Kontinuitet end Anskuelse og Association frembøde. Anskuelselementer og Forestillinger vise sig gennem Analyse ofte at være langt inderligere forbundne end før. Ogsaa ved Domsdannelsen viser Bevidsthedens Inerti og Selvopholdelsestrang sig deri, at de nye Elementer, der fremdrages, saa vidt muligt indordnes under forhen givne Synspunkter. I Kraft af en Sparsommelighedens Lov gøres der saa liden Forandring som muligt i de Synspunkter,

¹⁾ *Psychologische Skizzen*. II. Göttingen. 1827. p. 189. 192.

²⁾ Wundt: *Logik*. I. p. 137 definerer Dommen som Opløsning af en sammensat Forestilling i dens Bestanddele, skønt han indrømmer, at en saadan Opløsning kun er Udgangspunktet for Domsprocessen.

der allerede uvilkaarligt have fæstnet sig. Men der foregaar, som det senere vil blive nærmere paavist, en Vexelvirkning mellem Dommens Elementer saaledes, at det ikke blot er Subjektet, der bestemmes ved at faa dette Prædikat, men ogsaa omvendt Prædikatet, der bestemmes ved at henføres til dette Subjekt. I Videnskabens Historie ses det; hvorledes tilvante Synspunkter saa længe som muligt anvendes paa nye Erfaringer, men tillige, hvorledes disse Synspunkter selv undergaa Forandringer ved at anvendes paa de nye Erfaringer. Det antike Atombegreb er blevet omformet gennem den Brug, den nyere Tids Fysik og Kemi har gjort af det; den aristotelisk-skolastiske Lære om Entelechierne blev omformet ved af Leibniz at benyttes ved Konstruktionen af Monadelæren; det middelalderlige Begreb Tiltrækning skiftede Karakter, da det af Newton var blevet indført i den moderne Naturvidenskab. Vexelvirkningen mellem Subjekt og Prædikat i Dommen er saaledes et vigtigt Middel til paa én Gang at bevare Kontinuiteten i Tænkningens Udvikling og at gøre Fremskriden mulig.

De højeste, mest omfattende Synspunkter eller Prædikater — hvilke Aristoteles og Kant have kaldt Kategorier — gaar det med paa lignende Maade som med de mere specielle Prædikater: der er stedse en naturlig Tendens til at fastholde et vist Antal af saadanne Kategorier, men Historien viser, at det ikke altid er de samme, idet de ændres under Vexelvirkningen med Erfaringen. Derfor er det et stadigt Problem, om der gives visse Kategorier (Grundprædikater), til hvilke Tænkningen efter sin egen Natur er bunden, hvilke i saa Fald disse ere, og hvorfra de stamme.

15. Den højere Grad af udtrykelig Bevidsthed, som er Dommens Særkende i Sammenligning med Anskuelsen og Associationen, kræver en Fæstnen af de Elementer, hvis indbyrdes Forhold Dommen angiver. Dommen vil derfor bedst fyldestgøre sin Opgave, naar den formes i Ord eller benytter andre Tegn. Der kan dog utvivlsomt fældes Domme uden Ord, og det er kun et af de mange Exempler paa Logikens for store Afhængighed af Grammatiken, naar flere Logikere optage det som en væsentlig Bestemmelse i Dommens Begreb, at den udtrykkes i Ord. Ordets Betydning for Tænkningen ligger i at tjene som Skelnemærke mellem de Egenskaber, der ere »fælles» for flere Fænomener eller »typiske» for et og samme Fænomen under forskellige Forhold, og de Egenskaber, der ere ejendommelige for det enkelte Fænomen eller for den specielle Situation, i hvilken det er stedt. Til et saadant Skelnemærke vil der naturligvis særligt blive Trang, naar Analyse og Domsdannelse skulle gennemføres.

Hvilken Udtryksmaade der anvendes, er i en vis Forstand ligegyldigt, naar blot Forholdet mellem Elementerne betegnes klart og tydeligt. De forskellige Sprog udtrykke Dommen, særligt Kopula, paa forskellig Maade, og den grammatiske Form fremstiller ikke altid uden videre den logiske Tankebevægelse. De forskellige logiske Systemer formulere ligeledes Dommen forskelligt. Efter Aristoteles og den skolastiske Logik er det

Forhold, der fastsættes i Dommen et Subsumtionsforhold: Subjektet indordnes under Prædiketet. Leibniz, William Hamilton, Boole og Jevons opfatte Dommens Indhold som et Identitetsforhold mellem Subjekt og Prædiket. Benno Erdmann finder Dommens Væsen i, at den udtrykker Prædiketets Iboen i Subjektet. Jerusalem opfatter Prædiketet som en Handling eller Virkning af Subjektet. — Der vil være to Hensyn, som især ville bestemme, hvilken Opfattelse der lægges til Grund. Det vil dels gælde om at se Dommen i dens nøje Forbindelse med de Former og Processer, der danne dens psykologiske Grundlag, dels om at forme Dommen saaledes, at det let kan ses, hvorledes den kan indgaa som Led i den fortsatte Tankegang. Den Opfattelse, der betragter Dommen som Udtryk for et Identitetsforhold, synes at gøre bedst Fyldest i begge Henseender.

Tænkningen er Sammenligning, og den logiske Tæknings Opgave bliver det at udfinde, om de Elementer, den opererer med, ere identiske eller forskellige. Elementerne kunne have ganske samme Indhold, eller det enes Indhold kan indbefatte det andets i sig, eller der kan kun fastsættes Noget om deres Indhold, naar man tager Hensyn til den større Sammenhæng, inden for hvilken de forekomme. Er der et Forskelsforhold mellem dem, vil Spørgsmaalet blive, hvilken Art af Identitetsforhold der finder Sted mellem det ene Element og det andets Fraværelse¹⁾. Gennem Bestemmelsen af, hvilke af disse forskellige Forhold der finder Sted, vil Dommens Opgave være løst. En Ordning efter Elementernes indre Slægtskab vil have aføst Anskuelsens og Associationens ofte udvortes og tilfældige Ordning. Og naar Dommen saaledes formes som en logisk Ligning, vil det paa den simpleste og klareste Maade kunne ses, hvorledes den kan indgaa som Led i en Slutning.

Forskel og Forandring sætte Bevidsthedslivet i Gang, men Erkendelsens Udvikling bestaar i, at Forskellighederne reduceres til det mindst Mulige. *Forstaaelse* opnaas ved, at det, der først stod som forskelligt eller endog modsat, paavises som identisk eller dog kontinuerligt. Allerede Genkendelsen (Perceptionen) er en Art Forstaaelse (§ 6). Dersom der kunde naas et System af Domme, i hvilket alle vor Erfarings Fænomener vare repræsenterede saaledes, at de fremtraadte i direkte eller indirekte, absolute, partielle eller begrænsede Identitetsforhold, vilde vor Forstaaelse af Verden have naaet den Fuldendelse, som er mulig inden for vor Erfarings stadige Begrænsning. Det «heterotiske Minimum», som Avenarius²⁾ har kaldet den Rest af ikke overvundne Differenser, der stedse bliver

¹⁾ Se nærmere om disse forskellige Forhold min *Formel Logik*, 3. Udg., p. 14—23.

²⁾ *Kritik der reinen Erfahrung*. II. Leipzig 1890, p. 320. Det heterotiske Minimum er «die in formaler und materialer Hinsicht denkbar geringste Andersheit innerhalb der Vielheit von Erkenntnissen eines und desselben Individuums.»

tilbage, vil da være bragt til at aftage saa meget som muligt. Men selv om alle Gradsforskelle, Kvalitetsforskelle og Stedsforskelle vare paaviste i deres kontinuerlige Udvikling, vilde dog Tidsforskellen, der forudsættes ved al Udvikling, staa tilbage. Den vil være tilstrækkelig til at gøre Tilværelsen irrational for os.

IV.

Spørgsmaal, Negation og Problem.

16. Anskuen, Associeren og Dømmen ville brede sig des mere i Bevidstheden, jo flere nye Forskelle Bevidsthedsindholdet frembyder, og jo større Energi der er til at indarbejde dem. Lige fra den simpleste Impuls, der fører til en ny Anskuelse eller en ny Artikulation af en tidligere Anskuelse, til det højeste Problem, hvor den Forskel, der skal overvindes, er en Modsigelse mellem to Domme, strækker der sig en Række af Fænomener, hvis fælles Grundtræk er, at Ligevægt ophæves, og ny Ligevægt søges. — Paa lignende Maade ligger der en Række af indbyrdes beslægtede Trin mellem den umiddelbare Genkendelse og den højeste Form for Forstaaelse, det er muligt at vinde, den, der betinges ved Paavisningen af, at ét eneste Princip gælder for en stor Kreds af Fænomener.

Problemet betegner en Hindring for Domsdannelse eller i hvert Tilfælde for ubetinget Fastholden af en Dom, man har dannet. Men der gives simplere Former for saadan Hindring. Ved Problemet hindrer den ene Dom den andens Gyldighed; det opstaar ved et Sammenstød mellem to Domme. Men en Domsdannelse kan hindres, selv om Hindringen ikke ligger i en tidligere dannet Dom.

17. Hvor to Anskuelser eller to Led i en Associationsrække afløse hinanden saaledes, at det følgende Billede uden videre træder i det foregaaendes Sted, uden at de to Billeder sammenholdes og sammenlignes, bliver der ingen Dom til. Dersom jeg (for at genoptage et tidligere — § 6 — brugt Exempel) havde glemt Billedet af Koen, da Billedet af Stenen fremstillede sig, vilde der ikke have været nogen Mulighed for en Dom, end ikke for den negtende Dom, at det ikke var nogen Ko, jeg havde set. Hvis Gassendis Hund, da det viste sig, at det var en Fremmed, den løb i Møde, havde glemt, at den havde opfattet den Kommende som sin Herre, vilde der end ikke finde nogen Skuffelse Sted. Ja, selv om Modstriden mellem de successive Billeder (Koen — Stenen, den Kommende som Herren — den Fremmede) mærkes, er det ikke sagt, at en negtende Dom dannes. Der mærkes maaske kun en vis Modstrid og maaske en vis *Skuffelse*, naar det nye Billede indtager det tidligere Plads.

18. Imellem Skuffelsen paa den ene Side og den negtende Dom paa den anden

Side ligger *Spørgsmaalet*. Den spørgende Tilstand forudsætter, at det nye Billede sammenholdes med det forudgaaende, og at der i det ene mangler Elementer, som findes i det andet. Medens Skuffelsen beror paa, at hvad der mangler, helt er opgivet, betinges Spørgsmaalet ved et mere aktivt Forhold til det Givne. Man har ikke opgivet, hvad der mangler, ikke heller glemt det, men har dannet en Forestilling om det, der bliver særligt tydelig og levende paa Grund af den Kontrast mellem de to Billeder, der fremkommer ved, at hvad der mangler i det ene, findes i det andet. Der finder en Analyse Sted, som vækker Trangen til Supplering. Hos Barnet forekomme spørgende Blik og Tone allerede forud for den egentlige Spørgen. Et halvandet Aar gammelt Barn, som plejede at faa to Lommetørklæder at gemme, fik senere kun ét, og kom saa med spørgende Udseende og Stemme for at hente det andet¹⁾. Barnet sammenholder her en Sanseanskuelse og en Erindringsanskuelse, og Differensen eller Kontrasten mellem dem afføder den spørgende og søgende Tilstand. Et egentligt Spørgsmaal optræder, efter Preyer, først i Barnets tredje Aar. Det hyppigste Spørgsmaal er «Hvor?»²⁾. Det er to Rumsbilleder, der sammenholdes, og Spørgsmaalet udtaler et Ønske om Supplering af hvad der viser sig at mangle i det ene.

19. Ved Spørgsmaalet er Bevidstheden optagen af Differensen mellem to Billeder, af den Forskel, der viser sig ved Overgangen fra AB til A . Der spørges: hvor er B ? En *negtende Dom* opstaar, naar Interessen, i Stedet for at fæstne sig ved denne Differens, fæstner sig ved A , men sammenligner dette med AB . Spørgsmaalet søger det Fraværende, Negtelsen slaar sig til Ro ved Fraværelsen. Det er, som Salomon Maimon har udtrykt det³⁾, en Art Subtraktion, her finder Sted. Hvis ikke Billedet AB fastholdes, vilde A ikke kunne give Anledning til en negtende Dom. Nu kan derimod den Dom « B er her ikke!» dannes. Negationen forudsætter to Positiviteter og udtrykker disses indbyrdes Forhold i Subtraktionens Form. Negationen kan derfor aldrig være det Oprindelige, det Første. *Psykologisk set* forudsætter den to Anskuelser eller Associationer, af hvilke den ene har Elementer, der mangle i den anden. Men en udtrykkeligt formuleret positiv Dom behøver ikke at gaa forud; den negative Dom *kan* lige som den positive være udragen umiddelbart af Anskuelsen eller Associationen. *Logisk set* forudsætter derimod den negtende Dom en positiv Dom, idet den kun faar Betydning, naar en saadan er psykologisk mulig⁴⁾. Fordi den modsvarende positive Dom er logisk mulig, er det, som vi allerede have set (§ 9), ikke sagt, at den er psykologisk mulig; Negationen forudsætter altid Positionen,

1) Preyer: *Die Seele des Kindes*. 3. Aufl. p. 277.

2) Preyer p. 412, 414.

3) *Die Kategorien des Aristoteles*. Berlin 1794. p. 150.

4) Naar Aristoteles siger, at positiv Dom gaar forud for negativ (*ἡ καταφατικὴ τῆς ἀποφατικῆς προτέρα*. *Anal. post.* I, 25, p. 86 b), tænker han sikkert kun paa logisk Prioritet.

men denne behøver ikke at optræde som en Dom; den kan optræde som Anskuelse eller Association.

En positiv Dom forudsætter nu ogsaa to Anskuelser eller Associationer med indbyrdes Forskel, da det jo kun er, hvor en saadan Forskel gør sig gældende (uden at kunne udlignes i Anskuelsens eller Associationens Form, at der er Motiv til at fælde en Dom. Man kunde kalde den positive Dom Addition, lige som den negtende Dom er bleven kaldet en Subtraktion. Den positive Dom vil kunne opstaa, naar Billedet A afløses af Billedet AB , og naar Interessen saa dvæler ved AB med Bibeholdelsen af Erindringsbilledet A . — Ogsaa en negativ Dom er her *logisk* mulig.

Baade Spørgsmaalet, den negative og den positive Dom betinges altsaa ved en Differens mellem A og AB . Ved Spørgsmaalet søges strax en Udfyldning af Differensen (B); ved Negation erkendes $A < AB$, ved Position erkendes $AB > A$.

Sandsynligvis forekomme positive Domme tidligere end negative. Bevidstheden vil være mere optagen af sit Indholds Forøgelse (ved Overgangen fra A til AB) end af dets Forminskelse (ved Overgangen fra AB til A). Det viser sig i den Sangvinitet, der gør, at man lægger mere Mærke til Regelen end til Undtagelsen, til Overensstemmelser end til Uoverensstemmelser. (Smlgn. nedenfor § 33.) Det viser sig i, at de første Spørgsmaal opstaa, naar Noget savnes, ikke naar noget Nyt kommer til; ved Overgangen fra AB til A , ikke ved Overgangen fra A til AB . Det viser sig sprogligt deri, at Negtelsen udtrykkes ved *Tilføjeelse* af en særlig Partikel («ikke»), der betegner *Ophævelse* af det positive Forhold mellem Subjekt og Prædikat. Der er ikke dannet tilsvarende Partikler til at betegne den simple Fastsætten af et positivt Forhold. Vi begynde med positive Domme, og det er først særlige Erfaringer, der nøde os til at spørge og negte. Men uagtet positive Domme derfor sandsynligvis optræde før negative, kunne disse dog med Hensyn til deres psykologiske Tilblivelsesproces være lige saa simple som de simpleste positive; begge Arter af Domme (hvis de ere at kalde Arter) kunne opstaa ved Sammenholden af to Anskuelser eller Associationer. Hvad Indhold angaar, forudsætter den negtende Dom derimod stedse den tilsvarende positive. En negtende Dom giver os intet nyt Indhold. Dens Betydning er netop at afvise et saadant nyt Indhold. Dersom en positiv Dom ikke var mulig eller nærliggende, vilde en negtende Dom ingen logisk Betydning have. Den negtende Dom er logisk set ikke sideordnet den simple positive Dom, men den staar paa Linie med en saadan positiv Dom, der afviser en mulig negativ Dom, og som ofte udtrykkes ved Hjælp af mere eller mindre højtideligt *forsikrende* Partikler («sandeligt», «virkeligt») eller ved stærk Betoning af Kopula¹⁾. Derfor have Lotze og Sigwart (og i Oldtiden Menedemos

¹⁾ Hegel (*Logik*. 2. Bd. 1816 p. 75 f.) negtede, at rent fortællende Sætninger (f. Ex. Aristoteles døde 62 Aar gammel) fortjene Navn af Domme, naar de ikke afvise en Tvivl om Rigtigheden af det

fra Eretria) med Rette frakendt de negtende Domme Plads blandt de logisk simple eller primære Domme.

I den nyeste Tid har Ormond¹⁾ hævdet, at Position og Negation ogsaa i logisk Henseende staa sideordnede, idet der ved enhver Dom maa træffes et Valg mellem Muligheder, og idet Negation lige saa vel som Position tjener til nærmere Bestemmelse af Subjektet. Men dette strider imod, at Domme kunne dannes ved direkte Analyse af Anskuelse eller Association, uden at der *behøver* at være Tale om Valg. Gaar jeg over fra A til AB , er kun en positiv Dom mulig; gaar jeg over fra AB til A , er kun en negativ Dom mulig. Kun under mere udviklede Forhold stille forskellige Muligheder sig ved Siden af hinanden, saa at et Valg bliver nødvendigt. I saadanne Tilfælde er der stillet et *Problem*. Problemet forudsætter en udtrykkelig Bevidsthed om, at der kan og maa dannes indbyrdes uforenelige Domme. Meget ofte vil Problemet kunne formuleres som en Modsætning mellem en positiv og en negativ Dom. Dersom jeg paa én Gang synes at have AB og A , staa de to Domme over for hinanden: « B er her» og « B er her ikke!» Ja og Nej staa over for hinanden. Dog er det ikke nødvendigt, at der kun skal være to Muligheder; Problemet rejser sig ogsaa ved flere indbyrdes uforenelige Muligheder. Det er kun hensigtsmæssigt at reducere den kontrære Modsætning til en kontradiktorisk ved at stille en enkelt Mulighed P over for Indbegrebet af de andre Muligheder som Non P , ti derved kan man bedre prøve hver enkelt for sig. — Det kontradiktoriske Modsætningsforhold behøver iøvrigt ikke altid, som Benno Erdmann²⁾ paastaar, at være formuleret som et Forhold mellem Position og Negation. De to Muligheder, mellem hvilke der er bundet Valg, kunne meget vel være karakteriserede ved positive Kendemærker. Empirisk set ere Aand og Materie kontradiktorisk modsatte Begreber, da vi ikke kende andre «Attributer» ved Tilværelsen end disse to; men de fremtræde hver for sig med positive Kendemærker. Ligeledes forholder det sig med Godt og Ondt efter den strenge stoiske Betragtningmaade. Forholdet mellem Position og Negation er et Exempel paa et kontradiktorisk Forhold, men ikke den nødvendige Form for et saadant Forhold.

20. Et Problems Opstaaen betyder Nødvendigheden af et Valg og Umuligheden af som hidtil at følge den enkelte Anskuelse eller Association eller stole paa den enkelte Dom, man har udledet af visse Anskuelser og Associationer. Det er den negtende Dom, der stiller Problemet og derved vækker Bevidstheden om Nødvendighed og Umulighed.

Fortalte. Sibbern (*Logik*. 1835. p. 241) følger ham underligt nok heri, skønt han ellers har en sund Opfattelse af Forholdet mellem Anskuelse og Analyse. Grunden maa søges i, at Sibbern fremhæver Begrebet paa Dommens Bekostning.

¹⁾ *The Negative in Logic*. (Princeton Contributions to Psychology. Septbr. 1897). p. 70; 73.

²⁾ *Logik* I. p. 136 f.

Derfor er det ogsaa forstaaeligt, at de negative logiske Principer (Modsigelsens og den udelukkede Midtes Princip) historisk ere opstillede før det positive (Identitetsprincippet). Bevidstheden om Nødvendighed vækkes, som al Bevidsthed, ved en Modsætning. Nødvendighed betyder først og fremmest, at *vi ikke kunne Andet*. Naar alle mine Erfaringer stemme overens, kan jeg ikke Andet end at antage det, jeg opfatter, som virkeligt; naar et Formaal ikke kan naas direkte, kan jeg kun opnaa det ved at anvende Midler og Omveje ¹⁾. Paa denne Maade begrænses efter Haanden vor første uvilkaarlige teoretiske og praktiske Expansion, og vore Forestillingers og Bestræbelsers Strøm ledes i visse bestemte Retninger og inddæmmes inden for faste Bredder.

Kun *de* negative Domme ere frugtbare, som ere nødvendige Mellemed for at naa til en positiv Dom. Men det følger af de Vilkaar, under hvilke vor Erkendelse arbejder, at vi ofte kun gennem en Række af negative Bestemmelser kunne naa til en positiv Bestemmelse. Klassifikationernes Historie viser os interessante Exempler paa, hvorledes vi ofte maa lade os nøje med at afpæle et Omraade, om hvilket vi ikke kunne sige Andet end, at det er forskelligt fra et vist bekendt og positivt karakteriseret Omraade. Det bliver saa den fortsatte Forskens Opgave at finde positive Karaktermærker for det saaledes afpælede Omraade. Aristoteles inddelte Dyrene i fornuftige og ufornuftige, og de ufornuftige igen i dem, der have [rødt] Blod, og dem, der intet [rødt] Blod have. Linné's Inddeling frembyder derimod tilsyneladende lutter positive Karakteristiker. Han havde sex Klasser: Pattedyr, Fugle, Amfibier, Fisk, Insekter og Orme. Men Cuvier gjorde opmærksom paa, at den sidste Klasse kun bliver rent negativt karakteriseret: «Det er bekendt», sagde han ²⁾, «at Linné under Benævnelsen *Orme* forenede overordentligt talrige og forskelligt formede Dyr, for hvilke det var umuligt at angive noget fælles Kendemærke. Medens jeg arbejdede paa mine første Afhandlinger over sammenlignende Anatomi, kom jeg til at staa over for Umuligheden af at sige noget alment Gældende om *Ormenes* Nervesystem, eller om deres Blodomløb, eller om deres Aandedræts- og Forplantningsorganer, ja selv om deres Fordøjelsesorganer. Derved blev det mig da klart, at denne Klasse ikke, saaledes som de øvrige, var grundet paa positive Kendemærker.» Endnu Lamarck's Inddeling af Dyrene i Hvirveldyr og hvirvelløse Dyr viser Trangen til foreløbig Brug af

¹⁾ Smlgn. min *Psykologi* V D, 2 og VI F, 3. — De Dyrepsykologer, der (som Thorndike) negte, at Dyret danner frie Forestillinger, maa naturligvis ogsaa negte, at det kan vælge mellem Muligheder, der hver for sig komme til dets Bevidsthed. Dyrets Valg maa være en rent elementær Foretrækken, saaledes som ogsaa vi Mennesker kende den, nemlig i saadanne Tilfælde, hvor vi uvilkaarligt fastholde et enkelt Indtryk, medens andre Indtryk ikke vække saa stærk Trang til at fastholde dem. Se ovenfor § 6 og *Psykologi* V A, 7.

²⁾ *Sur un nouveau rapprochement à établir entre les classes qui composent le règne animal*. (1812). (Oversat i Dannemann's Grundriss einer Geschichte der Naturwissenschaften. I).

negative Begreber. Cuvier og Blainville gennemførte derefter en positiv Inddeling af de Hvirvelløse ¹⁾.

Den induktive Methode bevæger sig — lige som Klassifikationen — frem gennem Negationer, idet forskellige Muligheder eller Hypoteser opstilles og prøves; kun de, der ikke forkastes efter Prøvelse, fastholdes. Kepler havnede først i Antagelsen af Planetbanernes elliptiske Form, efter at han havde forkastet forskellige andre Former. Det var «Udelukkelsesmetoden», der førte til hans Resultat ²⁾. Forskellen mellem Negationens Betydning under Induktionens og under Klassifikationens Udviklingsgang er den, at de negative Domme ved Induktionen betyde Veje, som ere spærrede, medens de ved Klassifikationen betyde Veje, det maa overlades den senere Forsken at befare. Maaske ender vor Erkendelse tilsidst ved et Vejskel, hvor den ikke kan komme videre, hverken som Klassifikation eller som Induktion. Det vilde da — for vedkommende Generation — være Afslutningen paa den Proces, der begyndte med det første differentierende og stimulerende Sansindtryk. Det er Forskellenes og Modsætningernes stigende Kraft, der nøder til at anvende nye og højere Former for Bevidsthedslivets Selvhævdelse, lige til denne naar Grænsen for hvad den kan omspænde og forme.

At Negationen spiller saa stor en Rolle under denne Proces, kommer af, at Mennesket skal orientere sig i Tilværelsen ud fra et bestemt Stade, fra hvilket der kun er begrænset Udsigt. Tilværelsens Rigdom er for stor til, at den kan overskues med ét Blik eller i en jevnt fremskridende Række af Anskuelser. Vi komme let til at forveksle det ene Fænomen med det andet, og vi komme let til at gøre til Helhed, hvad der kun er en Del. Saa er Negationen nødvendig for at rydde Illusionen af Vejen eller foreløbigt afgrænse det Klare fra det Dunkle, det, der vides, fra det, der ikke vides. Men saa vigtig Negationen derfor end er, saa naas dog paa ethvert Trin det Højeste kun gennem den positive Udfoldelse af Tankerne i deres indre Konsekvens og Harmoni. Det Disharmoniske og Modsigende gør maaske stærkest Indtryk paa os; men Grunden hertil er netop, at vor inderste Trang — i teoretisk som i praktisk Henseende — er rettet mod det Harmoniske, mod den indre Selvoverensstemmelse, mod den Troskab mod sig selv, der ikke blot er en Livsbetingelse, men er selve Livets højeste Form. Hvad vi anerkende, hvad vi negte, og hvad vi stille som Problem, bestemmes tilsidst ved dette Ideal. Verum est index sui et falsi — et ignoti!

¹⁾ Smlgn. Oversigten over den zoologiske Klassifikations Historie hos Gervais: *Éléments de zoologie*. Paris 1871. p. 289 f.

²⁾ Smlgn. om Kepler Laplace: *Exposition du système du monde*. Livre V. Chap. 4: «Tycho Brahe lui donna d'utiles conseils . . . qu'il suivit dans tous les cas où il put comparer ses hypothèses aux observations, ce qui, par la méthode d'exclusion, le conduisit, d'hypothèses en hypothèses, aux lois des mouvements planétaires».

V.

Subjekt og Prædikat.

21. Et aldeles bestemt Punkt, paa hvilket Dom afløser Anskuelse eller Association, vil i Følge det Foregaaende ikke kunne paavises. Der er en Mangfoldighed af Overgange i den Grad af Opmærksomhed, som vækkes over for Forholdet mellem Elementerne i en Anskuelse eller i en Associationsrække. Grænsen dannes paa den ene Side af kaotisk Sammensmeltning af Elementerne, og paa den anden Side af hypnotisk eller ekstatisk Opgaaen i et enkelt Element. Mellem disse to Grænseformer ligger en Række af Tilstande, der indeholde mere eller mindre gunstige Betingelser for en Doms Opstaaen. Det Afgørende er, at saa meget end Opmærksomheden rettes mod et enkelt Element, bevares dog Sammenhængen med hele Anskuelsen eller hele Rækken, saa at det enkelte Elements Forhold til Helheden kan komme til at staa klart. Opmærksomhedens Anspændelse maa ikke bryde Kontinuiteten inden for Helheden. Det gaar ikke saaledes for sig, som ældre Fremstillinger af Logiken kunde forlede til at tro, at man først tænker de enkelte Elementer hvert for sig, og saa tænker det Forhold, i hvilket de staa til hverandre, naar man samler dem til en Helhed. En Helhed maa der allerede forud være; ellers vilde det være uforklarligt, hvorledes Tanken kunde falde paa at forbinde Elementerne. Hvad Tænkningen kan gøre, er kun at føre til klar Bevidsthed om Forholdet mellem den givne Helheds Dele, og deraf maaske at tage Anledning til at ordne Delene paa en ny Maade.

Man har ofte ment at kunne finde et bestemt Skelnemærke mellem Dommen og de simple sjælelige Processer, vi kalde Anskuelse og Association, derved, at Dommen udtrykkes i Ord. Men naar vi se nøjere paa Ordets Betydning for Tænkningen, beror den, som allerede bemærket (§ 15), paa den Hjælp, det yder til at holde det Fælles eller Typiske ude fra det Individuelle eller Konkrete. Vore Forestillinger kunne meget vel opnaa en vis Grad af Tydelighed uden Ordets Hjælp. Selve Brugen af et Ord til at betegne det for flere Fænomener Fælles eller Typiske forudsætter jo, at man har sammenlignet disse Fænomener. Ligeledes kan ofte kun en omhyggelig Analyse godtgøre Retten til at overføre et Ord fra det ene Fænomen til det andet. Der vil maaske med ethvert Sansindtryk, som vækker Interesse, følge Udløsning af en Bevægelse, bl. A. en Bevægelse af Stemmemusklernes, et Udraab. Men det er endnu ikke et Ord; det kan maaske blive det. Lydreaktionen maa først blive Meddelelsesmiddel, før det kan blive Tankemiddel.

Baade som Udraab, som Meddelelsesmiddel og som Tankemiddel staar Ordet alligevel faktisk i saa nøje Forbindelse med Tænkningen, at det intet Under er, at det falder vanskeligt at holde den grammatiske og den logisk-psykologiske Side ved Dommen ude fra hinanden. Logiken og Erkendelsespsykologien have udviklet sig under stadig Indflydelse af Grammatiken. Og særligt hvad Dommen angaar, har man overført

Former og Forhold fra den grammatiske Sætning ved Sprogets Love bestemte Natur til umiddelbart at gælde for selve Tankevirksomheden¹⁾. Dette faar især Indflydelse paa Opfattelsen af Forholdet mellem Subjekt og Prædikat i Dommen. Jeg skal nu forsøge at bestemme Forholdet mellem den grammatiske, den erkendelsespsykologiske og den logiske Betragtning af Dommen.

22. Den simpleste Dom skyldes Bevidstheden om, at et nyt Element er fremtraadt inden for en forud given Sammenhæng. Dette Nye kommer i Dommen til Bevidsthed gennem dets Modsætning til den forudgaaende Tilstand eller til det forud for Bevidstheden staaende Billede. Opmærksomheden koncentrerer sig saaledes om det Nye, at den Baggrund, det forudsætter, træder tilbage uden at falde helt bort. Sprogligt udtrykkes denne Art Dom kort og kraftigt i *Udraab*. Udraabet «En Stjerne!» fremkommer, naar et lysende Punkt kan skelnes paa Aftenhimlen. Det sproglige Udtryk betegner det, der gav Stødet til Dommen; men den Bevidsthedstilstand, i hvilken Dommen bliver til, omfatter Mere end det enkelte Element, der betegnes i Udraabet. Saadanne Udraab ere *Prædikatsdomme*, ti det Element, som udtrykkes, er det logiske Prædikat²⁾. Der er ingen Trang til at udtrykke det logiske Subjekt, dels fordi Interessen aldeles overvejende er knyttet til Prædikaten, dels fordi Subjektet forstaar sig af sig selv. Hvis den Talende ikke havde noget Ord for de lysende Punkter, der vise sig paa Himlen om Aftenen, maatte han havde ladet sig nøje med et uartikuleret Udraab, eller med at pege derop, eller med at sige, at der viste sig «Noget» (om han kendte dette abstrakte Ord). Den Bevidsthedsproces, der svarer til et saadant Udraab, bevæger sig fra den forudgaaende Tilstand eller det forudgaaende Billede (den mørke Aftenhimmel) til den Ændring eller Forøgelse (det lysende

¹⁾ Højsgaard skelner saa klart mellem den grammatiske og den filosofiske Betragtning, at manges Filosof kunde lære af ham. «Grammatice», siger han (*Methodisk Forsøg til en fuldstændig dansk Syntax*. København 1752. «Register og Forklaringer»), «betragtes et Ord eller en Tale, naar man seer ikke saa meget paa Tingene, der ved Ordene forstaaes, som paa Ordene selv, deres Orden og Tilfælde, og paa deres indbyrdes Dependance eller Relationer til hverandre. Hvorimod en Philosoph betragter kun Tingene, som Ordene erindre om Grammatiken har sin egen Metaphysik, hvilken man her maa rette sig efter, og holde sig fra den blot filosofiske, naar man haver kun et Sprog og et Sprogs Constructioner at betragte». — Deraf følger naturligvis, at Filosofen paa sin Side maa undgaa at forveksle sproglige Konstruktioner med psykologiske Processer og logiske Forhold. Som det senere vil vise sig, skelner Højsgaard ikke mellem den erkendelsespsykologiske og den logiske Betragtningssmaade, som jo ogsaa ere vanskelige at holde ude fra hinanden, da hin angaar Domsprocessen, Dommens Tilblivelse, denne den færdige Dom. — Jeg skylder min Kollega Prof. Vilhelm Thomsen at være bleven opmærksom paa Højsgaards Bog.

²⁾ Miklosich (*Subjectslose Sätze*. 2. Aufl. Wien 1883, p. 3) kalder «upersonlige» eller subjektløse Sætninger Prædikatsætninger. Benævnelsen kan udvides til ogsaa at omfatte Udraab. — Miklosich begrunder Benævnelsen ved, at Sammenligning mellem subjektløse Sætninger og fuldstændige Sætninger viser, at hvad der mangler, maa være Subjektet. Dette er en rent grammatisk Begrundelse. Den psykologisk-logiske Begrundelse ligger i en Analyse af hvad der foregaar i Bevidstheden, naar saadanne Sætninger formes.

Punkt), Billedet faar. Subjektsforestillingen (den psykologiske terminus a quo) er forsvindende eller utydelig eller fortrolig eller selvfølgelig, og Bevidstheden styrter sig strax over mod Prædikatsforestillingen (den psykologiske terminus ad quem). Det fuldstændige psykologiske Udtryk vilde være enten: «Jeg ser en Stjerne», eller: «Himmelen frembyder en Stjerne». Men det seende Jeg eller Himmelen forudsættes som givne, og der er ingen Trang til at give dem Udtryk.

I Blicher's Fortælling «Kjeltringliv» udraaber Taterdrengen, da han ser Fortælleren komme med sin Hund: «En Hund! en Jæger!» Hunden og Jægeren ere det Nye i Billedet; de vise sig, hvor der før kun saas den brune Lyng. Udraabet konstaterer disse nye Elementer i Synskredsen. Den Baggrund, paa hvilken de optræde, var der ingen Trang til at udtrykke. — Da Kong Henrik faar Efterretning om, at hans franske Besiddelser ere gaaede tabt, udraaber han: «Cold news!» (Second Part of King Henry VI. Act. 3, Sc. 1). Udraabet giver Prædiketet til Efterretningen. — De simpleste Værdidomme fremtræde som Udraab: «Herligt!» «Skønt!» «Bravo!» *Hvad* der er herligt o. s. v., staar som givet og selvfølgelig, og man har hverken Tid, Lyst eller Kraft til at udtrykke det. Ved saadanne Værdidomme ligger Baggrunden ikke blot i det forudgaaende Billede, men tillige i Billedets Forhold til Bevidsthedens Tilstand (Lyst eller Ulyst). Det er den Ændring, der ved Billedets Fremtræden bevirkes i hele Bevidsthedstilstanden, som er det Nye, der staar som terminus ad quem. — Naar en Kusk paa Gaden er ved at køre et Barn over, og En raaber til ham: «Barnet!», er Udraabet ogsaa et logisk Prædikat. Kusken har ikke set Barnet, og Forestillingen om dette kan derfor ikke blive Udgangsforestillingen for ham. Men Udraabet forudsætter, at Nogen er ved at blive kørt over, og siger, hvad det er. Et saadant Udraab udsiger altsaa to Ting; tydeligst vilde det lyde saaledes: «Hej! — Barnet!» saa at det andet Ord gav den nærmere Bestemmelse af det første. At der bruges den bestemte Artikel i Udraabet, er Udtryk for en Slags utaalmodig Anticipation. Kaindl¹⁾ fortolker dette Exempel saaledes, at det er det logiske Prædikat, der ikke er udtrykt. Han supplerer: «— er i Fare!» Men at der er Nogen i Fare, ligger i selve Udraabet, henvendt til Kusken; hvad han skal have at vide, er Noget om den, der er i Fare. Udraab af denne Art (med den bestemte Artikel) ere at opfatte i Analogi med den naive Fortællemaade, der fremstiller Personer eller Ting som bekendte, skønt de indføres for første Gang. Herodot bruger oftere (f. Ex. I, 144; V, 35; VIII, 21) denne Fortællemaade. Man omtaler da som kendt, hvad der for Tilhører eller Læser er en ny Bestemmelse af Situationen, et nyt Træk i Billedet, et Træk, hvortil Overgangen først nu skal gøres. — En Familie, der har en gift Datter i Amerika, hvis Nedkomst ventes, modtager et Telegram med det ene Ord: «Boy!» Det er

¹⁾ *Wesen und Bedeutung der Impersonalien.* (Philos. Monatshefte 1892), p. 285. — I min *Formel Logik.* § 11 har jeg med Urette forstaaet Udraabet «Kongen!» som logisk Subjekt. Meningeu ved dette meldende Udraab er: «Der kommer Nogen, og den der kommer er Kongen!»

et logisk Prædikat; der underforstaas, at Fødselen er sket, og der siges blot, hvad det fødte Barn er i Henseende til Køn. — Overskrifter over Afhandlinger, Kapitler eller Musikstykker, Bognavne paa Titelblade, Underskrifter under Billeder ere logiske Prædikater; de angive hvad Text, Noder, Bog eller Billeder indeholde.

23. En anden Art af Prædikatsdomme have vi i de upersonlige, eller bedre *subjektsløse Sætninger*. Ogsaa her udtrykkes egentlig kun Prædikatet. Men det sker her ved Hjælp af et Verbum, og Subjektet markeres i al Ubestemthed ved et ubestemt Pronomen eller ved Verbalflexioner. Som Kaendl har bemærket, er Udraabssætningen en mere energisk Udtryksmaade end den subjektsløse Sætning: «Et Knald!» er mere kraftigt end «Det knalder!»

Fra det Synspunkt, vi her have anlagt, kunne vi inddele subjektsløse Sætninger i to Klasser ¹⁾.

Den første Klasse indbefatter saadanne subjektsløse Sætninger, i hvilke *Subjektet enten er nævnt forud eller dog mere eller mindre tydeligt fremgaar af hele Sammenhængen*, saa at man i det Mindste véd, af hvad Art Subjektet er. Man kan da konstruere Subjektet i mere eller mindre bestemt Form. — I Kaalunds Digt «Nissernes Vandring» beskrives hvorledes Nisserne forlade en Egn og i store Skarer mylre over en Bro; stedse nye Flokke komme til: «Det var, som det ej skulde Ende faa.» Det, der ikke syntes at skulde faa Ende, var Nissernes Mylren. Det ubestemte Totalindtryk af det Endeløse fremhæves ved, at Sætningen intet bestemt grammatisk Subjekt faar. — Et lignende Exempel anføres af Miklosich efter en Fortælling: «Bier, Hvesper og Humler summede i Haven . . . Det summede uafsladeligt, helt ind i Værelset». — I Schiller's Digt «Erwartung» venter Elskeren paa sin Elskede; enhver Lyd og ethvert Syn kan varsle hendes Komme og fængsler derfor Opmærksomheden, medens det store Spørgsmaal, om det virkelig er hende, der høres eller ses, henstaar ubesvaret: «Hör' ich nicht Tritte erschallen? Rauscht's nicht den Laubgang daher? . . . Seh' ich nichts Weisses dort schimmern? Glänzt's nicht wie seidnes Gewand?» Der udtrykkes her selve Fænomenet, men subjektsløst, fordi det er tvivlsomt, hvad Subjektet er. Der skelnes mellem det Givne og dets Fortolkning. Og dog er der en psykologisk Udgangsforestilling, ud fra hvilken Prædikaterne faa deres store Interesse. Kun paa Forventningens Baggrund har Løvet's Raslen og den hvide Glans sin Betydning. — Schiller's «Der Taucher» er, som Miklosich allerede har gjort opmærksom paa, rigt paa subjektsløse Sætninger, og det energisk Malende i Digtet skyldes for en Del

¹⁾ En rent grammatisk Inddeling findes hos Højsgaard's: *Dansk Syntax*, p. 256—266, en grammatisk Inddeling med psykologisk-logiske Hensyn som bestemmende for Underafdelingerne hos Miklosich: *Subjektsløse Sätze*. p. 34—69, en rent psykologisk-logisk hos Sigwart: *Die Impersonalien*. Freiburg 1888. p. 73 f.

denne Udtryksmaade ¹⁾. Selv da Prinsessen bøjer sig ud over Klippens Rand for at se efter den modige Dykker, beskrives denne Bøjning paa upersonlig Maade: «Da bückt's sich herunter mit liebendem Blick!» — I disse Exempler ligger Subjektet i Sammenhængen og er tydeligt til Stede for Bevidstheden, skønt det ikke udtrykkes i Ord. I andre Tilfælde er det kun Subjektets Art, der er selvfølgelig. Saaledes: «Det banker». «Det spøger». «Der dances». «Der siges!» «Der blev skudt efter ham». Som Højsgaard har gjort opmærksom paa, kan i saadanne Tilfælde ofte bruges de ubestemte grammatiske Subjekter «man» og «de» i Stedet for den rent «upersonlige» Udtryksmaade: «Man danser» = «der dances». En tredje Udtryksmaade er at benytte et Substantiv, der udtrykker, hvad der gaar for sig, som Subjekt: «Der gaar Dans». —

Den anden Klasse af subjektløse Sætninger er rent deskriptiv. *Et Fænomen beskrives, uden at det grammatisk er muligt at angive noget bestemt Subjekt, til hvilket det kunde henføres.* Hele Tilstanden eller «Tingene i det Hele» eller en kaotisk Forestilling maa tænkes som terminus a quo. Det er subjektløse Sætninger i snevrere Betydning. De bruges især til at udtrykke Naturfænomener, subjektløse Tilstande eller Skæbnens Gang. — Exempler: «Det klinger bag Murens Stene i Haralds muldne Bene» (Kaalund: Ved Frederik den Sjettes Død). «Det trækker». «Det er koldt». «Det rumler paa Loftet». «Det er Foraar»²⁾. «Ser du det mørkt omkring dig?» (Oehlenschläger: Jesus i Naturen). «Det buldrede med Torden, det glimrede med Lyn» (Nordens Guder). «Det gør ondt». «Da war mir es wohl, so lustig wie einem Fische im Wasser» (Werthers Leiden). «I Verden gaar det op og ned» (Kaalund). «Det gaar tilbage, Hakon!» (Oehlenschläger). «Ihm ziemt's die Welt im Innern zu bewegen» (Goethe). — Udgangsforestillingens kaotiske og totale Karakter ses af, at man ofte i Stedet for «det» kan sætte «Alt», f. Ex. «Alting er saa stille» = «det er saa stille». Ordet «det» kan i denne sidste Sætning ikke forklares bedre end ved «Alting». Dog er «det» efter Sprogforskernes Mening kun anvendt i upersonlige Sætninger paa Grund af en Analogi med de fuldstændige Sætninger, til Udfyldning af en tom Plads. Miklosich vil endog slet ikke have det tyske «es» i upersonlige Sætninger opfattet som Subjekt: «Es ist unrichtig, wenn man das in mehreren Sprachen die sogenannten Impersonalia begleitende Pronomen «es» alt Subject ansieht In dem «es» ist kein Subjekt gelegen, nur der Schein oder das Bild davon»³⁾. Det danske

¹⁾ Det tyske Sprogs Rigdom paa subjektløse Sætninger i Forhold til Fransk belyses paa en interessant Maade af Miklosich (*Subjectslose Sätze*, p. 28) ved Sammenligning med en fransk Oversættelse af «Der Taucher», i hvilken der slet ingen subjektløse Sætninger forekommer.

²⁾ Hvorledes sproglige Udtryk kunne lede vild, ses af, at Miklosich (p. 34 f.) opfatter Sætningen «Es ist ein Gott» i Analogi med «Es ist Sommer», saa at Gott skal være Prædikatet. Den danske Udtryksmaade «Der er en Gud» lader ingen Tvivl om, at Gud er Subjektet. Det danske *der* virker, som Højsgaard bemærker, mere ubestemt end *det*.

³⁾ *Subjectslose Sätze*. p. 2-3.

ubetonede «der» gør det muligt at udtrykke upersonlige eller subjektsløse Sætninger uden noget Surrogat for et grammatisk Subjekt. *Psykologisk* set mangler Subjektet — i Betydning af Udgangsforestilling, terminus a quo — aldrig; Selviagttagelsen vil altid kunne paa- vise det; — *logisk* set heller ikke; man vil altid kunne konstruere det. Men Udgangsforestillingen kan naturligvis nærme sig til et Punkt, hvor den ganske forsvinder for terminus ad quem; hypnotiske og ekstatiske Tilstande betegne Grænsen i denne Henseende. Afset fra saadanne Grænsetilfælde gives der, som man med Rette har sagt, vel subjektsløse Sætninger, men ikke subjektsløse Domme.

24. Prædikatsdommene, saaledes som de udtrykkes i Udraab og i subjektsløse Sætninger pege hen paa en vigtig Sandhed i Dommens Psykologi, nemlig at det logiske Prædiket er det vigtigste Element i Dommen. Det logiske Prædiket er den psykologiske terminus ad quem. Allerede Herbart¹⁾ og Trendelenburg²⁾ have peget hen derpaa; sidstnævnte Tænkter siger endog: «*Vi tænke i Prædikater*». Maaske kunde man vove den Hypotese, at alle Ord begynde som Prædikater og først senere optræde som grammatiske Subjekter. Hypotesen bekræftes maaske ikke ved nøjere Undersøgelse³⁾, da man jo ikke uden videre kan slutte, at de simpleste Sætninger ogsaa have været de første i Tiden. Efter nogle Sprogforskeres Mening ere de upersonlige Sætninger af sen Oprindelse. Hvorledes dette nu end forholder sig, er det af stor psykologisk og logisk Interesse, at der gives Sætninger, i hvilke det logiske Subjekt ikke er udtrykt. Det betyder ikke, at dette Subjekt helt mangler i Bevidstheden, men kun at der ingen Trang er til at udtrykke det; en saadan Trang ytrer sig især over for det Element, Interessen koncentrerer sig om under Tankegangen, og det er det, der giver det forud kendte Subjekt en ny Bestemmelse. Subjektet er Tappen, om hvilken Døren drejer sig; det er Døren og dens Drejning, der

¹⁾ *Einleitung in die Philosophie*. (1813). § 63.

²⁾ *Logische Untersuchungen*. (1840). Kap. 14.

³⁾ Efter at nærværende Afhandling var udarbejdet, blev jeg af min Kollega Prof. Otto Jespersen gjort opmærksom paa Ph. Wegener's Skrift *Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens* (Halle 1885). I dette interessante Arbejde fandt jeg ikke blot en lignende Opfattelse af Forholdet mellem Subjekt og Prædiket som den, jeg gør gældende, men ogsaa den her antydede Hypotese gennemført: «Alle Ord», siger Forfatteren, «som kunne være logiske Subjekter, have først faaet denne Evne gennem Afbleggen af den prædikative Brug». (p. 54). Han udvikler paa en interessant Maade, hvorledes Hensynet til Tilhøreren, der ikke har det logiske Subjekt (Situationen) saa klart for sig som den Talende, efter Haanden maatte føre til at formulere et Subjekt eller, som Wegener udtrykker sig, give en Exposition og stille det først i den grammatiske Sætning (p. 91). — Jeg finder det kun underligt, at Wegener begynder med at udtale, at det grammatiske Subjekt er interesseløst, medens det grammatiske Prædiket er det Interessante og Nye, naar han lige strax efter maa bemærke at det ikke altid er saaledes (p. 20). Det er ikke det grammatiske Subjekt og Prædiket, men det logiske Subjekt og Prædiket (den psykologiske terminus a quo og terminus ad quem), hvorom den anførte Sætning gælder. Det er Betoningen, der gør Vanskeligheden for Wegener; ti han har klart set, at Betoningen viser, hvor det logiske Prædiket er. Men med Forskellen mellem grammatisk Subjekt og Prædiket har Betoningen Intet at gøre.

falder i Øjnene, ikke Tappen, skønt den skjult bærer det Hele, og skønt man paa en vis bestemt Tap ikke kan sætte en hvilken som helst Dør.

Naar Logiken hyppigt definerer en Dom som en Forbindelse af Begreber, saa passer en saadan Definition ikke paa Prædikatsdommene, ved hvilke Subjektselementet ligger helt i Baggrunden af Bevidstheden og ikke forestilles tydeligt efter hele sit Indhold, saaledes som vi forlange det af et Begreb. Men derfor behøver hin Definition ikke at afskaffes. Logiken kan hævde at den kun vil have med den fuldt udviklede Dom at gøre, ved hvilken baade Subjekt og Prædikat hvert for sig ere fuldstændigt klare og bestemte i Henseende til Indhold. Prædikatsdomme og andre Domme, i hvilke dette ikke er Tilfældet, blive da kun Tilnærmelser til Domme. Af saadanne Tilnærmelser maa der være uendeligt mange, da der er alle mulige Grader i den Klarhed og Bestemthed, med hvilke et Forestillingsindhold kan være gennemtænkt. Definitionen er her, som saa ofte, Udtryk for en Idealisering. Prædikatsdommen er den Form for Dom, der ligger Anskuelse og Association nærmest.

25. Prædikatsdommene ere, naar de fremtræde i Ordform (smlgn. § 15 og 21), ikke de simpleste mulige Domme. Ordets Anvendelse forudsætter en Genkendelsesakt; men det er muligt at blive opmærksom paa en Egenskab og dens Sammenhæng med en given Genstand, selv om denne Egenskab første Gang optræder i Erfaringen. I saadanne Tilfælde kan Dommen udtrykkes ved en Pegen eller et Forundringsudraab. Det er derfor ikke rigtigt, med Sigwart, at kalde Prædikatsdomme «Benævningsdomme». Sigwart, hvis Undersøgelse af subjektløse Sætninger ellers er udmærket, udtaler sig herom saaledes: «For at kunne betegne en iagttagen Farve som rød, en iagttagen Bevægelse som Falden, maa jeg have genkendt den bekendte Forestilling i den enkelte Iagttagelse. I enhver Anvendelse af et Ord til Beskrivelse eller Fortælling ligger denne Syntese af et sanseligt nærværende eller erindret Enkelt med en allerede kendt Forestilling; *det er den simpleste Art af Dom*; den udtrykker, hvad jeg iagttager, ved Hjælp af Ordenes bekendte Betydning. Mange Erindrings sanselige Liv og den Raskhed, med hvilken det Nærværende erkendes, hindrer hyppigt Forskellen mellem den nærværende Anskuelse og den blot erindrede Forestilling i at komme til vor Bevidsthed. Naar jeg møder en Bekendt paa Gaden, mener jeg kun at have ét Billede for mig; men i Virkeligheden er Erkendelsen [o: Genkendelsen] kun mulig, naar det nærværende Syn træffer paa et Erindringsbillede, og dets Overensstemmelse med dette perciperes»¹⁾. Hvad Sigwart her beskriver, er ikke de simpleste Tilfælde af Genkendelse, ti i disse kan der slet ikke skelnes mellem det nuværende Syn og det tilsvarende Erindringsbillede, men det Sete staar umiddelbart for os med en Be-

¹⁾ *Die Impersonalien*. Freiburg 1888. p. 14 (smlgn. ogsaa p. 29 og 63) — Ogsaa Kaendl *Wesen und Bedeutung der Impersonalien*. (Philos. Monatshefte. 1892. p. 293) finder, at den logiske Kærne i den strengt upersonlige Sætning er Benævnelsen.

skaffenhed, der kan fremkalde den Dom, at vi have set det før, eller at vi kende det. Det er ikke sagt, at det Genkendte kan benævnes. Og endnu simplere er den Bevidsthedsakt, ved hvilken Noget staar som nyt eller overfraskende; her er hverken Genkendelse eller Benævnelse mulig.

Jo mangesidigere et Forhold, Prædikatsindholdet bringes i til Subjektsindholdet, des større Rolle spille ikke blot Opmærksomhed og Genkendelse, men ogsaa videre gaaende Associationer og Sammenligninger. Bestemmelse af Prædikats Forhold til Subjektet fordrer da, at Betragtningen ikke indskrænkes til hvad der umiddelbart er givet i Bevidstheden, men at dette umiddelbart Givne sammenholdes og sammenlignes med andre Erfarings- og Forestillingsgrupper. Den Proces, der saaledes supplerer og støtter Analysen af det umiddelbart Givne, har jeg i min Logik kaldet *den sekundære Syntese*. I den forbindes det Foreliggende med andre Forestillinger. Sekundær kalder jeg denne Syntese for at skelne den fra den sammenfattende Funktion, som Anskuelsen og Associationen forudsætte.

26. I Prædikatsdommene træder Subjektet helt tilbage, saa det end ikke udtrykkes. Gaa vi nu over til Domme, ved hvilke baade Subjekt og Prædikat udtrykkes, saa finde vi overordentligt *mange Grader i Henseende til Subjektets Fremtræden, medens Prædikats stadiet bliver ved at være det mest fremtrædende Element*. — Naar dette skal oplyses ved Exempler, maa det vel mærkes, at hvad der er logisk Subjekt, og hvad der er logisk Prædikat, ikke altid kan ses paa Sætningens grammatiske Form, hvorfor løsrevne Exempler ikke uden videre kunne bruges. Det er ofte kun ved at se paa hele Sammenhængen, i hvilken en Sætning forekommer, at man kan opdage, fra hvilken Forestilling Tankegangen gaar ud, og hvilken Forestilling den bevæger sig henimod, — hvad der er psykologisk terminus a quo, altsaa logisk Subjekt, og hvad der er psykologisk terminus ad quem, altsaa logisk Prædikat. Det er en Fejl ved mange logiske Exempler, at der ikke er taget Hensyn hertil. Allerede Forfatterne af *L'art de penser* (Port-Royal's Logik) have bemærket dette: *L'unique et véritable règle est de regarder par le sens ce dont on affirme, et ce qu'on affirme. Car le premier est toujours le sujet, et le dernier l'attribut, en quelque ordre qu'ils se trouvent* (II, 9). —

a) *Ofte sættes Prædikats (det logiske Prædikat) foran for Eftertrykkets Skyld*. Subjektet træder tilbage og kommer temmeligt tonløst efter. — «Stor er de Efesiers Diana!» «Salige ere de Fredsommelige!» «Lidet er kun mit Haab, stakket min Trøst» (Oehlenschläger: Balders Død). «Nu er Tiden omme». «Forskellige er Stierne, En gaar i Dalen, En i Lierne» (Ibsen: Brand). «Ja, lieblich ist's, ein Wort zu brechen» (Goethe). «Da droben auf jenem Berge, da steht ein altes Schloss . . . Verbrannt sind Thüren und Thore» etc. (Goethe). «Nach Korinthus von Athen gezogen kam ein Jüngling, dort noch unbekannt» (Goethe). *Turpe est obsequi libidini. Felix qui potuit rerum cognoscere causas!*

b) *Det logiske Prædikat er ikke altid grammatisk Prædikat.* For at fremhæve det logiske Prædikat gør man det undertiden til grammatisk Subjekt eller udtrykker det ved et Adjektiv eller et Adverbium, saa at kun Analyse af hele Sættningen kan godtgøre, hvor det psykologiske Hovedpunkt ligger. — De nærmest følgende Exempler ere hentede fra en kemisk Lærebog. «Intet Element danner et saa stort Antal Forbindelser med Brint som Kulstof». Efter Sammenhængen er Kulstof her det logiske Prædikat. Det Afsnit, fra hvilket Sætningen er tagen, handler nemlig om Brintforbindelser: Tankegangen gaar ud fra Forestillingen om det Element, der har de fleste Forbindelser med Brint, og Kulstoffet er denne Tankegangs terminus ad quem. Paa lignende Maade forholder det sig med Sætningen «Jern er det nyttigste af alle Metaller», idet Jernet efter Sammenhængen er terminus ad quem. «Alle Metaller (med Undtagelse af Guld og Platin) og alle Mineralier svømme paa Kvægsølv»: da denne Sætning efter Sammenhængen i hvilken den forekommer, tjener til Karakteristik af Kvægsølv, er det en Egenskab ved dette, der udsiges. «Ved stærkere Opvarmning undergaa alle Metaller (med Undtagelse af rent Guld, Sølv og Platin) en paafaldende Forandring paa Overfladen»: da der i det Afsnit, fra hvilket denne Sætning er tagen, drøftes Metallers Forhold ved Opvarmning, maa terminus ad quem være *alle* (lige som naar Tjeneren melder: «Alle Gæsterne ere komne!»). — «Das Schwierige bei der Natur ist, das Gesetz auch da zu sehen, wo es sich uns verbirgt». I denne Sætning af Goethe er «det Vanskelige ved Naturen» Udgangsforestillingen — hvilket ses af den Samtale, i hvilken Sætningen forekommer — og Tankegangen fører til at bestemme dette Vanskelige. Til Sammenligning kan anføres den Sætning: «Det Skønne er vanskeligt», med hvilken Dialogen Hippias Major ender, efter at det forgæves er forsøgt at afgøre, hvad det Skønne er; her er «Vanskeligheden» baade logisk og grammatisk Prædikat. — Naar den døende Mortimer i Shakespeares Henrik VI (1. Del. Act. II. Sc. 5) siger til Richard Plantagenet:

Thou seest that I no issue have,
And that my fainting words do warrant death.
Thou art my heir!

saa er i den sidste Sætning *du* det logiske Prædikat; ti det er Forestillingen «Arving» (Mortimers Arving), der skal modtage nærmere Bestemmelse; fra den gaar Tankegangen ud. — Goethes Werther siger: «Das bestärkte mich in meinem Vorsatze, mich künftigt allein an die Natur zu halten. Sie allein ist unendlich reich». Det er Forestillingen om en uendelig Rigdom, der gaas ud fra, og Naturen («sie») er derfor det logiske Prædikat i den sidste Sætning¹⁾. — Sætningen «Dem Muthigen gehört die Welt» udsiger Noget om,

¹⁾ Sigwart bemærker (*Die Impersonalien*, p. 19): «Logik und Grammatik haben mit Recht sich gewöhnt, überall das Ding als Subjekt zu betrachten, weil es objectiv als Grund der Eigenschaft

hvilken Egenskab den, der skal herske over Verden, maa have; det logiske Prædikat er derfor «den Modige», og Benno Erdmann (*Logik* I. p. 236) har med Urette i dette Exempel opfattet «den Modige» som det logiske Subjekt. — «Grundstofferne ere Elementer for os, fordi vi ikke have Midler til at opløse dem. Maaske vil Videnskabens Fremskridt give en fremtidig Generation disse Midler». Her hører «Midler» til det logiske Prædikat i den første af de Sætninger, i hvilke det forekommer, til det logiske Subjekt i den anden, skønt det grammatisk er Objekt i begge Sætninger.

c) Naar en Sætning høres eller læses udenfor en større Sammenhæng, kan kun *Betoningen* afgøre, hvad der er logisk Prædikat. Og naar Sætningen forekommer inden for en større Sammenhæng, beror det paa denne Sammenhæng, hvor Tonen skal lægges. *Betoningen* ligger nemlig paa det logiske Prædikat som det Nye, den vundne Bestemmelse, eller — som man træffende har kaldet det — *Tanketoppen*¹⁾. — I Sætningen «Han har købt Maleriet» ligger det logiske Prædikat i Perfektumsformen: Købet af Maleriet *er nu sket*. Det har da forud været bekendt, at han vilde købe det. Lød Sætningen derimod saaledes: «Han har købt *Maleriet*», vilde Meningen være: hvad han har købt, er et Maleri (og ikke en Statue f. Ex.). — «Kongen kommer *ikke!*» Det logiske Prædikat ligger her i Negtelsen, i Afvisningen af Kongens Komme. — «Thor drak, som Sandet drikker udi den hede Ørk». Omsat i logisk Form: Thors Drikken var at ligne med Sandets Drikken. Tonen ligger stærkest paa *Sandet*, uagtet det er blevet grammatisk Subjekt i en egen Sætning; en svagere Tone ligger paa *drak* i den første Sætning, fordi det er logisk Prædikat for denne Sætnings Vedkommende, skønt det sammen med sit Subjekt udgør én Tanke i Forhold til det logiske Prædikat, den relative Sætning bringer. «Thor» er ubetonet, fordi han er nævnt lige i Forvejen og staar som det kendte Udgangspunkt for Tankegangen. — I de allerede i anden Sammenhæng (se *a*) benyttede Goetheske Linier: «Nach Korinthus von Athen gezogen kam ein Jüngling» falder der en let *Betoning* paa «Jüngling», fordi det logiske Prædikat («Nach Korinthus — gezogen») er skudt

und Thätigkeit erscheint, obgleich die Frage nicht müßig ist, ob nicht streng genommen das zuerst im Bewusstsein Gegenwärtige als Subject, das ergänzend Hinzutretende als Prädikat genommen werden müßte: leuchten — Feuer = das Leuchtende ist ein Feuer» — Dette Spørgsmaal er ingenlunde overflødig. Det maa afgjort besvares med ja, hvoraf følger, at Logik og Grammatik ikke *med Rette* have vænnet sig til at antage, at kun Ting kunne være logiske Subjekter. Der vil senere blive Lejlighed til at komme tilbage til dette Punkt.

1) Peter Jerndorff: *Om Oplæsning*, København 1897, p. 31: «Jo nærmere Ordene høre til det Centrale i Tanken, til Tanketoppen, desto større Vægt falder der paa dem». — Dermed stemmer det dog ikke godt, naar der et andet Sted i denne fortræffelige lille Bog siges om den sædvanlige mekaniske Oplæsningsmaade, der retter sig efter grammatisk Subjekt og Prædikat og efter Interpunktionen: «Man kan ved den naa til, at Tankegangen i det Læste bliver klargjort, den logiske Behandling kommer til sin Ret». Den logiske Behandling maa dog frem for Alt bestaa i, at det «Centrale i Tanken», «Tanketoppen» fremhæves tilbørligt.

saa langt frem, at det næsten danner en lille Sætning for sig (lige som et Udraab); derved udløses en ny Tankebevægelse, rettet imod den nærmere Bestemmelse af den, der drog fra Atén til Korinth.

d) *Hvad der spørges om*, maa — i Henhold til den ovenfor (§ 18) fremstillede Opfattelse af Spørgsmaalets Natur — altid være et logisk Prædikat. Man har terminus a quo og søger terminus ad quem. — Spørgsmaalet kan opstaa ved, at man ikke er sikker paa, om et vist Prædikat kan *fastholdes*. F. Ex.: «Kan et egoistisk Hjerter være skabende?» (Gabrielis' Breve). «Ere Arkadierne blevne til før dig?» spørger Jordan Maanen i en af Leopardis Dialoger. Udgangsforestillingen (Tappen) er i disse Exempler fast, men Afslutningsforestillingen (Toppen) er usikker. — I andre Exempler *søges* et logisk Prædikat. «Was soll der gütige Blick, mit dem sie mich oft ansieht?» (Werthers Leiden). «Hvad er Materiens Væsen?» (Hoffmann: Einleitung in die moderne Chemie). Dette sidste Spørgsmaal kommer frem, efter at de kemiske Processers vigtigste Ejendommeligheder ere beskrevne; Forestillingen om «Materien» staar saaledes som Udgangsforestilling, og der søges ud fra den en afsluttende Bestemmelse. Naar et Spørgsmaal motiveres eller begrundes, bestaar Motivering eller Begrundelse i en Analyse af det logiske Subjekt, der kan bane Vejen for Opdagelsen af det logiske Prædikat. Ofte kan man paa Forhaand angive, hvilke Spørgsmaal der kunne besvares, altsaa paa hvilket Omraade de logiske Prædikater maa høre hjemme. Det hedder saaledes i en geologisk Afhandling: «Man vil af disse Undersøgelser faa at vide, hvilke Stoffer der findes paa Marken, hvor dybt de ligge, og hvilken Udstrækning de have». Svaret er jo i væsentlige Henseender bestemt ved Spørgsmaalet, naar det egentlige fundamentum quætionis er kommet klart frem. Det er en Opgave for Erkendelsesteorien at undersøge, hvilke Grundprædikater (Kategorier) den menneskelige Tænkning opererer med (smlgn. § 14 Slutning), det vil sige, hvilke forskellige Hovedspørgsmaal, den efter sin Natur vil stille. Kant kaldte træffende vore Begreber, særligt Kategorierne, Prædikater til mulige Domme¹⁾.

e) Prædikatet fremtræder særligt tydeligt som Hovedmomentet i Dommen i saadanne Tankegange, hvor *et og samme Subjekt successivt belyses gennem en Række Prædikater*. Subjektet er hvilende Grundlag, medens Prædikaterne afløse hverandre; Tappen staar fast, medens Døren svinger. — Exempler: «Sokrates tænkte fra først af ikke paa at indføre noget Nyt i Filosofien, Han foregav Intet at vide og vilde kun samtale med sine Naboer om menneskelige Forhold. Han foretrak denne Beskæftigelse for al Videnskab. Han talte gerne med unge smukke Mennesker for at vinde deres Agtelse og maaske deres Kærlighed. I sine Disciples Skrifter fremtræder han som en af de Masker, den gamle Komædie stedse gav samme Navn og Karakter, skønt Rollen skiftede med hvert Stykke.» (Leopardi). «Den

¹⁾ Kritik der reinen Vernunft, 1. Ausg. p. 69.

fornyligt afdøde H. Hertz, Professor i Bonn, har gjort mange mærkelige Opdagelser. Ved en Række glimrende Experimenter paaviste han en Række uanede Forhold. Han har ogsaa store Fortjenester af Læren om Kathodestraalerne». (C. Christiansen). Intellektuel Udvikling var for Grækerne Menneskets Adelsmærke, for Middelalderen Hedenskab, for Oplysningstiden Grundlag for et stort Haab, for Revolutionen Aristokrati, for Reaktionen en Fare (Höfdding: Etik). Retten kan i Forhold til Moralen karakteriseres ved Muligheden af Tvang, ved Fordringen om ydre Handlen, ved at stille samme Fordring til Alle, ved at holde sig til de mest elementære Betingelser for menneskeligt Samliv (ibid).

f) Der gives endeligt *Sætninger*, i hvilke omtrent hvert Ord udtrykker et logisk Prædikat. Af saadanne Sætninger gives der tre Hovedarter — 1) I stærk eller højtidelig Stemning faar uvilkaarligt ethvert Ord Vægt. Man bruger i en saadan Stemning ikke mange Ord, men lægger saa des Mere ind i hvert enkelt Ord. Der bliver da mange Tanketoppe, en hel Alpeegn, og Grundlaget for det Hele (Tappen) er snarere en Følelse, en Sindsbevægelse end en Forestilling. Vægten ligger paa Elementernes fælles Udgang fra det bærende Grundlag, ikke paa deres indbyrdes Sammenhæng. Derfor bliver højtidelig Tale naturligt sententios, aforistisk, orakelmæssig. Bjergprædikenen og Johannesevangeliet afgive mange Exempler herpaa. — 2) Ved *Fortælling og beskrivende Udmaling* skal ofte enhver Enkelthed mærkes. En vis dvælende og ligelig Betonning er her karakteristisk — og er logisk nødvendig. Det er en hel Række af Prædikater, der paa én Gang indføres som hørende hjemme i Virkeligheden. Exempler: Goethes «Epiphaniast» begynder saaledes:

Die heil'gen drei Könige mit ihrem Stern,
Sie essen, sie trinken, und bezahlen nicht gern.

Man skal baade have de hellige tre Konger, deres Attribut og deres Vaner anskueligt frem for sig. Det grammatiske Subjekt stilles foran, næsten udgørende en Udraabsdom for sig alene, for Eftertrykkets Skyld. Det gentages da i anden Linie ved Hjælp af et Pronomen, og saa komme Prædikaterne med samme Eftertryk. — «Der Himmel war ganz klar, ohne eine Wolke» (Goethes Schweizerreise). — «En fattig Bonde gik ind til sin Nabo for at bede ham staa Fadder til sin nyfødte Søn» (Tolstoj: Begyndelsen af Fortællingen «Gudsönnen»). — 3) Hvor en længere Tankegang resumeres, ligger der Eftertryk næsten paa alle Ord, fordi de betegne Hovedpunkter, som ere vundne i det Foregaaende. Der ligge Tankeakter, afsluttede Tankebevægelser næsten bag hvert Ord, enhver af de udtrykte Forestillinger har fungeret som terminus ad quem. Som Exempel kan tjene følgende Afslutning af en geologisk Undersøgelse af Bornholms Kyst: «Paa et Tidspunkt, da Vandstanden i Østersøen var c. 25' højere end nu, færdedes der langs Bornholms Kyst en Befolkning, som benyttede tilhuggen og sleben Flint, forstod at brænde Lerkar og optændte Baal langs Kysterne af de i Landet voxende Egetræer» (Danmarks geol. Undersøgelser,

3. Række, Nr. 1, p. 41). Man lægge særligt Mærke til, hvorledes i saadanne sammen- trængte Resuméer Adjektiver, der i Undersøgelsen optraadte som omspurgte og senere bekræftede Prædikater, nu for Korthedens Skyld — naar de ikke netop angaa et af de vigtigste Momenter — sættes vedføjede. Det betegner, at en aktuel Dom er gaaet over til at blive potentiel. — I Sætninger af disse tre Arter kan der være omtrent lige saa mange Fejl, som der er Ord. Det kommer af, at omtrent ethvert Ord er Resultatet af en Dom.

27. Foruden Forholdet mellem den logiske Dømmen og dens sproglige Udtryk vil ogsaa *Forholdet mellem den psykologiske og den logiske Side ved Dømmen* kunne belyses ved det i det Foregaaende benyttede Materiale. Medens Højsgaard, som vi have set (§ 21) skelner klart mellem den grammatiske og den filosofiske Betragtning af Dømmen, lægger han ikke Mærke til, at der inden for den filosofiske Betragtning igen maa skelnes mellem en psykologisk og en logisk Betragtning. Han har nemlig ikke Ret, naar han (i Tillæget til sin Syntax) siger: «En Filosof betragter kun Tingene, som Ordene erindre om. F. Ex. enten man siger: Paulus har skrevet denne Epistel, eller: Denne Epistel er skreven af Paulus, eller: Denne er Pauli Epistel, saa vil ingen af disse tre Propositioner sige enten mere eller mindre end de andre, og derfor kan en Filosof i dem alle betragte Paulus som virkende Aarsag, og Epistelen som det, der har været Pauli og hans Skrivnings Object eller Terminus». Denne Bemærkning kan være rigtig, naar man ser paa Dømmen fra den rent logiske Side og tillige — hvad der senere vil vise sig at være betænkeligt — antager, at det logiske Subjekt nødvendigvis opfattes som et *handlende* Væsen, samt naar man ser bort fra den forskellige Betoning, hvormed de tre Sætninger hver for sig kunne fremsættes. Forskellen mellem den logiske og den psykologiske Betragtning af Dømmen bestaar i, at logisk set er det *Forholdet mellem Elementerne* (her: Paulus og hans Epistel), der er Hovedsagen, men psykologisk set ligger Vægten paa *den Proces, gennem hvilken Bevidstheden naar til at tænke dette Forhold* med fuld Klarhed. Logisk er det altsaa ligegyldigt, med hvilket Element vi begynde, naar kun Forholdet mellem Elementerne tænkes klart. Men psykologisk gaa vi i hvert enkelt Tilfælde fra en bestemt Udgangsforestilling (terminus a quo) til en bestemt Afslutningsforestilling (terminus ad quem); hin bliver den logiske Doms Subjekt, denne dens Prædikat, og Betoningen lægges, som vi have set, paa det logiske Prædikat som det mest Interesserede. Psykologisk set kunne de tre Sætninger, Højsgaard nævner, kun være enstydige, naar Tonen i dem alle ligger paa samme Ord (f. Ex. i alle tre Sætninger paa «Paulus» eller paa «denne» o. s. v.). Begynder Tankegangen med Paulus som Udgangsforestilling, vil det være naturligt at anvende den første Form; har derimod Epistelen forud været paa Tale, vil en af de to andre Former været naturligst.

Det logiske Subjekt svarer altsaa til Udgangsforestillingen; det er forud givet, foreløbigt kendt. En Forestilling bliver naturligvis ikke terminus a quo, naar den slet ikke er

forbunden med Interesse. Interesseløse Forestillinger (om der gives saadanne i Ordets strenge Betydning) glide saa godt som isolerede og virkningsløse gennem Bevidstheden, og paa lignende Maade gaar det med Fornemmelser og lagttagelser, der ingen særlig Interesse vække. Men den til Udgangsforestillingen knyttede Interesse danner dog kun Grundlag for eller Indledning til den med Spænding forbundne Interesse, der fører til Opstilling af Prædikaten. Gennem Prædikaten faar Udgangsforestillingen sin nærmere Bestemmelse. Hvis den ikke behøvede en saadan nærmere Bestemmelse, vilde Dommen være overflødig. Udgangsforestillingens Indhold er nok *kendt*, men ikke *erkendt*. Ved Dommen gøres Skridtet fra at kende til at erkende. Udgangsforestillingens Indhold fuldstændiggøres og klares gennem Domsprocessen¹⁾. Forud for Dommen havde vi Indholdet *A*; efter Dommen have vi Indholdet *AB*: vi have føjet en Bestemmelse til og derved gjort det til Udgangsforestillingen svarende logiske Subjekt rigere. — Paa en særligt interessant Maade viser dette sig ved Værdidommene, f. Ex. ved de etiske Domme. I deres simpleste, mest uvilkaarlige Form ere de, som vi have set, Udraabsdomme (§ 22). Ved en videre Udvikling maa Forholdet mellem Subjekt og Prædikat nærmere fastsættes, og man vil i Bestræbelsen for at begrunde denne Fastsættelse tilsidst komme tilbage til et Hovedformaal, hvis umiddelbare Værdi for det dømmende Individ bestemmer alle andre Værdier. (Smlgn. herom min *Etik* Kap. 3). Hvad der staar som nødvendigt Middel for eller Del af dette Formaal, kommer til at staa som værdifuldt. Dertil hører da først og fremmest Karakteregenskaber, der afføde en Handlen i Retning af Formaalets Virkeliggørelse. Ad denne Vej dannes der etiske Idealer, som ligge til Grund ved de normative Domme. Enhver Dom, der foreskriver en Handlen, dannes nemlig ved Analyse af Forestillingen om et idealt Individ, det vil sige: et saadant, der tænkes at besidde alle de Karakteregenskaber, som kræves for Opnaaelsen af et Hovedformaal, hvis umiddelbare Værdi bestemmer alle andre Værdier. Hvad der udsiges som Prædikat ved det ideale Individ, udsiges tillige som en Fordring til det empiriske Individ. Eller, som Benno Erdmann har udtrykt det: «Das Sollen ist idealisirtes Sein, das Sein des idealisirten Subjects»²⁾. Ved normative

¹⁾ Cardinal Newman udtrykker sig for stærkt, naar han siger (*A Grammar of Assent*. Chap. 2): «I apprehend a proposition, when I apprehend its predicate. The subject itself needs not be apprehended per se in order to a genuine assent: for it is the very thing which the predicate has to elucidate, and therefore by its formal place in the proposition, so far as it is the subject, it is something unknown, something which the predicate makes known». Aldeles ukendt kan Subjektsindholdet ikke være; snarere kunde man sige, at det kan være saa godt kendt foreløbigt, at det ikke behøver at komme udtrykkeligt frem for Bevidstheden; i denne Henseende er der, som paavist i det Foregaaende, mange Grader lige fra Prædikatsdomme til Resumér.

²⁾ *Logik*. I. p. 220; 282. — Erdmann fastsætter dog netop det omvendte Forhold mellem Værdidomme og normative Domme af det, jeg ovenfor har hævdet. Han forstaar ved Værdidomme kun saadanne Domme, i hvilke Handlinger sammenlignes med Normen (ib. p. 385). Men ogsaa selve Normens

Domme er Anskuelsesgrundlaget tydeligere og bestemtere end ved de Værdidomme, der føre til Opstilling eller Anerkendelse af selve Normen; det er i disse sidste Værdidommens første Opstaaen, at de etiske og religiøse Problemers egentlige Brod ligger. —

I den fuldendte logiske Dom fremtræde Subjekt og Prædikat fast og klart forbundne. Men heller ikke under den psykologiske Proces, som fører til dette Resultat, falde Subjekt og Prædikat paa noget Punkt helt uden for hinanden. Hvis det var Tilfældet, vilde det være umuligt at forstaa, hvorledes de kunne forenes i Dommen. Medens Dommen successivt udvikler sig af Anskuelsen eller Associationen, staaer den Helhed, fra hvilken Dommens Elementer hentes, stadigt for Bevidstheden. Inden for denne Helhed foregaar Opmærksomhedens Overgang fra Udgangsforestillingen, der bliver Dommens Subjekt, til Afslutningsforestillingen, der bliver dens Prædikat. Og gentagne Gange vil Bevægelsen foretages, frem og tilbage. Der foregaar to Strømninger, en fremadgaaende og en tilbagegaaende. Hvad der først var Udgangsforestilling, bliver ved Tilbagestrømningen Afslutningsforestilling. Kun derved kan i Dommen Prædikaten bestemmes ved Subjektet, og Subjektet ved Prædikaten. I de logiske Teorier har man snart mere havt Øje for det ene Bestemmelsesforhold, snart mere for det andet. Subsumtionsteorien lagde hele Vægten paa, at Subjektet bestemmes ved Prædikaten, idet dette opfattedes som omsluttende Subjektet i sig formedelst sit større Omfang; Prædikaten var continens, Subjektet contentum. Prædikaten kom derimod her til at henstaa ubestemt. I Modsætning hertil har Benno Erdmann gjort gældende, at det er Subjektet, der bestemmer Prædikaten, idet Prædikats Indhold indordnes i Subjektets Indhold¹⁾. Disse tilsyneladende modsatte Opfattelser ere let forenelige, naar man lægger Mærke til den dobbelte Bevægelse af Opmærksomheden under Dommens Dannelse. Da den Dom: «At svinge er at falde» dannedes, har Opmærksomheden maattet gaa frem og tilbage mellem de to Forestillinger; den har indordnet Svingningen under Faldbevægelsen, man har tillige i Svingningen fundet en Faldbevægelse indeholdt. Selve Udgangsforestillingen — Synet af de svingende Legemer — bliver klarere og fyldigere ved den Afslutningsforestilling — Forestilling om Faldbevægelse — den har ført til; Tilbageslaget fra terminus ad quem til den oprindelige terminus a quo er nødvendigt, for at Dommen kan fuldendes i Klarhed²⁾.

Fastsættelse forudsætter en Vurdering, altsaa Værdidomme. Den Værdi, der tillægges Normen, maa jo dog ogsaa tages med i Betragtning, og den vil tilsidst føre til Tanken om et Hovedformaal, hvis umiddelbare Værdi bestemmer alle andre Værdier for os.

¹⁾ *Logik* I. p. 251; 261 f.

²⁾ Kontinuiteten mellem Dommens Elementer fremhæves af flere nyere Logikere, saaledes af Bosanquet (*Logic* I. p. 80 ff.) og Benno Erdmann (*Logik* I. p. 202) (hvilken sidste Forfatter derved kommer i Modstrid med sin Kritik af Subsumtionsteorien). — Som Forgængere henviser Erdmann til Hobbes og Ploucquet. Men forud for begge maa nævnes Gassendi (smlgn. ovenfor § 6 og 9), hos hvem de Ytringer af Hobbes og Ploucquet, Erdmann anfører, findes, saa godt som Ord til andet.

Den formelle Logik har ofte skaffet sig Vanskeligheder paa Halsen ved at definere Dommen som en Forbindelse af Begreber og give det Udseende af, at disse Begreber i Forvejen slet Intet havde med hinanden at gøre. Naar den logiske Tænken opfattes som en Akt, hvorved det, der var givet som Indhold af Anskuelse eller Association, bliver Genstand for udtrykkelig Bevidsthed, er det klart, at der i Dommen kun forbindes paa fast og bestemt Maade, hvad der allerede forud faktisk var forbundet. Fremskridtet ved Dommen bestaar i, at man bliver sig *Forbindelsens Art og Grad* bevidst. Forbindelsen mellem Begreberne kan naturligvis ikke modtage større Bestemthed, uden at ogsaa selve Begreberne blive bestemtere, og der er en stadig Vexelvirkning mellem Domsdannelse og Begrebsdannelse. Baade hvad de enkelte Begreber hvert for sig og hvad Forholdet mellem dem angaar, skrider Tankebevægelsen frem fra det Kaotiske til det Artikulerede, fra det Dunkle til det Klare. Domsdannelse og Begrebsdannelse kunne derfor ikke holdes helt ude fra hinanden. I en systematisk Fremstilling af Logiken vil det dog være fuldt berettiget at begynde med Læren om Begrebet og derefter gaa over til Læren om Dommen og Slutningen. Ved en systematisk Fremstilling forudsætter man jo ikke, at Genstandene blive til i samme Orden, som den, i hvilken de drøftes. Og det vil være fuldt berettiget at sige, at den logiske Dom først er færdig, naar de Elementer, den forbinder, hvert for sig ere formede til klare Begreber.

Logisk spiller den Tid, det tager, inden Forholdet mellem Subjekt og Prædikat kan bestemmes, ingen Rolle, og de Stadier, Domsprocessen maa gennemløbe, have ogsaa snarere *psykologisk* end logisk Interesse. Opdagelsen og dens ofte bugtede Veje interesserer Psykologien i høj Grad; men Logiken interesserer sig for, hvorledes det Opdagede kan begrundes og bevises. I sidste Instans bekymrer det derfor egentligt ikke Logiken, hvad der under Domsprocessen var Udgangsforestilling, og hvad der var Afslutningsforestilling. Forskellen mellem Subjekt og Prædikat taber sin Interesse, saa snart Dommen er formuleret med tilstrækkelig Bestemthed. Heri ligger Berettigelsen for de Forsøg, der ere gjorte paa at formulere alle Domme som Identitetsforhold, altsaa som logiske Ligninger, hvad enten disse Forsøg (som hos William Hamilton, Morgan, Boole) gaa ud fra Begrebsomfanget, eller de (som hos Leibniz og Jevons) gaa ud fra Begrebsindholdet.

Dersom Begrebet *A* ved Analyse viser sig at indeholde Begrebet *B*, kan man (med Jevons¹⁾) udtrykke dette ved: $A = AB$. I Stedet for *A* kan man overalt sætte *AB*, da *B* stedse er givet, naar *A* er givet. *B* er her under Domsdannelsen terminus ad quem, og i Dommen er det Prædikat. Men naar den logiske Ligning én Gang er formuleret, er der ingen Grund til at skelne mere mellem Subjekt og Prædikat; denne Skelnen er egenligt kun en Erindring fra den forudgaaende Proces — for saa vidt den ikke skyldes

¹⁾ Leibniz har en lignende Betegnelse: Si *B* est in *A*, erit $A + B = A$ (*Specimen demonstrandi. Opera philos.* ed. Erdmann p. 96).

Grammatikens Indflydelse paa Logiken ¹⁾. Hin Formulering minder tillige paa en træffende Maade om, at vi ved at gaa over til Prædikaten ikke slippe Subjektet: A forekommer paa begge Sider af Lighedstegnet. Dog vil enhver Formuleringsmaade mere eller mindre tydeligt vise den gensidige Bestemmelse af Subjekt og Prædikaten. Selv efter Subsumtions-teorien, efter hvilken enhver Dom har Formen $A < B$, bestemmes jo B lige saa vel ved A , som A ved B : naar jeg faar at vide, at Amphioxus hører til Hvirveldyrene, faar jeg ikke blot Noget at vide om Amphioxus, men ogsaa om Hvirveldyrene (f. Ex. at de ikke behøve en sondret Hjerne). I de Sprog, i hvilke Prædikatsordet i Køn, Tal og Kasus retter sig efter Subjektet, udtrykkes tydeligt Prædikatsordets Afhængighed af Subjektet. — I en logisk Ligning staar Forholdet mellem Dommens Elementer med ét Slag fuldstændigt klart og præcist for os. Her er paa fuldkomnest Maade naat, hvad Anskuelsen naaede paa et tidligere Trin af Udvikling. Men der kan behøves overordentligt mange saadanne skematiske Domme, hvis en fyldig Anskuelses hele Indholdsrigdom skal udtrykkes paa denne Maade.

28. Forholdet mellem *Prædikaten* og *Attribut* vil blive klart ved Hjælp af hvad der nu er udviklet. Attributet er et Prædikaten, der én Gang for alle er tillagt Subjektet. Naar jeg har dannet Dommen $A=AB$, kan jeg derefter operere med Begrebet AB . Maaske finder jeg det hensigtsmæssigt at danne et nyt Begreb: $P=AB$, saaledes at P bliver det ved B bestemte A . Ved jeg, at Manden er god, kan jeg herefter operere med Begrebet «denne gode Mand». I højtidelige, fortællende og resumerende Sætninger kunne alle Attributer være opstaaede paa denne Maade (smlgn § 26 f). Domme, i hvilke et saadant Attribut spiller en væsentlig Rolle, kunne kaldes *sekundære Domme*. Saaledes ere alle kvantitative Domme, det vil sige, Domme, i hvilke Subjektet optræder med en kvantitativ Bestemmelse (alle, nogle) som sit Attribut, sekundære Domme. Allerede Maimon og Herbart have paavist dette, og Sigwart har paany indskærpet det i sin udmærkede Fremstilling af Læren om de sekundære Domme (i hans Logik § 38). Derimod har Benno Erdmann nyligt udtalt sig mod denne Lære. I en kvantitativ Dom er, mener han ²⁾, det kvantitative Attribut ved Subjektet ikke Prædikaten; man kunde saa med samme Ret gøre alle Attributer til Prædikater. Desuden vilde efter hans Mening denne Opfattelse nødvendiggøre en tvungen Omtydning af det sproglige Udtryk. Han tilføjer: «Auch wer von dem logischen Character der Sprache so wenig überzeugt ist, wie es die hier vertretene [o: Erdmann's egen] Auffassung des Urtheils ergibt, wird von vornherein ungeneigt sein, ihr diese Verkehrung des logischen Gefüges zuzutrauen».

Til denne sidste Udtalelse maa svares, at den «Omtydning» der er nødvendig for at

¹⁾ I sin Kritik af Jevons' Logik (Mind 1877, p. 215) anser Croom Robertson Forskellen mellem Subjekt og Prædikaten for saa væsentlig for Dommen, at han fraskriver Jevons Ret til at tale om Domme, naar denne Forskel falder bort.

²⁾ Logik, I, p. 325—329.

finde Prædikateret i etAttribut, dog ikke er større end den, Benno Erdmann selv anerkender som nødvendig i saadanne Sætninger, i hvilke det logiske Prædikater ikke er grammatisk Prædikater. For at tage et af hans egne Exempler: i den Sætning «Der blev født 17 Drengene mod 16 Piger» er det logiske Subjekt «Forholdet mellem Drengene og Piger», og det logiske Prædikater er $^{17}/_{16}$. Denne Omtydning (om den er at kalde saa) er neppe mindre end den, ved hvilken vi i Sætningen «Alle Gæsterne ere komne» erklære «alle» for det logiske Prædikater. Det er naturligtvis kun, hvor Sammenhæng og Betoning godtgøre det, at det kvantitative Attribut uden videre kan erklæres for Prædikater. Hvis Sætningen betones saaledes: «Alle Gæsterne ere *komne*», vilde den logiske Fortolkning af den ikke rokke ved Kvantitetsbestemmelsens attributive Stilling. Der har da f. Ex. været Uvished, om Gæsterne vare komne eller gaaede, og den første Mulighed slaas fast. Men selv hvor Kvantitetsbestemmelsen er betonet, negter Erdmann, at den er prædikativ. Sætningen «Disse Kister indeholde *alle* mine Bøger» (med Tønen paa «alle») fortolker han saaledes: «Alle mine Bøger findes i Kisterne». Men det Nye, der ved Dommen kommer til, er dog her utvivlsomt Kvantitetten. Ja, selv om Tønen ikke laa paa «alle», forudsætter en Sætning som den anførte stedse en eller flere tidligere Domme, ved hvilke det kvantitative Attribut vandtes. Gaa vi tilbage til Dømmens Udspring fra Anskuelse eller Association, viser det sig, at Kvantitetsbestemmelsen er naat ved særlig Iagttagelse og Analyse. At alle mine Bøger ere i Kisterne, kan jeg kun vide, naar jeg har talt dem, eller naar jeg har set efter, om der ikke er nogle tilbage i Reolerne.

Erdmann indrømmer selv, uden at lægge Mærke til det, Rigtigheden af den Teori, han bekæmper. «Wir vollziehen», siger han (p. 329), «die logische Immanenz [ø: Prædikaterets Iboen i Subjektet] zwar wie es der Gattungscharacter des Subjects [i en universel Dom] fordert, an den einzelnen Arten oder Exemplaren, die sich in ihm verbinden. Und sie ist insofern eine vielfache. Aber nicht diese numerische Vielheit wird ausgesagt, sondern *die Gleichmässigkeit der Immanenz in jedem dieser Glieder*, welche der Gattungscharacter gewährleistet». Men at Prædikateret indeholdes i ethvert af de til Subjektets Omfang hørende Tilfælde, kan dog kun begrundes ved en Række Domme. Og at udsige, at Prædikateret paa samme Vis ibor hver enkelt Del af Subjektets Omfang, er altsaa at resumere disse tidligere Domme. En kvantitativ Dom er altsaa en resumerende Dom (smlgn. § 26 f.), og det kvantitative Attribut enten er Prædikater eller har været det. — Som vi ovenfor (§ 24) have set, kan der være Grund til at tro, at *alle* Attributer, ja maaske alle Ord begynde som Prædikater¹⁾.

¹⁾ Paa andre Arter af sekundære Domme end de kvantitative kan jeg her ikke gaa ind, men maa henvise til Sigwart's Logik § 38 og til min Logik § 20—23. De negtende Domme ere allerede omtalte ovenfor (§ 19). Hvad hypotetiske Domme angaar, skal jeg blot bemærke, at, naar Subjekt og Prædikater i en («kategorisk») Dom staa i saa nøje Forhold til hinanden, som det ovenfor har vist

29. Sproget har sin egen Metafysik, sagde Højsgaard. Sprogets Metafysik bærer Præget af den uvilkaarlige Hypotaseren og Personificeren, som vi anvende overfor Tingene. Vi tillægge dem Evner og lade Handlinger fremgaa af dem. Vi skelne mellem deres Væsen og deres specielle Ytringer. Sproget begunstiger denne Tilbøjelighed, hvoraf det selv saa stærkt er paavirket, ved at danne forskellige Ord for Tingene og deres Egenskaber. Sætningen formes efter et Skema, der er hentet fra et handlende eller følede Væsen: Subjektet svarer til den Handlende eller Følede, Prædikateret til hans specielle Handlinger eller Tilstande. Og da nu det til Grund liggende Væsen har Overvægt over eller er mere omfattende end dets specielle Handlinger eller Tilstande, saa kommer det Dommens Subjekt til at faa Overvægt over Prædikateret. I den aristoteliske *Kategorilære*, der har øvet saa stor Indflydelse, og som for sin egen Tid ogsaa var et Mesterværk, mærkes denne Indflydelse fra Sproget og fra det daglige Livs Metafysik. Efter Aristoteles er der Begreber, der kun kunne bruges som Subjekter, aldrig som Prædikater: det er Begreber om individuelle Væsener, Substanser i egentlig Betydning. Subjekt og Substans betegnes derfor hos Aristoteles med samme Ord (*ὑποκείμενον*). Prædikateret føjes i Dommen til Subjektet, ligesom i Virkeligheden Handlinger og Tilstande kun existere i det Væsen, der øver Handlingen og har Tilstanden. Men Begrebet om et saadant Væsen kan ikke selv igen bruges som Prædikater¹⁾. Dommens Subjekt faar ganske naturligt en højere Værdighed end Prædikateret: Subjektet svarer jo til «Bæreren» af Egenskaberne, til «det til Grund Liggende». Denne Tilbøjelighed har under forskellige Former holdt sig til den nyeste Tid. Man agtede ikke paa den Lære, Sproget selv gav gennem den forskellige Betonning, men slog baade grammatisk og filosofisk Forskellen mellem Subjekt og Prædikater fast paa rent dogmatisk Maade.

Tilbøjeligheden til at lægge Hovedvægten paa Dommens Subjekt som svarende til det til Grund Liggende i Virkeligheden ytrede sig paa karakteristisk Maade ved de første Forsøg paa at danne en dansk Terminologi. Eilschow oversatte «Subjekt» ved «Hoved-Sag», «Prædikater» ved «Bi-Sag», og Jens Kraft brugte i sin Logik Udtrykkene «Sagen» og «Tillægget»²⁾. Og selv Højsgaard, som saa skarpt skelner mellem den grammatiske og den filosofiske Betragtning af Sætningen, lader ikke sin fine sproglige

sig, afhænger Prædikaterets Gyldighed af Subjektets Gyldighed, og det bliver væsentligt kun en grammatisk Forskel, om man vil udtrykke dette Afhængighedsforhold ved en enkelt Sætning («kategorisk») eller ved en Kombination af to Sætninger («hypotetisk»).

¹⁾ Aristoteles: *Analyt. post.* I, cap. 22. — *Categ.* cap. 5. — Smlgn. Trendelenburg: *Geschichte der Kategorienlehre*. Berlin 1846, p. 15 f; 21, og især George Grote: *Aristotle*. London 1872, I, p. 110—140, hvor der i en fortræffelig Karakteristik og Kritik af den aristoteliske Kategorilære tillige paapeges de Spirer til en fuldkomnere Opfattelse, der i rigt Maal findes hos den store Logiker.

²⁾ F. C. Eilschow: *Cogitationes de scientiis vernacula lingua docendis*. Hafniæ 1747, p. 36. — J. Kraft: *Logik*. København 1761, p. 141.

Opfattelse faa tilstrækkelig Indflydelse paa den filosofiske Opfattelse. Han fremhæver træffende Prædikats overvejende Betydning ved at oversætte «Verbum» ved «Hoved-Ord» og bemærker (i den «Forklaring over Kunstord», der danner Tillægget til hans «Dansk Syntax»): «Der er ingen Slags Ord, der haver saa vigtig en Post i nogen Tale, som Verbum har. Ethvert Verbum er for sin Proposition, ligesom en Capitain for sit Compagnie, og er ikke uligt Hovedet der opliver alle Lemmerne, og hvis Nik de alle maa rette sig efter». I Sammenhæng med denne Opfattelse staar Højsgaards fortrinlige Fremstilling af de «upersonlige» Sætninger. Saadanne Sætninger — siger han — anvendes, «naar der intet Subjekt enten er eller forstaaes, eller naar man ikke gør sig Tanker om noget Subject, men agter og behøver kun at forestille sig Hovedordsposten alene»¹⁾. Men som vi ovenfor (§ 27) have set, gaar Højsgaard alligevel ud fra, at filosofisk set udtrykker Dommens Subjekt den «virkende Aarsag». Han er hildet i, hvad han selv kalder «Sprogets Metafysik».

Der er ogsaa nyere Filosofer, som ikke kunne gøre sig fortrolige med den Tanke, at ikke Subjektet, men Prædikats er Hovedsagen i Dommen. Sprogets Metafysik og den aristoteliske Tradition øve stadigt deres Indflydelse i Logiken, lige som den samme Indflydelse spores i Psykologien, naar man mener at maatte skelne mellem Bevidsthedslivet og dets «Bærer»²⁾. Under forskellige Former fremtræder ogsaa hos moderne Logikere den Opfattelse, at Forholdet mellem Subjekt og Prædikats i Dommen gengiver eller afspejler Forholdet mellem det virkende «Væsen» og dets Aktioner. Denne Antagelse strider nu ikke blot, som jeg har søgt at vise, mod Domsprocessens Psykologi, der afgjort lader Prædikats fremtræde som Hovedsagen, men ogsaa mod den fuldendte Doms logiske Natur. Lige som jeg i det Foregaaende har søgt at præcisere Logikens Forhold til Grammatik og Psykologi, saaledes gælder det nu at præcisere dens Forhold til Metafysiken.

30. Den logiske Dom er en Tankeforbindelse og naar sin fuldkomneste Form, naar Forbindelsen fremtræder i saa klar og simpel Form som muligt. Det er i denne Sammenhæng ligegyldigt, hvorledes man mener bedst at opnaa den klareste Fremstilling af de i Dommen forbundne Tankers indbyrdes Forhold. (Se herom § 15.) Men det maa fastholdes, at det er *Tanker*, der sættes i Forhold til hinanden. Hvad disse Tanker angaa, er rent logisk set ligegyldigt, ligesom det rent matematisk set er ligegyldigt, hvad det er, Størrelsesbegrebet anvendes paa. Den ene af de forbundne Tanker angaar maaske et Væsen, den anden en Egenskab ved dette Væsen; men det vedkommer ikke den logiske Forbindelse. Desuden er det ikke altid, at Dommen angaar et «Væsen». I Dommen: «Planetbevægelsen er en Faldbevægelse» har man ikke med noget Væsen at gøre. Sproget belærer os selv herom ved at danne Substantiver, der udtrykke Egenskaber og Handlinger

¹⁾ *Dansk Syntax*, p. 256.

²⁾ Se herom mine *Psykologiske Undersøgelser*, p. 78 f.

og derved gøre det muligt, at det, der forhen var Prædikat, selv kan komme til at optræde som Subjekt «Der gaar Dans paa Riberbro» er kun et mere energisk og dvælende Udtryk i Stedet for «Der danses paa Riberbro». Sproget ophæver her sin egen Metafysik. Ti man vil dog vel ikke paastaa, at Dansen skulde være et «Væsen» og det at «gaa» en Handling af dette Væsen.

I sit i andre Henseender lærerige og dygtige Arbejde *Die Urtheilsfunktion* (Eine psychologische und erkenntnistheoretische Untersuchung, Wien 1895) har Wilhelm Jérusalem alligevel taget Ordet for den Anskuelse, at den Antropomorfisme, som Sproget bærer Spor af, ikke fuldstændigt kan fortrænges, men hører med til Dommens Væsen. Enhver Dom er efter hans Opfattelse (der i hans Bog kommer klarest frem p. 92—96) Udtryk for en Villie, der gaar ud paa at ordne Forestillingsindholdet saaledes, at det kan bruges i praktiske Formaals Tjeneste. Og derfor udtrykker selve Dommen i sin Form Forholdet mellem et villende Subjekt og dets Handling. Urmennesket og Barnet personificere alle Ting, og Ingen kan nogensinde fuldstændigt frigøre sig fra saadan Personifikation. Uden denne kunne vi nemlig — mener Jerusalem — ikke forestille os nogen objektiv Proces. Vel fremtræder allerede i den umiddelbare Iagttagelse Tingen, jeg ser, som noget af mig Uafhængigt; men dette er dog kun Spiren til en Objektivering. Først naar jeg — uvilkaarligt — lægger noget med min egen Villen Analogt ind i Tingen, skal denne kunne fremtræde med fuld objektiv Selvstændighed i Forhold til mig selv. Hvad jeg skal opfatte som Objekt, maa jeg stille lige med mig selv. Objektiveringen kommer i Stand ved Modsætningen mellem mig og Noget, der eksisterer lige saa selvstændigt som jeg selv.

Jerusalem har her videre udført, hvad der noget forsigtigere var antydet hos to andre fremragende Logikere. Wundt fandt i den Forskel, Dommen gør mellem Subjekt og Prædikat, et Udtryk for Forskellen mellem den aktive Tankeproces, han kalder Apperceptionen, og dens forskellige Genstande, eller — hvad der kommer ud paa det Samme — for Forskellen mellem Selvbevidstheden og dens skiftende Indhold. «Selvbevidstheden», siger Wundt¹⁾, «sondrer sig fra alle de skiftende Processer, der foregaa i den. Men denne Akt foregaaer ikke saaledes, at først er Jeget til Stede, og saa stilles Forestillingen op som noget Ydre over for det; nej, Selvbevidstheden og dens Indhold ere givne som et Hele, der saa deler sig i flere Led. Den samme Modsætning, der formedelst Sondringen mellem Apperceptionsakten og dens Indhold fuldbyrdes i vor Selvbevidsthed, gentages nu stadigt for dette Indholds Vedkommende. Ti lige som Apperceptionen som en *konstant* Virksomhed hæver sig frem fra det Apperciperedes skiftende Indhold, saaledes udsondres i vore Forestillinger om de skiftende Processer den stadige Genstand, til hvilken disse Processer henføres Ydre Anledning til denne Sondring bliver Iagttagelsen derved, at der inden

¹⁾ *Logik*, I, p. 139.

for den fremtræder en Modsætning mellem skiftende Bestanddele og en mere konstant Baggrund». — Hvad Jerusalem savner i Wundt's Fremstilling, er egentligt kun en Fremhæven af, at kun gennem Hypostasering og Personificering af det Forestillingsindhold, der gøres til Subjekt i Dommen, kommer Dommens Indhold til at staa som Udtryk for en objektiv Proces.

Ogsaa i Benno Erdmann's Teori finder Jerusalem en Forgænger for sin egen Teori. Efter Erdmann udtrykker Dommen et logisk Immanensforhold mellem de Forestillinger, den forbinder. Ved logisk Immanens mener han et Forhold mellem Forestillinger, der danner en Analogi til Egenskabernes Iboen i Genstanden. Det logiske Subjekt kalder han logisk Substans; det logiske Prædikat kalder han logisk Attribut. Den logiske Immanens bestaar i, at et Forestillingsindhold (Prædikatet) tænkes som Bestanddel af et andet (Subjektet), hvilket forudsætter et Identitetsforhold (Gleichheitsbeziehung) mellem Prædikats Bestanddele og nogle eller alle Bestanddele af Subjektet. Erdmanns Definition af Dommen bliver da følgende: «Das Urtheil ist die durch den Satz sich vollziehende, durch die Inhaltsgleichheit der materialen Bestandtheile bedingte, in logischer Immanenz vorgestellte Einordnung eines Gegenstandes in den Inhalt eines anderen» (ved «Genstand» menes her forestillet Genstand)¹). Som sine Forgængere nævner Erdmann Aristoteles og Trendelenburg: «At Analogien med Substansforestillingen ikke blot behersker vor Fremstillen, men ogsaa vor Dømmen, har allerede Aristoteles set, skønt ikke paa klar Maade, og ligeledes har i nyere Tid — efter det aristoteliske Forbillede og ligeledes paa mere metafysisk Maade — Trendelenburg udtalt det». — Hvad Jerusalem savner hos Erdmann, er en nærmere Redegørelse for den logiske Immanens' Natur. Denne Redegørelse mener han selv at have givet ved sin animistiske Domsteori.

Baade den aristoteliske Teori og den Tilbagegang til Animismen, Forfatteren af «Die Urtheilsfunction» har foretaget, ere af stor Interesse, for saa vidt de belyse et Motiv, der har gjort sig stærkt gældende under Tænkningens psykologiske og historiske Udvikling. De godtøre, hvor haardnakkede et saadant Motivs Eftervirkninger kunne være. Men den Art Motiver maa ikke forvexles med selve Tankegangen eller Tankeformen. Det er muligt at forbinde Tanker til Domme, uden at de Analogier, hine Teorier hvile paa, spille nogen afgørende Rolle. Disse Analogier tjene i det Højeste til en Slags mytologisk Anskueliggørelse, til at skaffe os et Skema, der kan tydeliggøre os Forholdet mellem Subjekt og Prædikat i Dommen. Men filosofisk maa vi her som overalt skelne mellem Skemaer eller Symboler og selve det, der udtrykkes i skematisk eller symbolsk Form. Analogien mellem Subjektets Forhold til Prædikatet og Tingens Forhold til Egenskabernes eller Villiens Forhold til Handlingerne kan gøre en lignende Tjeneste som den, andre Logikere

¹) *Logik*, I, p. 261 f. (smlgn. p. 126; 222; 235).

have fundet i Brugen af geometriske Figurer til at tydeliggøre Slutningslæren. Det kan være hensigtsmæssigt at tydeliggøre den første aristoteliske Slutningsfigur ved at tegne en Cirkel inde i en større Cirkel, og denne igen inde i en endnu større Cirkel. Men det Afgørende ved Slutningen udtrykkes ikke derved, og aller mindst beror det egentligt Bevisende paa et saadant Skema. Tvertimod: man maa først godtgøre Slutningens Rigtighed, før man kan afgøre, hvilket skematisk Forhold den skal symboliseres ved. Paa lignende Maade maa man først godtgøre, at man med Rette forbinder to Forestillinger som Subjekt og Prædikat i en Dom, og saa først følger Berettigelsen af at bruge Analogien med Forholdet mellem Ting og Egenskaber eller med Forholdet mellem Villie og Handling. Selv om vi maaske stedse uvilkaarligt benytte visse Analogier, Skemaer eller Symboler ved vor Tænken, saa at Aristoteles beholder Ret, at man ikke kan tænke uden Forestillingsbillede (*οὐκ ἔστι νοεῖν ἀνευ φαντάσματος*), — saa er der dog store individuelle Forskelligheder baade med Hensyn til, hvilke anskuelige Former man anvender, og med Hensyn til den mere eller mindre fremherskende Rolle, de spille hos de Enkelte. For Logiken er der derfor ikke Andet for end at udvikle Tænkningens Love i saa simpel en Form som muligt, og saa overlade det til Enhver især, hvorledes han vil anskueliggøre sig dem. Enhver Dom udtrykker nødvendigvis et Identitetsforhold mellem Subjekt og Prædikat, idet Prædikatsindholdet er Et med en Del af Subjektsindholdet eller hele Subjektsindholdet, — eller (hvis man lægger Begrebernes Omfang til Grund), idet Subjektsomfanget er Et med Prædikatsomfanget eller en Del af dette. At ogsaa negtende Domme kunne udtrykkes paa denne Maade, har jeg vist i min *Formel Logik* § 21. Til en saadan Opfattelse nærmer ogsaa Benno Erdmann sig i sin fortrinlige Fremstilling af Logiken, naar han lader Dommen være betinget ved «Bestanddelenes Indholdslighed», og naar han erklærer, at der *kun* er en Analogi mellem Subjekt-Prædikat paa den ene Side, Substans-Egenskab paa den anden Side. Hvad jeg savner i Erdmanns Fremstilling, er — i Modsætning til hvad Jerusalem savnede — at «Immanensforholdet» ikke klart og resolut er erklæret for at være et Lighedsforhold og ikke Andet.

31. Dommen dannes ved uvilkaarlig eller vilkaarlig Sammenligning. Den egentlige Tænkning er betinget ved, at det bliver en udtrykkelig Opgave at anstille denne Sammenligning saa nøjagtigt som muligt. Hvad det gælder om, er at bestemme et enkelt Elements Forhold til andre Elementer eller til hele den Sammenhæng, i hvilken det forekommer. I Prædikatsdommene træder Baggrunden, med hvilken et Element sammenlignes, ikke udtrykkeligt frem for Bevidstheden. Ved andre Domme kan dette — som vi have set (§ 20) — ske i forskellige Grader.

Sammenligningen fører til at opdage en Lighed (af en eller anden Art eller Grad) eller en Forskel. Opdages kun Forskel, kan vedkommende Element ikke forenes med de andre Elementer, og dette udtrykkes i en negtende Dom. Dersom der nu spørges, om

en negtende og den tilsvarende positive Dom paa én Gang kunne gælde, — altsaa om et Element paa én Gang kan være identisk med og ikke identisk med andre Elementer, afvises denne Mulighed ved en Dom, man kunde kalde en Uforenelighedsdom. «Rund» og «firkantet» ere to Egenskaber, der indbyrdes ophæve hinanden, naar de skulle gælde for samme Del af en Genstand. At en Genstand — i samme Henseende — baade skulde være rund og firkantet, er utænkeligt. Derimod kan en sammensat Genstand meget godt have en Del, som er rund, og en Del, som er firkantet; i saa Fald er Uforeneligheden ikke til Stede. Der er Forskel paa sjælelige og legemlige Egenskaber, men derfor kan det meget godt være et og samme Væsen, der har begge Egenskaber.

Forenelighed og Uforenelighed staa som Resultater af en Sammenligningsproces og kunne kun godtgøres ved en saadan Proces, altsaa ved den samme Proces, ved hvilken de enkelte Domme i det Hele blive til. Der er derfor ingen Grund til, med Alexius Meinong¹⁾ at antage Foreneligheds- og Uforenelighedsdomme for en ganske særegen Art af Domme og at stille dem i Modsætning til «Sammenligningsdomme». Forenelighed og Uforenelighed ere jo kun specielle Resultater, til hvilke den sammenlignende Proces kan føre. Meinong henviser til den *Evidens*, med hvilken især Uforeneligheden melder sig: «Wir scheinen doch vor einer letzten Thatsache zu stehen . . . Wenn ich sage: Rund und Viereckig können nicht gleichzeitig an demselben Orte sein, so ist mit dem *können nicht* kein neuer Vorstellungsinhalt hereingebracht; es ist vielmehr nur der Ausdruck eines negativen Urtheils, das jenes eigenthümliche und Jedermann geläufige Kennzeichen an sich trägt, das man längst als Evidenz zu bezeichnen sich gewöhnt hat». Men er Evidens en Kendsgerning, der først optræder ved Uforenelighedsdomme? Det maa indrømmes, at man bedst mærker, hvad Evidens er, naar man støder paa uforenelige Prædikater eller Domme. Ved at hildes i Modsigelser og lide Skuffelser erfare vi paa den mest følelige Maade, at vore Tankeforbindelser ere bestemte Love underlagte, vi ikke kunne trodse. I Logikens Historie fremtræder Kontradiktionsprincippet med fuld Bevidsthed før Identitetsprincippet. Det er Tvivlen, der fører til at søge Kriterier og Principer. Men derfor kan man godt forud *wilkaarligt* have anvendt saadanne Kriterier. Tænkningen kan være gaaet frem med Evidens i Overensstemmelse med Identitetsprincippet, selv om den ikke har været sig denne Evidens bevidst. Forenelighed kan være Andet og Mere end Fraværelse af Uforenelighed²⁾. Hvor en Dom fældes efter nøjagtig Analyse af en klar Anskuelse eller en overskuelig Associationsrække, kan den have samme Evidens, som hvor den fældes, efter at Umuligheden af den kontradiktorisk modsatte Dom er godtgjort. Denne sidste Begrundelse af

¹⁾ *Hume-Studien*, II, Wien 1882, p. 89 ff.

²⁾ Se derimod Meinong p. 93: «Verträglichkeit scheint *nichts Anderes* zu besagen, als dass man einen Fall vor sich hat, wo die Evidenz für eine Negation der Unverträglichkeit fehlt». Uforenelighed er altsaa efter Meinong det positive, Forenelighed det negative Tilfælde.

Dommen er saa at sige mere brutal; den paatvinger sig ude fra; men den mangler den *indre* Evidens, som direkte Begrundelse medfører. Men selv om man lægger nok saa stor Vægt paa Uforenelighedsforholdets Betydning for Evidensen, staar det dog fast, at Uforenelighed og Forenelighed kun ere særligt komplicerede Former for de Ligheds- og Forskelsforhold, der gøre sig gældende i al Sansning og Tænkning. Overalt er det Forskellighederne, der stille Problemerne, og hvor disse kunne løses, vindes Løsningen ved en Paavisning af de bag Forskellighederne skjulte Ligheder. Vor Erkendelses Udvikling gaar overalt ud paa en Reduktion af Forskellighederne.

32. Sammenlignen forudsætter igen Sammenfatten: kun det kan sammenlignes, der kan sammenholdes, forenes i én og samme Tanke- eller Opmærksomhedsakt. Hvis vor Tanke, naar den gaar fra det ene Led i Ligheds- eller Forskelsforholdet over til det andet, glemte hint, naar den kom til dette, vilde Ligheden eller Forskellen slet ikke blive til. Den sammenfattende Proces er selve Bevidsthedens Grundvirksomhed, der rører sig i alle specielle Former for Bevidsthedsliv. Det Spørgsmaal fremstiller sig da ikke uden Grund, om der gives Domme, som kun skyldes en saadan Sammenfatten, ikke tillige en Sammenligning, — eller om al Sammenfatten tillige er en Sammenligning.

Lipps skelner i sin Logik (§ 185—187) mellem Sammenfatnings- og Sammenligningsdomme. Forskellen finder han især deri, at den Maade paa hvilken en given Mangfoldighed sammenfattes, beror paa dens Forhold til andre Objekter, medens det afhænger af selve de Elementer, af hvilke Mangfoldigheden bestaar, om de komme til at staa som lige eller forskellige indbyrdes.

Men beror den specielle Maade, paa hvilken en given Mangfoldighed i hvert enkelt Tilfælde sammenfattes, ikke paa Ligheds- og Forskelsforholdene mellem de Elementer, af hvilke den bestaar? Hvad der forenes til et Hele, maa dog være foreneligt, det vil sige, det maa ikke frembyde Forskelle, der gøre det umuligt, at det kan samles til et Hele. Og hvad der forenes til et Hele, maa tillige fremtræde med en tilstrækkeligt udpræget Forskel i Forhold til andre Elementer, som ikke optages i samme Helhed. Man vil altsaa ikke kunne faa en Sammenfatningsdom, der ikke tillige er en Sammenligningsdom. Lipps siger (§ 186): «I Dommen «Dette er et Træ» er det givne Mangfoldige — «dette» — ved Navnet Træ sammenfattet til en objektivt nødvendig Enhed». Men denne bestemte Sammenfatten sker jo dog formedelst Overensstemmelsen mellem den givne Mangfoldigheds Egenskaber og de Egenskaber, Navnet Træ betegner. Grene og Blade, Stamme og Rod maa være genkendte hver for sig og i deres indbyrdes Forhold, for at Benævnelsen skal kunne passe. Selv ved Sammenfatningsprocesser, der ikke bestemmes ved objektive Forhold, er Lighed og Forskel det Afgørende. Naar Lune eller øjeblikkelig Stemning bestemmer den Maade paa hvilken jeg uvilkaarligt sammenstiller et mangfoldigt Indhold, saa er det Afgørende dog de enkelte Elementers Forhold til min Stemning; de faa et

Lighedspunkt ved at hæmme eller fremme denne Stemning, saa forskellige de end ellers kunne være. —

Dersom dette er rigtigt, maa alle de specielle Former, i hvilke den sammenfattende Proces gaar for sig, være forskellige Arter af Ligheds- og Forskelsforhold. Alle Kategorier (smlgn. § 14 Slutn. og § 26 d) maa udtrykke saadanne Forhold. De forskellige Arter af Lighed og Forskel maa være de Grundprædikater, vor Tænkning opererer med, ligegyldigt hvad den saa har med at gøre. Men de enkelte Kategorier kunne ikke a priori udledes af den almindelige Sammenligningsfunktion. Det maa være Kategorilærens Opgave at finde de indbyrdes irreduktible Grundprædikater, som faktisk anvendes af Tænkningen, og saa paavise dem som specielle Former for eller Komplikationer af Sammenligning og Sammenfatten.

33. Det har i det Foregaaende vist sig unødvendigt at forandre den ældre Logiks Fremstilling, der stillede Læren om Begrebet forud for Læren om Dommen. Det Afgørende er at fastholde den stadige Vexelvirkning mellem Begrebsdannelse og Domsdannelse. Man kan meget godt definere Dommen som en Forbindelse af Begreber, naar man blot erindrer, at Begreberne selv først blive fuldt bestemte ved at forbindes til Domme. Enhver ny Dom fører Begrebsdannelsen videre.

Men den Forskel, der dog stedse bliver tilbage mellem Begreb og Dom, fører os tilbage til en Antinomi, der hænger nøje sammen med det store Problem, Bevidsthedslivets Natur og Oprindelse stiller vor Forsken. (Smlgn. en analog Antinomi i § 8.) Dommen forudsætter, at der er forskellige Elementer, som kunne forbindes, og som maa være tænkte mere eller mindre tydeligt for at kunne forbindes. Naar saadanne Elementer tænkes tydeligt, udgøre de Begrebsindhold. Men selve Dannelsen af Begreber, sker ved Domme, saaledes som særligt Prædikatets Overgang til Attribut (§ 28) viser. Vi synes da her at bevæge os i en Kreds. Men det kommer af, at Bevidsthedslivets Bestaaen stedse forudsætter Sammenfatten af en Mangfoldighed af Elementer. Bevidsthedens Oprindelse er en Gaade lige som det organiske Livs Oprindelse, og af en lignende Grund: intet af Stederne kan Helheden bestaa uden Delene, og intet af Stederne kan Helheden forklares som opstaaet ved S sammensætning af Delene ¹⁾. Delene gaa ikke forud for Helheden, men blive kun hvad de ere, ved at være indenfor Helheden. Begreberne ere analoge med Bevidsthedens enkelte Elementer, Dommen med deres Forbindelse, og i Forholdet mellem Begreb og Dom have vi derfor Bevidsthedsproblemet klart fremtrædende.

Ganske uafhængigt af, om man kan tillægge Begrebsdannelsen eller Domsdannelsen psykologisk Prioritet (den logiske Prioritet tilkommer utvivlsomt Begrebsdannelsen), er det Spørgsmaal, hvilken af disse to Funktioner der er af størst Værdi for Erkendelsen. Den

¹⁾ Smlgn. min Afhandling *Om Vitalisme* (Hospitalstidende 1898).

græske Filosofi og Skolastiken lagde størst Vægt paa Begreberne; de stræbte at udtrykke Tingenes Hvad, at forme Tilværelsens Indhold (saaledes som de mente at kende det) i Begreber eller Ideer. Den nyere Filosofi derimod lægger mere og mere Vægt paa Dommen. Dette svarer til, at Naturvidenskaben hellere taler om Love end om Kræfter¹⁾ og, hvor den taler om Kræfter, lader Kraftens Begreb være afhængigt af Lovens, ikke omvendt.

VI.

Dom og Existentialitet.

34. En Dom betyder en Afgørelse eller, om man vil, en Opgørelse. Deri ligger, at enhver Dom er forbunden med en Antagelse af dens Gyldighed inden for de Forudsætninger, under hvilke den er fremkommen. Den staar som Afslutning af en Proces, der begynder, saasnart Anskuelsens eller Associationens uvilkaarligt dannede Helhed er forladt, og Analysen er indledet. En ny Ligevægtsstilling, en ny Helhed er naat, naar Dommen fældes. Der er til Veje bragt et nyt Udgangspunkt for Tankevirksomheden. Dommen gaar som Element over i de følgende Tankeprocesser, i Slutning og Bevis, og Forudsætningen herfor er, at den tages for gyldig.

Men det vilde være en Misforstaaelse at mene, at Antagelsen eller Forudsætningen af Gyldigheden først kommer med Dommen. Bevidstheden møder fra først af med en uvilkaarlig, instinktmæssig Tillid til Alt hvad der opdukker i den, til sine Elementer og deres Forbindelser. Vi fødes alle i Troen; Tvivlen kommer først bag efter — om den kommer. Og vi vise uvilkaarligt denne Tro i Gerning. Et Sanseindtryk udløser en Bevægelse, lige saa hurtigt, som det udløser en Fornemmelse. Det enkelte Indtryk virker paa Hjernen eller Bevidstheden som Gnisten paa Krudtet: det udløser en indre Aktivitet, som kan synes aldeles uforholdsmæssig i Forhold til Paavirkningen. Skal den saaledes udløste Energi have Afløb, maa det ske gennem Bevægelser og Handlinger, der ere mere eller mindre afpassede efter Paavirkningens Beskaffenhed. Troen vises i Gerning, før den fremtræder som Genstand for Bevidsthed. Den er Tilstand, før den er Genstand. Den

¹⁾ Det er karakteristisk, at Bruno fortolker de platoniske «Ideer» som Tingenes Love, og at Bacon paa lignende Maade tyder de skolastiske «Former» som de Love, efter hvilke Naturprocesserne foregaa (*Den nyere Filosofis Historie*. I, p. 120; 182—185). Smlgn. Leibniz's klare Bestemmelse af Begrebet Kraft i Forhold til Begrebet Lov (ibid. p. 321). — Begreb forholder sig til Dom, og Kraft forholder sig til Lov, omtrent som Klassifikation forholder sig til Forklaring. Skolastiken forvexler i sine vires occultæ Klassifikation og Forklaring. — Smlgn. Comte's Karakteristik af det «positive» Stadium i Modsætning til det metafysiske (ib. II. p. 302).

bestaar i umiddelbar og uvilkaarlig Tillid og Hengivelse til de enkelte Indtryk. Og som det forholder sig med Sansindtryk og de tilsvarende Fornemmelser, forholder det sig ogsaa med Forestillinger (Reproduktioner og Kombinationer). Selv om disse i Regelen ikke ere saa levende og ikke paavirke vor Tilstand saa stærkt som Fornemmelserne, ville de dog, lige som disse, fra først af staa i nøje Forbindelse med Bevægelse og Aktivitet. De ville vække Drifter, før deres Indhold bliver Genstand for rolig Kontemplation.

Denne oprindelige og uvilkaarlige Tro have engelske Psykologer stærkt fremhævet. Hume lagde især Vægten paa den Expansion, ved hvilken en Ændring paa et enkelt Punkt i Bevidstheden kan brede sig over hele Bevidsthedens Tilstand. Derved forklarer han især den Tro, vi skænke Forestillinger, som optræde i nøje Sammenhæng med Fornemmelser; de faa Del i disses Liv og Styrke. Bain har især lagt Vægt paa Erkendelselementernes oprindelige motoriske Tendens: de ere knyttede til Bevægelse, før de ere knyttede til hverandre indbyrdes. Dette har den store Betydning, at vi ved at handle efter dem komme til at prøve dem i Praxis paa experimental Maade. Om denne uvilkaarlige Tro eller Forventning og dens psykologiske Betydning har jeg talt nærmere i forskellige Afsnit af min Psykologi (VA, 7; B, 4; D, 2; VI F, 4; VII B, 3).

Men selv om vi se bort fra Expansionens og de motoriske Dispositioners Indflydelse, følger det af hvad man kunde kalde den psykiske Inertis Lov, at Fornemmelser og Forestillinger maa vinde fuld Tillid og Tilslutning, saa længe ingen modstridende Elementer gøre sig gældende. Vi have ingen Grund til at tvivle om deres Gyldighed, saa længe de staa ene. Lige som en Bevægelse kun ændrer Hastighed og Retning under Paavirkning af en ydre Kraft, saaledes ændres vort Bevidsthedslivs Udvikling i en vis Retning kun, naar nye Elementer, der føre i anden Retning, opstaa. En Drift kan kun ændres ved en anden Drift. Menneskenes første Antagelser — hvad enten de skyldes egne Iagttagelser eller Overlevering — ændres først, naar modstaaende Erfaringer eller Paastande gøre sig gældende. Tvivlen er altid sekundær. Den første Begyndelse til induktiv Metode er uvilkaarlig Indsamlen af positive Tilfælde (enumeratio simplex, experientia vaga, Overensstemmelsesmetoden). Ud over denne første Begyndelse kommer den menneskelige Bevidsthed ofte slet ikke, og med Hensyn til mange Problemer kan den maaske ikke komme ud derover.

Enhver Anskuelse, enhver Association og enhver Døm har derfor en eksistentiel Karakter. Tænkningens Historie vidner derom ved den Tendens, der viser sig til at betragte Synspunkter og Anskuelsesformer som absolute Realiteter. Pythagoræernes Tal, Platon's Ideer, Spinozas Substans, Newton's Rum og Materialismens Atomer ere Exempler herpaa. Det er den samme Tendens, der giver den populære Bevidsthed den trygge Forvisning om den sanselige Omverdens Realitet trods alle subjektivistiske Indvendinger. Det er endnu for Mange et Paradox, at Sansekvaliteterne ikke skulde være «virkelige».

Denne primitive Forvisning, som i Praxis bærer hele vort Liv, og som rører sig i vor Erkendelse fra dennes første Spire af, har ikke ganske samme Karakter som den Forvisning, der kan naas gennem Tvivlens og Modsigelsernes Skærsild. (Smkn. ovenfor § 18—20; 31.) Den fremtræder ikke som et *særligt* Element eller som Prædikat i de første Domme, men bestemmer hele Tilstanden, betegner det psykiske Niveau, paa hvilket de første Domme komme frem. Anskuelser, Associationer og Domme fremtræde fra først af med en *Existentiaalkvalitet*, som kun kan blive Genstand for udtrykkelig Bevidsthed, naar en modsat Kvalitet (Ikke-Existens) i Erfaringen træder i Modsætning til den, hvilket vil ske, naar Erfaringen viser sig at indeholde ikke blot positive, men ogsaa negative Tilfælde ¹⁾.

35. Den uvilkaarlige Experimenteren, som selve Existentiaalkvalitetens oprindelige Tilstedeværelse dels forudsætter, dels medfører, fører til Erfaringer, ved hvis Hjælp der kan anvendes Kritik overfor de umiddelbare Existentiaalkvaliteter. Den Forudsætning arbejder sig efter Haanden frem i Bevidstheden, at Alt hvad der skal kunne existere, maa stemme overens indbyrdes. Jeg maa ikke støde paa Modsigelser, naar jeg i min Handlen gaar ud fra, at Noget virkelig eksisterer. *Forventningsdommen* ligger mellem den umiddelbare Forvisning og den prøvede Forvisning. I Forventningen staar Noget for mig som reelt, skønt det *endnu ikke* er givet. Formedelst sin nøje Sammenhæng med det allerede Givne faar det Forventede i Forestillingen en vis Existentiaalkvalitet, der kun i Grad, og endda ikke altid det, er forskellig fra Fornemmelsens Existentiaalkvalitet. Her virker Expansionen, som Hume saa mesterligt har beskrevet den; Fornemmelsens Liv meddeler sig til den Forestilling, den har fremkaldt. Skuffes saa Forventningen, vil Forestillingen — i hvert Tilfælde, naar Skuffelsen gentages — gaa over til at blive *blot* Forestilling eller til at blive Forestillingen om noget *blot Muligt*, maaske tilsidst til at blive Forestillingen om noget Umuligt, eller dog om Noget, hvis Tid er forbi.

Det er nu ikke længere det umiddelbare Virkelighedspræg (Existentiaalkvaliteten), som bestemmer. Der anvendes nu et *formelt Virkelighedskriterium*. I Tvivlstillfælde stoler man kun paa Virkeligheden af det, der viser sig at staa i fast og lovmæssig Sammenhæng med alle andre Erfaringer. De forskellige Sansers, de forskellige Erindringer, og de forskellige Individuers Vidnesbyrd maa stemme overens, og alt Existerende maa tilsidst udgøre én stor Totalitet ²⁾. Illusioner og Hallucinationer, Drømme og Fantasier kan man ikke forene med alle andre Erfaringer; selv om de optræde med umiddelbar Existentiaalkvalitet, maa de dog vige for den større, konsekvente Sammenhæng, der stedse er vort sidste Tilhold, den

¹⁾ Udtrykket *Existentiaalkvalitet* har jeg allerede brugt i *Göttinger gel. Anz.* 1896. Nr. 4, p. 299 f.

²⁾ Dette formale Virkelighedskriterium er klart hævdet af det 17. og det 18. Aarhundredes Filosofer: Descartes (*Medit. VI*), Spinoza (*De emend. intell; Eth. II, 43. Schol.*), Leibniz (*De modo distingvendi phænomena realia ab imaginariis*) og Kant (*Kritik der reinen Vernunft* 1. Ausg. p. 191—202).

faste Borg, ud fra hvilken vi bedømme, hvad der skal kaldes virkeligt, og hvad der skal kaldes blot Forestilling. Kunde det vaagne og ædruelige Livs Verden lige saa godt indordnes i og forstaas ud fra Drømmens Verden, som omvendt, saa vilde det være umuligt at afgøre, hvor den sande Virkelighed var.

Hvor stor den Totalitet af Erfaringer skal være, i hvilken det enkelte Fænomen maa passe ind for at kunne betragtes som virkeligt, — det kan ikke afgøres én Gang for alle. Erfaringsverdenen udvider sig stadigt og kan ikke afsluttes. Derfor er Begrebet Virkelighed eller Existens egentligt — saa underligt det lyder — et Idealbegreb. Til en fuldstændigt betrygget Virkelighedsantagelse vilde egentligt forudsættes, at det enkelte Fænomen var konfronteret med alle virkelige og mulige Erfaringer, og dette er efter Sagens Natur umuligt. Vi kunne kun stræbe efter at arbejde med saa vid Horizont som muligt. Men der kan vindes en foreløbig, paa Prøvelse baade af negative og positive Tilfælde bygget Forvisning. Og idet nu Existens, Virkelighed, selv er bleven Noget, som Opmærksomheden og Analysen rettes imod, kan den optræde som Prædikat i Domme. Nu først blive egentlige *Existentialdomme* mulige. Begrebet Existens dannes paa en Maade, der er analog med den Maade, paa hvilken Begrebet Lighed dannes. Fornemmelser og Forestillinger ere ofte blevne sammenstillede paa Grund af deres Lighed, før Opmærksomheden har rettet sig mod selve Ligheden, drøftet den og formet den til et særligt Begreb. Saaledes har Existentialkvaliteten ofte været til Stede, uden at man vendte Opmærksomheden imod den og undersøgte dens Betingelser. Existentialdomme, d. v. s. saadanne, i hvilke Begrebet Existens er Prædikat, kunne ikke være primitive Domme, men forudsætte en forudgaaende Udvikling. De ere ikke saa simple, som de synes. Uagtet de synes at udtale en umiddelbar Forvisning, der kun angaar selve Dommens Subjekt («Der er gode Mennesker til!» «Der er en Gud!»), saa udtale de dog egentligt, at Dommens Subjekt hører ind i Virkelighedens store Sammenhæng, kan indføjes som et Led i vore Erfaringers kontinuerlige Helhed. En Sammenlignings- og Sammenfatningsproces danner Forudsætningen for Existentialdommen, og denne kommer da — lige som enhver anden Dom — til at udtrykke en Relation, et Forhold — nemlig mellem Dommens Subjekt og Erfaringernes Helhed.

Den Modsætning, der paa dette Trin af Udvikling fremtræder mellem Existentialdomme og blotte Forestillinger, vilde det være uberettiget at lægge ind paa tidligere Udviklingstrin. Den uheldige Terminologi, efter hvilken alle Erkendelseselementer, ogsaa Fornemmelserne, hos flere Forfattere kaldes Forestillinger, kan let forlede hertil. Maaske er den ejendommelige Teori om Dommene, som F. Brentano og hans Disciple hylde, opstaaet under Indflydelse af denne Terminologi¹⁾. Brentano tager Ordet Forestilling i

¹⁾ Hans Cornelius (*Versuch einer Theorie der Existenzialurtheile*, München 1894, p. 20) forklarer paa denne Maade Oprindelsen af Brentano's Lære. — En lærerig og udførlig Kritik af denne

videste Betydning og behandler dog Fornemmelserne, som om de vare Forestillinger i samme Betydning, i hvilken man taler om *blotte* Forestillinger; derfor anser han det for nødvendigt, at der selv i de simpleste Sansesaiagttagelser maa antages — foruden «Forestillingen» — en Dom, ved hvilken der tillægges det Sansede Existentialitet.

35. Naar vort Virkelighedskriterium i det Foregaaende er blevet kaldt formelt, kommer det af, at de Resultater, til hvilke dets Anvendelse i det Enkelte vil føre, ville være forskellige efter det dømmende Individ's Standpunkt. Der er navnlig tre Standpunkter, som her staa over for hverandre, ofte endog i et og samme Individ's Bevidsthed; ti rene Standpunkter ere her umulige, selv om der for hvert enkelt Individ vil være et Standpunkt, til hvilket han i sidste Instans tyer, og som man i særlig Forstand kan kalde hans. Det formale Virkelighedskriterium vil føre til forskellige Resultater, alt efter som den Dømmende hylder den naive, trygge Realisme, der end ikke kender den farlige Distinktion mellem Subjekt og Objekt, eller den konstruktive Realisme, der søger at opstille et kritisk berigtiget Virkelighedsbegreb paa Grundlag af Naturvidenskabernes og Filosofiens afsluttende Hypoteser, eller den religiøse Realisme, der i Troens og Anelsens Verden ser den sande Virkelighed. Inden for enhver af disse Verdener kan Virkelighedskriteriet anvendes med en vis Konsekvens. Men den konstruktive Realisme, der gør det til sin udtrykkelige Opgave ved Hjælp af Iagttagelse og Experiment, Beregning og Slutning at finde saa stor Sammenhæng som muligt mellem saa mange Erfaringer som muligt, vil nødvendigvis i Tidens Længde overgaa de andre Standpunkter i Konsekvens og derved paatvinge dem sine Resultater. Selv om den ikke vil kunne gøre disse Standpunkter umulige, ville de dog selv blive at forklare ud fra den, og deres Berettigelse vil bero paa, hvor vidt de ere forenelige med den. Langsomt, men uafslædt bevæger den menneskelige Tanke sig i denne Retning.

Den faste og lovmæssige Sammenhæng, hvori vort Virkelighedskriterium bestaar, paavises klarest, naar man stiller den Fordring, at enhver Forklaring af en Begivenhed i den indre eller den ydre Verden skal bestaa i Paavisning af en anden Begivenhed, der er lige saa vel given i Erfaringen som den første, og i hvilken Aarsagen kan søges. Det er det af det 17. Aarhundredes Forsken opstillede Princip om veræ causæ, hvorpaa al moderne Erfaringsvidenskab hviler. Det er ikke paa alle Omraader og paa alle Standpunkter, at dette Princip anerkendes. Men jo mere det trænger igennem, — jo mere det, som Comte kaldte det «positive» Stadium, fortrænger det «metafysiske» og det «teologiske», — des fuldstændigere og des mere ensartet vil Virkelighedsbegrebet kunne blive. Der vil da være frembragt en fast Ramme, som ikke vil gøre Troen og Anelsen umulige, men vil stille bestemte Grænser for deres Flugt.

Lære giver Jerusalem: *Die Urtheilsfunction*, Wien 1895, p. 68—72; 183 f. — Smlgn. ogsaa mine Bemærkninger i *Göttinger gel. Anz.* 1896, Nr. 4, p. 299 f.

36. *Værdidommene* (smlgn. § 27) danne en Analogi til Existentialdommene. Ved Værdidommene grundlægges saa at sige en ideal Verden, hvis raadende Lov bestemmes ved Vurderingsprincippet. Til den Konsekvens, hvormed det formale Virkelighedskriterium anvendes, svarer den Konsekvens, hvormed Vurderingsprincippet gennemføres. Ogsaa her ere — lige som ved Virkelighedsopfattelsen — forskellige Stadier eller Standpunkter mulige, dog vil det her være endnu vanskeligere end hist at paavise et rent Standpunkt. Inden for en og samme Personlighed kunne forskellige Vurderingsmotiver, og som Følge deraf ogsaa forskellige Vurderingsprinciper gøre sig gældende ¹⁾. Men hvis Personligheden skal udgøre en Enhed, maa et enkelt Vurderingsprincip tilsidst være afgørende — lige som det formale Virkelighedskriterium tilsidst maa anvendes ud fra ét bestemt Standpunkt. Der maa hos Individet være et Formaal, der bestemmer Værdien af alt Andet, og til hvilket han i Tvivlstilfælde gaar tilbage.

Det er nu dog mere end blot Analogi, der finder Sted mellem Existentialdomme og Værdidomme. Ti hvad der for mig er det højeste Formaal, der bestemmer den Værdi, jeg tillægger alt Andet, det maa dog være saaledes beskaffent, at det kan hævdes og tilstræbes inden for den Verden, hvis Virkelighed kan godtgøres ved det mest konsekvente Kriterium, jeg formaar at anvende. Noget kan kun godtgøre sig som værdifuldt gennem den Maade, paa hvilken det griber ind i den virkelige Verden. Og paa den anden Side faar selve denne virkelige Verden større eller mindre Værdi for mig, alt efter som den viser sig at fremme eller at hæmme en Stræben hen efter det Formaal, der bestemmer mine Værdidomme. De etisk-religiøse Problemer hænge saaledes nøje sammen med de realvidenskabelige Problemer.

¹⁾ Smlgn. dog om Muligheden af, at der til forskellige Vurderingsmotiver kan svare samme Vurderingsprincip, min *Etik*, 2. Udg., p. 50—54.

